کتێبی: زیرەکی دەستکردی سەرمایەداری، ئاستەنگەکانی چەپ و ئەگەرە جێگرەوەکانی.. لە نووسینی رزگار ئاکرەیی

Capitalist Artificial Intelligence, Challenges for the Left? and Possible Alternatives
الذكاء الاصطناعي الرأسمالي، تحديات اليسار والبدائل الممكنة: التكنولوجيا في خدمة رأس المال أم أداة للتحرر؟

ئەم کتێبە بە هەردوو زمانی ئینگلیزی و عەرەبی لە ئێستادا بەخۆڕایی بەردەستە لە ئەمەزۆن و ماڵپەڕی حوار المتمدن کە لە خوارەوەی ئەم نووسینە لینکەکانی دادەنێین. شایانی باسە هەوڵدەدرێت وەربگێڕدرێتە سەر زمانی کوردی و لە شێوەی کاغەزی لە کوردستان بڵاوبکرێتەوە.
بە باشمان زانی لێرەدا بۆ تیشکخستنە سەر ئەم کتێبە بە کورتی چەند دێڕێک لەسەر ناوەڕۆک و ئامانجی نووسین و بڵاوکردنەوەی بنووسین.

ئامانجی نووسەر لە نووسینی ئەم کتێبە:

ئامانجی نووسەر خوڵقاندنی زەمینەی گفتوگۆیە لە نێوان بەرەی چەپ و سۆشیالیزم سەبارەت بە ژیریی دەستکرد کە بەدڵنیاییەوە لە چەند ساڵی داهاتوودا کاریگەری گەورە دادەنێت لە زۆربەی بوارە کۆمەڵایەتی و ئابوورەکاندا. ئەوەش روونە ئەم کاریگەریانە گەر بەم ئاراستەییەی ئەمڕۆیدا بڕوات، ئەوە بەدڵنیاییەوە بە قازانجی تەواوی سەرمایەداری دەشکێتەوە، چوونکە لەلایەن ئەوانەوە کۆنترۆڵ کراوە. ئەی کەواتە ڕۆڵ و پێگەی چەپ و سۆشیالیستەکان لە کوێی ئەم گۆڕانە گەورەیەدایە کە ژیری دەستکرد لەگەڵ خۆیدا دەیهێنێت؟

ناوەڕۆکی کتێبەکە:
باس لە پەیوەندی نێوان هۆشداری دەستکرد (AI) و سیستەمی سەرمایەداری دەکات، بەتایبەتی لە چاوگەیەکی سیاسی و کۆمەڵایەتی کە چەپەکان لە ژێر کاریگەرییەکانی ئەم تەکنەلۆژیایەدا دەیبینن. کتێبەکە سەرنج دەخاتە سەر ئەوەی کە چۆن AI لە چوارچێوەی

سەرمایەداریدا بەکاردێت بە بەهێزکردنی دەسەڵاتی کۆمپانیا گەورەکان و کەمکردنەوەی دەرفەتەکانی کار و دروستکردنی نایەکسانی کۆمەڵایەتی و ئابووری. کۆمپانیا گەورەکان (وەک Google، Amazon، Microsoft و Meta) کۆنترۆڵی بەشێکی زۆری تەکنەلۆژیای زیرەکی دەستکردیان کردووە، کە ئەمە بووەتە هۆی چڕبوونەوەی هێز و سەرمایەیەکی زۆر لەدەستیاندا. هەروەها رەخنە لە نایەکسانی جێندەری دەگرێت کە بەشێوەیەکی بەرچاو لە بووارە جیاوازەکانی ژیری دەستکردا دەبینرێت.

ئامانج و تێگەیشتن:
کتێبەکە هەوڵدەدات بەرەی چەپ و سۆشیالیزم هان بدات کە بە شێوەیەکی چالاکانە سەروکار پەیدابکەن لەگەڵ تەکنەلۆژیای AI دا و چوارچێوەیەک بۆ بەکارهێنانی ئەم تەکنەلۆژیایە دابین بکەن کە لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی کۆمەڵگەدا بگونجێت، نەک تەنها بەرژەوەندییەکانی کۆمپانیا گەورەکان و بازاڕەکان. هەروەها دەکرێت ڕەخنە لەو شێوازە بگرێت کە AI ئێستا لە ژێر دەستی سەرمایەداریدا بەکاردێت و ئاگادارییەک بێت بۆ ئەو مەترسیانەی کە لەگەڵ خەرابوونی بەکارهێنانی ئەم تەکنەلۆژیایەدا دێت.

جێگرەوە:
کتێبەکە سەرباری ئەوەی جێگرەوەکان بە کراوەیی جێدەهێڵت بۆ خوێنەرەکانی، بەڵام لە ناوەخنی باسەکانیدا بۆ گەشەپێدانی زیرەکی دەستکرد، هەڵگری چەند پێشنیارێکە:

1. پرۆژەی کراوە – گەشەپێدانی سەرچاوە کراوە و دیموکراتی بۆ زیرەکی دەستکرد.
2. خاوەندارێتی گشتی – مۆدێلەکانی نوێ بۆ خاوەندارێتی گشتی یان هاوبەش بۆ زیرەکی دەستکرد.
3. ڕێکخستنی دیموکراتی – دروستکردنی ڕێکخراوێک بۆ چاودێری و ڕێنمایی گەشەپێدانی زیرەکی دەستکرد بە بەشداری کۆمەڵایەتی.

بۆ دەستڕاگەشتن بەم کتێبە کلیکی یەکێک لەو لینکانەی خوارەوە بکەن:

ئەمەزۆن.. بەزمانی عەرەبی..
https://www.amazon.co.uk/dp/B0DXWTJVLD

ئەمەزۆن- بەزمانی ئینگلیزی..
https://www.amazon.co.uk/dp/B0DYYYRHJK

بۆ خوێندنەوەو داگرتنی بە زمانی عەرەبی..
https://rezgar.com/books/i.asp?bid=3

بۆ خوێندنەوەو داگرتنی بە زمانی ئینگلیزی..
https://rezgar.com/books/i.asp?bid=4

ئامادەکردنی: گۆران عەبدوڵڵا

سەلمە لەنێوان مەنەدراما و دیەدراما و فۆرمێکی نوێ.. عەباس جەمیل جەماوً

ئەوەی لەمەنەدرامای سەلمە* بەدیکرا سێ تەوەر لەیەك دەقدا، (هەڵەبجە، ئەنفال، کۆچی گەنجان)، دوو جوگرافیا و زمانی جیاواز، دوو کارەکتەر، رۆژئاوایی و رۆژهەڵاتی (کوردی و ئینگلیزی)، کە دەرهێنەر زۆر بەجورئەتەوە توانیوێتی ئەو رێچکەیە بشکێنێ لەیەك کەڵەك و دوو فۆرمدا، کە خۆی لەخۆیدا لادانێکی هونەری دەگمەنە لە ئێستادا، کە دەکرێ بە بازدان بەرەو خوڵقاندنی فۆرمێکی نوێ لەشانۆدا ئاماژەی پێ بکرێت. بەبەشداری دوو کچە ئەکتەری خاوەن ئەزموون، یەکیان کورد بوو کە بەئیحساسێکی زۆر پر نمایشی دەکرد، هەروەها ئەوی دیکەیان کچێکی فەرەنسی خاوەن سەلیقەی بەرزی نواندن کە بەنەرمی مامەڵەی لەتەك موفرەدەکانی شانۆیەکەی دەکرد لەچوارچێوەی جوڵە دینامیکییەکانی.
مەنەدراما بەیەکێك لە هونەرە درامییەکان ناودەبرێت لەچوارچێوەی شانۆی ئەزمونگەری، هاوکات قورسترینیانە، بۆ بەرجەستەکردنی یەك کارەکتەر بە گێرانەوەی رووداوەکانی نێو دەقەکە، کە بەرپرسە لەگەیاندنی ئەو پەیامەی کە لەدەقەکەدا بەرجەستەی دەکات هاوشانی رەگەزەکانی تری شانۆییەکە، هاوکات رەگەزێکی بنەرەتییە بۆ جڵەوگیری روداو و کێشە، درامیەکە، جیاوازی کەسایەتی بەرجەستەکاریش تێیدا

بەردەوام لەگەرانکاریدایە، چ لەرووی جوڵەوە بێت یان دەربڕینەکان کە پەیوەستە بەجەرەهای جوڵەی درامی لەبازنەی گۆڕینی هەست و بیرو بۆچوون و هەڵچوون، چ بەروکەش یان لەرووی دەروونییەوە لەنێوان لاوازی و بەهێزی، ئومێد بێهیوایی، بێدەنگی و ناڵەو گریان پێکەنین، هتد.

بۆیە مۆنۆدراما پێویستی بەکارەکتەری خاوەن ئەزموونی فراوان و لیاقەیەکی بەرز و دینامیکی هەیە لەجۆڵەدا هەروەها تواناسازی لەجەرەهای دەنگ و دەربڕین.

سەلمە دەیوێت لەم شانۆییە تراجیدییەدا چیرۆکی روداوگەلێک بگێڕێتەوە کەمێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ نێو بازنەی ستەمی پرۆسەی ئەنفال، لە نووسینی د.دڵشاد مستەفا و سینۆگرافیا و دەرهێنانی نەژاد نەجم، کە تێیدا دەیان هەزار کەسی سڤیل لەژن و مناڵ و پیر و گەنجی گەلی کورد بە جۆرەهای ئامرازەکانی ئەشکەنجەدان و بەدرندانەترین شێوە ئەشکەنجەدران و دواتر زیندە بەچاڵکردنیان، هەروەها کارەساتی هەڵەبجە و کۆچی گەنجان.

لێرەدا دەرهێنەر هەوڵیداوە بەسوود وەرگرتن لە تێکەڵکردنی کلتوور و کەلەپووری رۆژهەڵاتی بە شانۆی نوێ بەچەند جووڵەیەکی بوێرانە نموونەی چەند کەرەستەیەکی هێمایی و وێنەی جۆراوجۆری شانۆیی لە پانتاییەکەدا کە دواتر باسی لێوە دەکەین، کە ئەویش هەنگاوی بەرەو چوونە نێو بازنەی پۆست مۆدێرنەیە لەچوارچێوەی ستایلێک یان فۆڕمێکی نوێ لەشانۆ.

لێرەدا ئەوەی لە سەلمە بەدی دەکرێت بەمۆنۆدراما ناوی هاتووە، کە دەکرێ بڵێن مۆنۆدراما نیەو هاوکات مۆنۆدراماشە، چۆن..!؟

لەیەک شانۆ و لەیەک دەقدا کەدابەش بووەتە سەر دوو پانتایی جیا، دوو نمایشمان بینی، کە دەرهێنەر زۆر بەوردی کاری تێدا کردووە و هاوکات هەوڵیداوە رێسای مۆنۆدراماش نەشکێنێ، بەواتای دوو جوگرافیای جیا، دوو سینۆگرافیای جیا دوو موفرەدەی جیاواز، کەدەکرێت بەیەک نمایش ناوببرێت، هەروەها بە ئەوەی ئەکتەر بەر ئەکتەر بکەوێت، کە ئەمە بە خۆی تەوژمێکی نوێ یان روونتر ستایلێکی تازەیە لەناو مۆنۆدرامادا، کە دەکرێ ئەم هەنگاوە ببێتە فۆڕمێکی نوێ لەوچوارچێوەیەدا و زیاتر موناقەشە بکرێت لەناو شانۆکاراندا و پاشان بچەسپێندرێت، یان ئەگەر لەناو مۆنۆدراماشدا نەبێت جۆرێک لەتایبەتمەندی سەربەخۆیی خۆی وەربگرێت و بخزیتە ناو بوارەکە لەسەر رێچکە ئەکادیمییەکەی. کە دەکرێ بڵێین شایانی ئەوەیە ناوێک وەربگرێ و رێسایەکی تایبەتی هەبێت، نموونەی ئەو کارانەی کە لەپێشدا و چۆن کەوتنە سەر رێچکە ئەکادیمییەکەی لەناو جیهانی شانۆدا، نموونەی شانۆی داستانی بریخت یان ئۆدینی باربا یان پیتەر

بروك، کەچەن کار لەسەر کلتوورە جیاوازەکان دەکات، هەروەها ئەمە چەن شانۆی کلاسیکمان هەیە هەروەها هەمایی، کە پێی دەوترێت قوتاپخانە یان ستایل هتد، کەهەموو ئەمانە پاش هەوڵە کردەنییەکان هاتوونەتە بوون.
وەك پێشتر باسمان کرد مەنەدراما بەخۆی شانۆی ئەزموونگەرییە، بەواتای ئەوەی شانۆکاران دەتوانن لەئەنجامی ئەزموونەکانیان کاری لەمشێوە بەرهەم بێنن لەچوارچێوەی ئەکادیمییەکەدا.
هەروەها وەك گوتمان لەیەك دەقدا دوو نمایشمان بینی، دوو سینۆگرافیا دوو پانتایی دوو زمانی جیای تێدا بەدی کرا، دەرهێنەر بەم ستایلەی توانی لەیەك کاتدا ئاراستەی چاوی بینەر بۆ هەردوو نمایشەکە بەلکێش بکات و کۆنتاکتی لەگەڵدا بکات، وەك ئەوەی یەك نمایش ببینی بێ ئەوەی تووشی ناڕەحەتیان بکات،
بۆیە ئەکرێ بڵێین ئەمە بە خۆی فۆرمێکی تازەیە بەڵام بەناوە، کە دەکرێ لەیەك کاتدا بەمەنەدراما ناوی بەرین و مەنەدراماش نیە، یان بڵێین دیۆدرامایە و دیۆدراماش نیە.
ئەوەی لای من زۆر جێی سەرنج بوو کەبەدیم کرد لەم شانۆییەدا، دەرهێنەر زۆر بەسەلیقەو هۆشمەندییەوە توانیبووی لە رێی ئەکتەرەوە سینۆگرافیا درووست بکات و ئاڕاستەکان تەوزیف بکات لە بەرگێکی نوێ و سەرنجراکێشدا.
کاتێك دەڵێین ئەم شانۆییە دەچێتە قاڵبی دیۆدراماوە، راستە دیودرامایە لەبەر ئەوەی دوو ئەکتەری تێدا بەرجەستەیە، هاوکات دیۆدراماش نیە چونکە دوو فەزای جیاوازی هەیە لەیەك کاتدا، هەروەها دەکرێ بڵێین مەنەدرامایە، بەڵێ مەنەدرامایە چونکە دوو فەزای جیاوازی لەخۆگرتبوو، لەگەڵ ئەوەشدا مەنەدراماش نیە، چونکە دوو ئەکتەری تێدا دەبینرا.
ئەمەیە مەبەستی ئەمە لەم نووسینەدا کە دەمانەوێت پەنجە لەسەر وردەکاری روئیاو هەنگاوەکانی دەرهێنەرو مامەڵەکردنی لەگەڵ ورد و درشتی کەرەسە و موفرەدە بەکارهاتووەکانی نێو شانۆییەکە دابنێین، هەروەها پەیوەستکردنی بینەری جدی بەکارەکەوەو نەتوانێ خۆی لەو فەزایە گێل بکات و ناچاریان بکات قسەیان هەبێت.
هاوکات لەهەمووشی گرنگتر خاڵێکە کەجێی سەرنجی رەخنەگر بێت، هەست ناکرێت تێیدا دەرهێنەر دەستی بۆ شانۆیی تەقلید بردبێت، بەواتای سەڵمە ناچێتە قاڵبی شانۆی تەقلیدیەوە، بەڵام هەماگۆری تێدا بووە، کار لەسەر وێنە کرابوو (وێنەی شانۆیی)، گەڕانەوە بوو بەڵام کردەی شانۆیی تێدابوو، هەمووی حیواربەندی نەبوو، بۆیە ئەم هەنگاوانە پێمان دەڵێن فۆڕمێکە جیاوازە.
دواتر لەڕێ نواندن جیاوازبوو لە شانۆکانی تر کە ڕۆژانە لەڕێو

لەوێ و پێشتر دەمانبینی لەکوردستان یان عێراق، لێرە نواندن ئیشی لەسەر ئیحساس دەکرد، زۆرترین ئیحساسی ناوەوە، لەگەڵ ئەوەشدا جەستە کاری جیاوازتری کرد، هاوکات سینۆگرافیا و فەزای نمایش کاری گرنگتری کرد.
بۆیە دەکرێ بڵێین ئەم ئیشە خۆی جیاواز پیشان دەدات لە فۆڕمی مۆنۆدراما یاخۆد وەك شان□ی□کی ئاسایی یان دیۆدراما، چونکە شوێن بڕیاری دەدا، هەر لەرووی شوێنیشەوە تەوزیفی رۆڵی ئەکتەر دەکرا، هەروەها بەرجەستەکردنی چیرۆكەكە.
لە س□ل□دا سێ هێما بەدی کرا لەناو شان□ی□كەدا، کە لەسەر زەوی کێشرابوون، ئەویش هێمای چوارگۆشەو بازنە و سێگۆشە، کە هەریەکەیان لەرووی زانستی دەروونناسیدا بۆ خۆی گوزارشتی تایبەت هەڵدەگرێ، هەروەها چوار داری وشکەوەبوو و پۆستاڵێك و سێوێك و گوریسێك و هەندی کەرەستەی تر وەك جل و جانتاو هتد، دیکۆرێکی سادەو پڕ مانا لەسەر زەوی بوو، جیاواز لەنمایشەکانی تر دەردەکەوت، کە دیکۆرێکی ز□ بەلاحی ه□ بێت.

....

*مۆنۆدرامای س□ل□، ب□رھەمی گروپی شانۆی هەوارە لە کەرکوك، بە هەردوو زمانی کوردی و ئینگلیزی لەچەند شارێکی هەرێمی کوردستان نمایشکرا.
دواین نمایشی لە کەرکوك بوو لە 18/2/2024 لەسەر قەڵا.
بەبەشداری دوو ئەکتەری کچ، هەوار فارس لەکەرکوك و ئۆرێللی ئێمپرت لەوڵاتی فەرەنسا.

بەشی 6 گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر و روناکبیر سمکۆ محەمەد سەبارەت بە دیاردەی کەچ لەدونیادا ...

سمکۆ محەمەد: هەژاری فکری ڕۆژهەڵاتی بوو بەسەرەکیترین هۆکاری کەچ بوو
بازاڕی ئازاد کەچبەر و پەناهەندە، وەک کاڵایەکی زیندوو تەماشا دەکات
بەشی شەشەمی گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر و روناکبیر سمکۆ محەمەد سەبارەت بە دیاردەی کەچ لەدونیادا و بەتایبەتی کەچی کوردان بۆ هەندەران، ئەو بەدەر لەتێڕوانینی باو و گوتراو سەبارەت بەم دیاردەیە، هۆکارە نەگوتراوەکانی درکاندووە و بەستایلێکی نادیاری بازاڕی ئازادی لەقەڵەمداوە.

ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جەماو
دەقی گفتوگۆی بەشی شەشەم

پرسیار: تێرمی کۆچ وا لێکدانەوەی بۆ دەکرێت کە هەوڵێکە بۆ دەربازبوون لەو کێشەو گرفتانەی کە مر□ق پ□وەی لەنیشتیمانی خۆی پێوەی دەناڵێ، جا ئەو کێشانە سیاسی بن یان ئابووری یان کۆمەڵایەتی، لەکاتێکدا ئێمە کۆچی زۆرەملێ و ئارەزوومەندانە و زانستی و پیش□یبشمان هەیە، بەگشتی خوێندنەوەی ئێوە چیە بۆ ئەم تێرمە؟

سمکۆ محم□د: من دەبێ جیاواز ل□ تێگەیشتنە باوو گشتیەکانی رابردوو قسە بکەم کە لەسەر هۆکارەکانی کۆچکردنی زۆرەملێ و ئارەزوومەندانە کراوە، چونکە شتێک کە باس کراوە و موناقەشە کراوە لۆژیکی نییە دووبارەی بکەینەوە، پێناسە سەرەتاییەکەی ئەو تێرمە کە چەندین رەهەندی جیاوازی هەیە، ئەوەیە کە هەرکەس وڵاتی خۆی بەنائارامی بینی و هەستیکرد جێگەی نا بێتەوە یان خۆشگوزەرانی نەماوە و یان ناحەسێتەوە لەسایەی ئەو دەسەڵاتەی حکومەت و کۆمەڵگەکەی، ئەوا ناچارە کۆچ بکات بۆ شوێنێکی ئارامتر، چونکە ئەو شێوە کۆچە، بڕیارێکی نائاساییە لە زەمەنێکی نائاسایی و ناجێگیردا، لەلایەکی ترەوە ئارەزوومەندانەیە لەبەر ئەوەی کەسی کۆچبەر لەنێوان دوو دونیای جیاوازی بەهەشت و جەهەننم، ناچارە یەکێکیان هەڵبژێرێ، ئەویدیکە پاڵنەرێک هەیە کەسەکە ناچار دەکات ئەو جوگرافیایە ج□ب□ه□□□ت، لەهەردوو بارەکەدا من پێموایە پەیوەندیی راستەوخۆی بە هەژاری فکری ئەو کۆمەڵگە و دەسەڵاتەوە هەیە کە لەو جوگرافیایە دەژین، ئەگەر بەپێچەوانەوە بوایە ئەوا لەبری کۆچ، دەبوو گەشت بکەن بۆ بینینی ئەو فەزایەی کە سیحرێکە لەخەیاڵی ئەواندا کە جیاوازە ل□ فەزای رۆژهەڵاتی.
رەهەندێکی دیکەی نیگەتیقی کۆچ، ئەوەیە کە ئینسان بەهۆی کۆچکردنییەوە، شوناسی خۆی و زمانی و خۆی و ژیانی کۆمەڵایەتی خۆی و کاریگەرییە هەمەلایەنەکانی لەئاستی سیاسی لۆکاڵی لەدەستدەدات، هەموو ئەمانە دەبنە بەشێک لە نامۆبوونی تاک لەنێو دونیایەک کە نەدەبێتە نیشتیمانی و نە ئەلتەرناتیقیشی هەیە، هەڵبەت ئەم باسی کۆچە لەکۆنەوە هەیە و بەشێوازی ئایدیالیستی و ماتریالیستی قسەی لەسەر کراوە، بۆ نموونە کۆچی فەیلەسوفەکان لەترسی دەسەڵاتی سیاسی و ئایینی بووە، کۆچی پێغەمبەرەکان و باوەڕدارەکان لە نیشتیمانی خۆیانەوە بۆ جوگرافیایەکی تر، لەترسی توندوتیژی ئایینی و دیسپلینە یاسایی و سیاسیەکانی پێش خۆیان بووە، کۆچی گروپە نامۆکانی دونیا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر، وەکو جیپسەکان و هیندییە سوورەکان و هیپییەکان کە خۆیان بە خۆڕسک کۆچبەرن و بڕوایان بەگۆڕینی کەشوهەواو جوگرافیاوە هەیە، خوایشت و خۆڕسکە،

بەڵام ئەوانەی کە بەهۆکاری زانستی کۆچ دەکەن، پرنسیپێکی فکری و ئەخلاقی لەپشتەوەیە و بە مەرامێکی زانستییە، نموونەش کۆچی کۆپەرنیکۆسە کە بەهۆیەوە جیهانی ئاشکرا کرد و گوتی گۆی زەوی خڕە و پان نییە.

ئەگەر کەمێک بچینە دواوە دەبینین کۆچ ڕەهەندێکی دیکەی سیاسی هەبووە لەدونیای ڕۆژهەڵاتیدا، مەبەستم ململانێی نێوان نەتەوەی ستەملێکراوو کۆڵۆنیالیزمە، ئەمە جەنگێکی فکری و فەرهەنگی بەرهەمهێنا کە لەنێو وڵاتی خۆیان نەدەکرا، بەناچار لەنێو وڵاتی خودی کۆلۆنیالەکان دەکرا، بۆ نموونە کۆچی فەلەستینییەکان بۆ هەندەران، بۆ درووستکردنی لۆبییەک بوو بۆ پشتگیری کردنی کێشەی فەلەستین، ئەوانەش کە لەمیسر و جەزائیرەوە ڕۆشتبوون بۆ ئەوروپا، دیسان هەمان ڕەهەندی هەبوو، بۆ ئەوەبوو کە گەنجەکانیان لەیەک کاتدا دوو ئەرک ببینن، یەکەمیان خۆ ڕزگارکردن بوو لەهەژموونی کۆنتڕۆڵکردنیان لەدەستی کۆڵۆنیالیزمی فەرانسی، ڕەهەندی دووەم ئەوەبوو کە هەم لۆبی و هەم سەرچاوەی ئابورییەک بن بۆ ئەوانەی لەمیسر و جەزائیر لەژێر هەژموونی کۆلۆنیالیستی فەرانسی مابوونەوە، ڕەهەندی سێهەم پاراستنی کولتووری خۆیان بوو کە لەئەوروپا بەرهەمدەهاتەوە، ئافریقییەکانیش نموونەیەکی دیکەی هەمان شێوەی ژیانی سیاسیین، بەڵام ئەوانەی کە لەبولگاریاو چیک و سلۆڤاکیا و ڕۆمانیا کۆچیان کردووە لەڕۆژئاوا گیرساونەتەوە، جیاوازییەکی بەرچاویان هەبووە، یەکەم کێشەی چوونیان بەڤیزا نەبوو، چونکە لەرووی جوگرافییەوە هاوبەش بوون، دووهەم لەرووی کولتووریشەوە مێژووی هاوبەشیان هەبوو، بۆیە کێشەکەیان تەنها ئابوری بوو کە ئەمە لەدوای روخانی بلۆکی سۆڤیتی کۆن بووە مۆدێل، چونکە ئابوری بەشێکی زۆری لەفەزای ئازادی ئینسان داگیر کردبوو، سێهەم قەبوڵ نەکردنی ئەو بەناو جیاوازییە وەهمییە بوو کە تەنها راسیزمی بەرهەمهێنا، ئەوەبوو دەرەنجامەکەی لەدوای هاتنە سەرتەختی دیموکراتە راسیستەکان و شکستی سۆسیال دیموکراتەکان بوو لەزۆربەی رۆژئاوا و ئەسکەندەنافیا، بەهەرحاڵ جیاوازیەکە لەشێوەی هاندانی تاکەکاندابوو، نەک تەنها سیاسی و ئابوری، بەڵام ئەوەی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و بەتایبەتی لە سوریا و یەمەن و لیبیا و کوردستان لەدوای هاتنی هێزە کۆلۆنیالەکانی جیهان روویدا، بەلۆژیک و بەعەقڵ و ستراتیژی سیاسی نەبوو، کۆچێکی سەپێنراو بوو، بۆیە نەیانتوانی نەلۆبی درووستبکەن، نەوەڵامێک بن بۆ گۆڕینی شێوازی سیاسەتکردنی دەسەڵاتی نوێ، تەنها شتێک بوو کە جارێکی دیکە فەزای ژیانی سیاسی دووبەرەکی نێوان تایەفەکان ببەنە ئەوروپا، دەرکەوتنی ئەو راسیزمەی کە دواجار لەنەرویژ و سوید و ئەڵمان

بینیمان و بوون بەهەواڵ، باشترین سەلمێنەری ئەو راستیەن کە چۆن خەڵکی ئەم ناوچەیە نەیانتوانیوە بگونجێن لەگەڵ دونیای دەرەوە، لەوەش واوەتر ئەوەیە کە کەمترین رۆژهەڵاتی لەدونیای دەرەوە توانیویەتی دەوری توانای خۆی ببینێت و کە گەڕایەوە وڵاتەکەی خۆی، لەئاستی کۆمەڵایەتیدا تواناکانی ڕەنگبدەنەوە، بەڵام بۆ میسری و فەلەستینی و ڕۆمانی و بولگاری و هەنگاری و مەنگۆلیەکان توانای بەشەری بوو، مەسەلەی لەبی دروستکردن تەنها لەئیسرائیلیەکان دێت کە لەدوای پاکتاوکردنیان لەلایەن نازیەت و دەسەڵاتی ئوسترالیا و مەسیحیەت و ئیسلام هتد، وەکو تەونی جاڵجاڵۆکە تەواوی سێکتەرەکانی ئابوری و ئەدەب و سیاسەت و بازرگانی یان کۆنتڕۆڵ کرد، کەڵکیان لەتوانای بیروبۆچوونی داوود بینگوڕیۆن وەرگرت کە دامەزرێنەری ماسۆنیەتی ئیسرائیل و جوولەکە بوو، کەچی بۆ کوردەکان تەنها چوون بۆ هەندەران ئامانج بوو، ئەمە بەشێکە لەجیاوازییەکانی بەهەندەران بوونی کورد و بەشێک لەعەرەب و ئیسرائیلی و وڵاتانی رۆژئاوای رۆژهەڵاتی کە تائێستاش بەرگری لەشێوەی ژیانی خۆیان دەکەن.

پرسیار: باشە تائێرە قسەت لەسەر مانا و ڕەهەندەکانی کۆچ کرد، ئەی ئەو کۆچەی کە لەدوای ساڵی 1991 چ بەتاک و چ بەکۆمەڵ ڕوویدا و مافیای جیهانی کەڵکیان لێوەرگرت، ئەمەیان چۆ جودا بکەینەوە، ئایا دەکرێ تەنها گوناحەکە بخەینە ئەستۆی ئەوروپا؟.

سمکۆ محەمەد: وەزعیەتێک کە لەڕابردوودا خەڵکی ڕۆژهەڵات تیا گوزەریان کرد. بەتایبەتی لەدوای جەنگە ناوخۆییەکانەوە لەلایەن داگیرکاری ئامریکاوە فەزاکەی گۆڕی، وەزعیەتێکی درێژخایەن و دڵڕەقانە بوو، هەم لەئاستی سیاسی و حوکمرانییەتی سیاسی و هەم لەئاستی کۆمەڵایەتیش، بەخوێندنەوەی هەردوو ڕەهەندەکە هەوڵدەدەم بۆچوونەکانم بەسەر دوو میحوەری جودا لەیەکتر دابەشی بکەم.

میحوەری یەکەم پەیوەندیی بەجێگیرنەبوونی ڕەوشی سیاسی و ئابوری ناوچەکەوە گرێدەدەم، ئەمەش وەها فەزایەکی ئەمنی خوڵقاندبوو کە نەک هەر گەنج، بەڵکو تەواوی خەڵکی ناوچەکە بیر لەوە بکەنەوە وڵاتی خۆیان جێبهێڵن و چارەنووسی خۆیان بدەنە دەستی قەدەرێکی نادیارەوە، قەدەرێک بەدەستی قاچاخچی و پیاوانی مافیا و پۆلیسی دەوڵەتانی دراوسێ و ڕۆژئاوایی و تەنانەت نەتەوە یەکگرتووەکانیش، باشتر وایە کە هەندە کورت ڕەهەند نەبین و لەوە تێبگەین کە بەمۆدێلکردنی کۆچ تەنها لەیەک جوگرافیا نەبوو، بەڵکو وەزعیەتێکی ناسرووشتی بوو کە تەواوی ئەو وڵاتانەشی گرتەوە کە لەڕووی سیاسیەوە هاوشێوەی عێراقن و لەرووی ئابوریشەوە دەستکورت کراون و

وڵاتە داگیرکار و چەوسێنەرەکان چاویان تێبڕیی بوون. مەبەستم لەدەستکورت کردن ئەوەیە کە وڵاتانی ڕۆژهەڵات خاوەنی سامانێکی سرووشتی گەورەی وەکو نەوت و گاز و فۆسفات و ئاون، بەڵام هەم دەسەڵاتداران و هەم وڵاتانی زلهێز بێ خزمەتی کۆمەڵگە و خەڵک بەکاری ناهێنن، بۆ سەلماندنی ئەم داتایەش لە پەناهەندەی وڵاتانی وەکی ئێران و ئەفغان و ئەمریکای لاتین و میسر و لیبیا و مەغریب و جەزائیر و فەلەستین و سومالە و سودان هەندێ لەوڵاتانی بەناو سۆسیالیستی کۆن و هتد دەرکەوت، ئەو وڵاتانە لەخۆڕانییە لەو ژینگە سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتییەدا دەژین، بەڵکو چارەنووسیان بە نەخشەیەکی سیاسی وەکو ئەمەیە هەڵگیرابوو کە دواجار یبینیمان، لەحاڵێکدا دەبوو لەگەڵ ڕوخانی سۆڤیەتدا ئەو وڵاتانە بڕوخێن و سیستمێکی دیکەی ئینسانی لەرووی سیاسیەوە جێگەیان بگرنەوە، بەڵام کە نەروخان، سیناریۆکان بە ڕێژەکی وەها دواخران کە ڕەهەندی جیاوازی هەیە و جەنگێکی درێژخایەنی سێهەمە کە ئێستا بە ڤایرۆسی کۆرۆنا خەریکن ئەنجامی دەدەن، بەڵام لەفۆرمێکی دیکەدا کە بەناوی جەنگی بایلۆژی دەکرێ.

میحوەری دووەمی باسەکەمان ئەوەیە کە دیسان بەلەبەر چاوگرتنی وەزعیەتێکی نالەباری وەها کە پەیوەندیی بەجێگیر نەبوونی هەلومەرجی سیاسی ئەو وڵاتانە و باری ئابوریان هەبوو، دەخێکی ڕەخساند کە ئەوروپا لەوساتە وەختەوە کەڵک لەو مەتریاڵە بەشەریە وەربگرێت کە لەدەست ناعەدالەتی وڵاتەکانیان و ترس لەمردن و غیابی یاسا، دەست لەنیشتمان و تەواوی ئەو یادەوەریانە هەڵبگرن کە زەمانێک خەشیان ویستووە، سەرەنجام بچن لەبەردەم نەتەوەیەکگرتووەکان بەکەیسی جۆراوجۆرەوە داوای پەناهەندەیی بکەن و بژین و بەهەر کارێکی ناشایستە و ڕەش و نایاسایی ناچارو دەسەنەخواربن، هەڵبەت هەر کەسێک کە پرسی کەچی لەلا گرنگە دەبێ ئەو داتایانەی لەبەردەستدا بێت کە ڕەنگە خەشکەرن ئەوروپا بە پەکردنەوەی بواری کارکردنی دەستی کار کەبەکرێکاری یەخەڕەش لەقەڵەم دەدرێت، ئەمەش ئەوروپا بەهاوکاری لەگەڵ un پەیمانێکی ئابوری نهێنی ئیمزا بکات، تاکو لەڕێگەی ئەو ڕێکخراوە نەودەوڵەتیەوە کەڵک لەو کەسانە وەربگرێت وەکو هێزێکی کار و دەستی کار، لەبری ئەو هێزەی پێشوتر کە هەیبوو، هەرچی کرێکارێک کە پێشتر کاری ڕەشی دەکرد و بەیەخە سپی و بەکرێکاری پلە یەک لەقەڵەم بدرێن، نموونەش کرێکارانی کشتوکاڵ و سەنعەت و کەشتیەوانی بوو کە دواجار بەکارکران، ڕەنگە قەیرانی ئابوری لەناوچەی یۆرۆ باشترین سەلمێنەری ئەم بەچوونەی من بێت، بەیێ ئەو کێشە ئابوریانە و هەڵایسانە ئابوری و بەرزبوونەوەی ڕێژەی بێکاری لە ناوچەی دۆلار

نابینرێ، بەهەر حاڵ ئەم نەخشە سیاسییە ئابورییە درێژخایەنە، تاکو ئەو جێگایە توانی بەردەوام بێت کە زەنگی گۆڕینی مۆدێلی سیاسەت لەلایەن ئامریکاوە بە هەموو جیهان لێدرا و بوو بە مۆدێلێک بەگشت ئەوروپاش، لەم ئاستایەشدا ئەوروپا تێیدا سوودمەند بوو، ئەمە جگە لە بازاڕێکی تر کە لەڕووی تەکنەلۆژیەوە کەنتڕۆڵی وەدەست هێنابوو، بەڵام لای من مەسەلەی کۆچ چەندە مەسەلەیەکی تایبەتی ناوخۆیی و گرەوی تاکە کەسە بە گۆڕان بەدوای خۆشگوزەرانی و سیحری ئەوروپا، دوو ئەوەندەش زیاتر پەیوەندیی بەسیاسەتی دەرەکییەوە هەیە کە لەمێژبوو نەخشەی بۆداڕێژرابوو. ئەگەرنا خۆ دەیان کەس لەدوای ڕووداوەکانی ساڵی 1996 چ لە عێراق و چ لە ئەفغانستان، بەویستی خودی ئامریکا ڕەوانەی دەرەوە کران، لەئەفریقا کە جەنگی نێوان سودانی باشور و باکور لەئارادابوون، بەڵێ ئەو هاوڵاتیانە تەنها گەنج نەبوون و بەویستی خۆیان کۆچیان بکەن، بەڵکو خودی ئامریکا بوو سوودی لەو خەڵکانە دەبینی کە پێشتر لەڕێکخراوە بیانییەکان کاریان دەکرد و لەدەرەوەی وڵات بەکەسی سیاسی لەقەڵەمدران، ئەمە بەشێکە لەو ڕەهەندە سیاسیە ئابوریەی کە پەیوەندیی ناراستەوخۆی بەکۆچەوە هەیە.

پرسیار: تۆ تەنها باسی کۆچی زۆرەملەت کرد، ئەی کۆچی گەنجان بەتەنها کە بەشێکی زۆری بەویستی خۆیان بوو، ئەمەیان چۆنە؟.

سمکۆ محەمەد: ئەگەر لێکۆڵینەوەیەک لەسەر کەیسی ئەو پەنابەرانە بکەین لەهەر وڵاتێکدا بەپێی تایبەتمەندی خۆیان بوون، دەبینین لەقۆناغێکەوە بۆقۆناغێکی دیکە تەفاوتیان هەبووە، بۆ نموونە لەسەرەتای نەوەدەکاندا تاکو ساڵی 1996. ئەوکات un مافی پەنابەرێتی بەو کەسانە دەدا کە ئینتیمایان بە فکری کۆمۆنیستی و چەپڕەوی سیاسی بوون، لەساڵی 1996 بەدواوەش بەو مافی پەناهەندەیی بەو کەسانە دەدرا کە خەڵکی ئەو ناوچانە بوون کە جەنگیان تێدابوو، کەچی لەساڵی 2000 بەدواوە تاکو ئاڵوگۆڕی سیاسی لەناوچەکە، هاوکێشەکە دەگۆڕێت، فیزەو پەناهەندەیی بەو کەسانە دەدرێت کەیسی ئیسلامی یان لایەنگرانی سیاسەتی ئەو دەوڵەتانەیان هەبووە کە حاکم بوونە، دواتر کەیسی ئەوانە قبوڵ دەکران کە زەرەرمەندی شەڕی ناوخۆیی نێوان سوننەکانی بەغدا و سابیئەی خوارووی عێراق بوو، چونکە لەترسی جەنگی نادیاری تایەفەگەری و نێوخۆیی نێوان شیعەو سوننە و جەنگی مەزهەبگەرایی کۆچیان دەکرد، پاشان بۆ ئێزیدییەکان کە تاکە زەرەرمەندی دەستی داعش بوون، ئەم هەقیقەتانە ئەوەمان پێدەڵێن کە کۆچی خەڵک بەرەو هەندەران و وڵاتانی ئەوروپا،

سیناریۆیەکی نادیاری سیاسی و ئابوری رووت بوو، نەک کۆمەڵایەتی و نەبوونی ئازادی، نەک گەڕان بەدوای ژینگەیەکی تەندرووست و بینینی رۆمانسیانە بۆ یادەوەری و نیشتمان، یان کۆچی درووستکردنی لەبی نەتەوەیی یان زانستی، رەنگە بەشێکی پەیوەندیی بەگەڕانەوە بێت بەدوای ئازادی و ئازادی سیاسییەوە، هەڵبەت ئەمە هەقیقەتێکی تێدایە، مرۆڤ ئەگەر کەسێکی هۆشیار و خاوەن مەعریفە و بوونگەرا نەبێت، لەوڵاتی خۆی نەبێت نامۆ دەبێت، باری سایکۆلۆژی تەندرووست نابێت، بەڵام راستییەکەی ئەوەیە نامۆ بوون تەنها لەدەرەوەی خاک و نیشتمان نییە، بەقەد ئەوەی لەپەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانی سەرمایەشدایە کە دواتر دەبێتە مایەی سەرسوڕمانی تاکەکەس و نامۆبوون بەکولتووری دەرەوەی خۆی.

من پێموایە بینینی ئەم پرسە رەهەندی دوورتری هەیە لەوەی تەنها بەکێشە ناوخۆییەکانەوە گرێبدرێت. یاخود بەسەرکەشی و یاخی بوونی گەنجەوە گرێبدرێت. بازاڕی ئازاد تەنها مامەڵە لەگەڵ کاڵاو شمەکدا ناکات، بەڵکو ئینسانیش وەک کاڵایەکی زیندوو تەماشا دەکات و کەڵکی لێوەردەگرێت، ئەمە رووی راستی ئەو سیستەمە نوێیەیە کە لەناو کایەی سیاسەتدا سیمای بازاڕی ئازاد ئارایش دەکات و هەوڵدەدات شەرعیەتی یاسایی نەودەوڵەتی پێبدات، بەڵێ دەرئەنجامەکەی ئەوەیە کە هەندێک لەو کۆچبەرانەی ئێستا ناویان رەوەندی کوردی و عەرەبیە دەگەڕێنەوە وڵاتەکانی خۆیان، بەهۆی ئەوەی دەریان دەکەن کە قەیرانی دارایی تەواوی ئەوروپای گرتەوە و بەشێکیشی بەهۆی ئەوەی ناتوانن بگونجێن لەگەڵ ئەو سیستەم و کولتوورەدا، هەندێکیان لەنوێ دەچنەوە، ئەمەیان پەیوەندیی بەخۆشگوزەرانییەوە هەیە کە ئینسان بەوەهم توشی بووە و پێیوایە ئیدی سەرتاپای ژیان لەهەموو دونیا گەڕاوە کە ئەمەش وەهمێکی ترە.

پرسیار: دەمەوێ پەنجە لەسەر بابەتێک دابنێم کە پێی دەوترێت کۆچی بەکۆمەڵ، تاچەند کاریگەری هەبووە لەسەر دروستکردنی رای گشتی جیهانی لەسەردەمی ئێستای سەرمایەداری کە باڵی بەسەر تەواوی جیهاندا راکشاوە، بەمەبەستی خولقاندنی کەشێکی ئارام، روونتر بڵێم تاچەند هۆکارە بۆ گۆڕینی سیستەمی سیاسی ناجێگیر، بۆ ئەو پنتە جوگرافییەی کە خەڵکەکەی پەناگەندە بوونە، تاچەند بەهای بۆ کۆمەڵگە ستەملێکراوەکان هێشتووە؟

سمکۆ محەمەد: وەکو لەوەڵامی پرسیارەکەی پێشووتر بەیانم کرد، تەفاوت و جیاوازی بەڕۆشنی تێدا دەبینرێت لەکۆچی رۆژهەڵاتییەک بۆ ئەوروپاییەک، یان کۆچی عەقڵگەرایی لەگەڵ کۆچی پەرچەکردار،

ئەوکاتەی کەچ کردن بەشێک بوو لەو سیاسەتەی کە بە چێکردنی کۆمەڵگەکە لە هەڵسوڕاوانی سیاسی و رۆشنبیری هاتە ئاراوە و بوو بەمەدێل، لێرەوە لەکەچی تاکەوە دەچینە کەچی بەکۆمەڵ، بوونی تاکێک لە لەهەندەران، بوونی ئابووریەکی سەربەخۆیە بە خودی خۆی، بەڵام بوونی گرووپێک لەهەندەرەان کە بەستراتیژیەتی سیاسی دەوڵەتی بێت یان بە ستراتیژییەتی کۆمەڵایەتی بێت، هەوڵێکی جیاوازە و لانیکەم بە گرووپێکی ترە و ئامانجەکەیان جیاوازە، تاکێک خۆی گەرەکیەتی ستایڵی ژیانی بگۆڕێت و دوور بێت لەهەر سانسۆرێکی فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی و ئایینی، بەدابڕان لەقەڵەم نادرێت، چونکە کاریگەری نابێت، بەڵام گرووپێک کە دەچنە هەندەران ئەوا مانەوەیان یان گەڕانەوەیان، لەهەردوو بارەکەدا بەگۆڕینی ئەو کولتوور و فەرهەنگە کاریگەریان لەسەر بەجێماوەکانی وڵات دەبێت، جاران خێزانێک ئەگەر قەرزیشیان بکردایە هەوڵیاندەدا کەسێکیان رەوانەی دەرەوە بکەن، بە ئەوەی کۆمەکی مادیان بکات، مەرجی ژیان بوو لەکوردستان کە لەگەڵ عێراقدا هەر بەراورد ناکرێت، لایەنێکی دیکەی ئەوەبوو کە بەکۆمەڵ کەچ بکەن، تاکو روحیەتی ناڕەزایەتی و پێکهێنانی هێزێکی جەماوەری بە درووستکردنی رای گشتی و هەژاندنی شەقام لەبەرامبەر سیاسەتی حیزبە دەسەڵاتدارەکان نەمێنێت،

سەبارەت بەوەی چۆن بەراوردێک لەنێوان کەچی رابردوو و کەچی ئێستادا بکەین، وەکو گوتم جیاوازی و تەفاوتیان هەیە، هەمومان شاهیدی ئەوەین کە سەردەمێک هەڵمەتی دژە کەچ کردن بەوە دەستی پێکرد، ئەگەر کەسێک لەدەرەوە بوایە بەکەسێکی بێڕەوشت لەقەڵەم دەدرا، دەیانوت بە ئەوە چۆتە دەرەوە کاری بەدڕەوشتی بکات، ئەمە بەشێکی بە هێزی سیاسی بەناو عیلمانی لەپشتەوە بوو، بەڵام بەشێکی زۆری بە هێزە فەندەمینتالیستەکان دەگەڕێتەوە، چونکە ئەوان کارەکتەری سیاسی هێزە گەورەکانی دەرەوەی کوردستان بوون، دواتر هەر ئەو هێرشانە خاوبوونەوە و کەچ بوو بەمەدێل و هەر ماڵە و خێزانێک کوڕێکی هەندەرانی ئەگەر داوای کچێکی بکردایە بە هاوسەرگیری، ماڵی کچەکە مەمنونیش دەبوون، هەندەجار مەرجیان ئەوەبوو کە کوڕەکەیان، کچەکەیان بباتە هەندەران، ئەوکات بەهای هەر $100 ێک بەبارتەقای مووچەی دەیان فەرانبەر دەبوو و دواتر ئەو فەزا ئابوریە بوو بەهەڵم و ئاسەواری نەما کە ئەمە مەسەلەیەکی ئابووری سیاسی بەحتە، تۆ بڕوانە وەزعی ئابوری چۆن گۆڕان بەسەر هاوکێشە کۆمەڵایەتیەکانیش دێنێت، ئەمەیە جیاوازی نێوان کەچی تاک و کەچی بەکۆمەڵ، ماڵێک کچەکەیان بچێتە دەرەوە واتە سەرەتای چوونی گروپەکەیە.

پرسیار: وەک باستکرد........ ( )، چۆن بتوانرێت پەنجە بخرێتەسەر رێکارەکانی کەمکردنەوەی ئەو پڕۆسەیە لەو فەزایانەی کە تێیدا بانگەشەی بە دامەزراوەیی کردنی ناوەندەکانی بڕیار و بەڕێوەبردنی دەکرێت، ئەمە ئەرکی کێیە، لەکاتێکدا دەیان ناوەندی ئەکادیمی هەمەچەشنی بوارەکانی زانستە مرۆیی و پیشەیی و سیاسی..هتد بوونی هەیە؟

سمکۆ محم□د: بڕواناکەم هیچ کەسێک هەبێت شوێنی باب و باپیری خۆی خۆشنەوێت و یادەوەری□کانی بێ بەها تەماشا بکات، لەبەرامبەر ئەمەشدا هیچ کەسێک نییە لەبەر ئەوەی نیشتمانەکەی شوێنی باب و باپیر□تی و یادەوەری تێدا هەیە، هەموو ناعەدالەتییەک و هەموو ناڕەحەتیی□کی سیاسی و ئەمنی و ژیانی نائاسایی قەبوڵ بکات، کە وابوو لێرە بەدواوە وەهمی خۆشەویستی نیشتمان لەرۆمانسیەت دەچێتە دەرەوە، ئیتر ئەو نیشتمانەی کە تا ئەوکاتەی خاڵی دەبێتەوە ل□ بەختەوەری و ژیانی ئاسایی و یەکسان بۆ هەموو هاوڵاتیی□ک، مانایەکی نامێنێتەوە، ل□ بەر ئەوەی بەهای ئینسانی نامێنێت، تموحی ژیانێکی یاسایی نامێنێت، پەیوەندیەکان لەسرووشتی خۆیان دەردەچنە دەرەوە، کەسێک نییە ئارەزووی ئەوە بکات، لەتەنهایدا ژیان بکات و کەسوکاری نەبینێت، کەسێک نییە ئارەزوی ئەوە بکات خزمەتی شوێنێک بکات کە چاک دەزانێت پەیوەندیەکانی بەردەوام نامێنێتەوە، کەسێک نییە ئەوە قەبوڵ بکات کە تەنها لەسەر ئەوەی رۆژهەڵاتیەو سەر ڕەشە، توانجی ل□ب□درات و کاری بۆ مەیسەر نەکرێت، تەنانەت لەسوپەرمارکێتەکانیش شمەک و کاڵای پێنەفرۆشرێت، تائەو رادەیەی کەسێک نییە بەمانای ئیدیۆلۆژیست ناوی کۆچبەری بەناو بکرێت، هەر کارێک کە بەناچار دەیکات سەرەنجام بەرهەمەکەی بۆخۆی نییە، چونکە داهاتی رۆژانەی سنووردارە، بۆیە کاتەکانیشی سنووردار کراوە، ئەمانە هەموویان مانای ئەوەمان دەدەنێ کە ئینسان ئەوکاتە نیشتمانێک بەموو□کی خۆی دەزانێ کە بەبێ لەبەرچاوگرتنی پلەبەندی هاوڵاتی بوون ژیان دەکات، ئەوەش کە لەدەرەوە بەختەوەرتر ژیان بەسەر دەبات، ئەمەیان بەبەراورد لەگەڵ ژیانی نائاسایی وڵا تەکەی خۆیەتی، من تەنها ناڕوانمە بابەتی کۆچ و بڕواشم بە چارەسەری ریشەیی نییە، چونکە ئەم بابەتە جیهانییە زۆرەملێ بێت یان سەپێنراو.

پرسیار: باشە لەهەموو دونیا ئەم بابەتە بەردەوامە، لەلایەن میدیاوە کە بەحیساب دەسەڵاتی چوارەمە گرینگی پێدەدرێت، کەچی کێشەکە چارەسەر وەرناگرێت، ئایا پێتان وایە میدیا لەخەمی

بابەتێکە بووە یان تەنها وەکو کاڵا مامەڵەی لەتەک کردووە؟.

سمکۆ محەمەد: جارێ با باسی ئەوە بکەم کە هەرگیز من میدیام وەکو دەسەڵاتی چوارەم نەبینیوە، ئەسڵەن لەچاوپێکەوتنێکی دیکەدا گوتوومە بەشێکە لەدەسەڵاتی سیاسی، نەک دەسەڵاتێکی سەربەخۆ بۆ چاودێریکردنی حکومەت، بەهەرحاڵ میدیا کەچی وەکو کاڵایەک کەمتر تەماشا کردووە و هەندێکجاریش بۆئەوەی لەپێنای هەواڵ و ریپۆرتاژێکدا سوودی لێوەربگرێت، باسی کۆی وەکو دیاردەی رۆمانسیانە باس کردووە، زۆرجار خودی رۆژنامەنووسەکان کە بەنیازبون کۆچ بکەن، کارەکەیان دەخستە مەترسییەوە بۆ ئەوەی بیکەن بەکەیسێکی زیندوو کە ئەوروپا زۆر گرینگی بە نووسەر و رۆژنامەنووس دەدەن، رەنگە زۆرجار میدیاکار چیرۆکی وەهمیان هەڵبەستاوە بۆ ئەوەی بیسەلمێنن وڵاتەکە زۆر بەگەنە، بۆیە خەڵک دەیانەوێ کۆچ بکەن لەترس و لەبێکاری و توندوتیژی و هتد، کەیسی خنکاندی ئایلان کە منداڵێکی سووری بوو، واقیعیەتی کەیسەکە بە پێچەوانەوە بوو سیناریۆ بوو، باشترین سەلمێنەریش ئەوەبوو کە یەکەم بەدەیان و سەدان منداڵی تر خنکان و بوون بە خۆراکی ماسییە قرشەکان، کەچی تەنها باسی ئایلان کرا، دووهەم رۆژنامەنووسەکان لەوە ئامادەبوون وێنەیان دەگرت وەکو ئەوەی پێشتر ئامادەکرابن، سێهەم باوکی منداڵەکە دواتر ئیمتیازی وەرگرت و گەڕایەوە سوریا و پاشان ئاشکرا بوو کە کەیسەکە بە پێچەوانەوە بوو، میدیاکارەکان لەوەدا دەرکەوتن ئاراستە کراون و بۆ دەزگا تر کار دەکەن، ساڵی 1998 بینیمان پۆلیسی بولگاریا سەگیان بەردایە گیانی پەنابەرە رەش پێستەکان، میدیاکارەکان ئەو لایەنەیان شاردەوە، پاشان ئاشکرا کرا، بۆیە من هەمیشە بەگومانەوە تەماشای ئەو کارەم کردووە کە خۆم ساڵێک خاوەنی ئەو شوناسەی کارکردنە بووم.

گفتوگۆیەکی کراوە لەگەڵ نوسەر و روناکبیر سمکۆ محەمەد لەسەر

چەمکی ئیستاتیکا -6- ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جێماو

- سمکۆ محەمەد: ئیستاتیکا بەرهەمی هونەری لەدەستی رواڵەتە ئەخلاقییەکان دەپارێزێ و نایکات بە موڵکی تایبەت.
- دۆزینەوەی ئیستاتیکا لەهەر شتێکدا، گرێدراوە بەعەقڵەوە

ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جێماو
بەشی شەشەم

سمکۆ محەمەد نووسەر و روناکبیر لەم چاوپێکەوتنەیدا دەربارەی ئیستاتیکا وەکو چەمکێکی فیکری و فرە مانا، تیشك دەخاتە سەر ئەو نهێنیانەی کە بە چاوی ئاسایی نابینرێن و هەروەها لەکوێدا ئیشی پێ دەکرێت.
پێی وایە ئیستاتیکا ئەو بینینەیە کە لەرێگەیەکی زانستییەوە تەماشای شتەکان و بوونەوەرەکان دەکات و وێنایان دەکاتەوە بەستایلێکی هونەری کە وەرگر سەرەتاکەی ناناسێتەوە، چونکە لە واقیعدا ئەو ماتریاڵە یان ئەو دیاردەیە شتێکی دیکە بووە، ئەم بینینە لەژێر کاریگەری ئەو وتە و توانایە بەرهەمدێت، کە وەکو مەعریفە لەبەردەستدایە، بابەتی جوانیش بۆ ئینسان تەنها ئەوە نییە کە دەتوانێ لەنێوان هێزەکاندا باڵانس بکات کە هەردووکیان دەرکەوتەی جەستەن، چونکە هەموو شتێك پێویستی بە باڵانس بێت، ئیستاتیکا پێویستی نییە، بەقەد ئەوەی راهێنانی بەردەوامی جەستەیە لەژێر کاریگەری خەیاڵ بۆ شتەکان و دەوروپشت و پێدراوەکانی ژیان، بەتایبەتی ئەو جیاوازییەی لەنێوان نێر و مێ دا هەیە، چەند خۆرسکە ئەوەندە جوانە.

دەقی گفتوگۆکە

پرسیار: بەو پێیەی ئیستاتیکا چەمکێکی زانستی فرە مانایە و بەر لەوەی زاراوەیەك بێت، فەلسەفەیەکە بۆ دۆزینەوەی ئەو نهێنییانەی کە بەچاوی ئاسایی و بەبێ هوشیاری نابینرێن لە سرووشتدا، چونکە هەموو ماناکانی جوانی پێکەوەنین و هەر یەك لەوانە لە سیاقی خۆیدا جێگەی دەبێتەوە، لەمڕوانگەیەوە ئێوە چۆن دەڕوانە ئەم چەمکە و

لەکوێدا پراکتیك دەکرێ؟

سمکۆ محەمەد: لەپێناسەکەوە دەستپێدەکەین کە بەمانای جوانی دێت یان جوانیناسی، مێژووەکەشی ئەم چەمکە لە سەردەمی هاتنە کایەی فەلسەفەی یۆنانییەوە سەریهەڵداوە کە ئەفڵاتون لەنێو عەقڵدا بەدوای فکری جوانی و لەنێو بوونیشدا بۆ بزواندنی هەستەکان دەگەڕا، ئەرستۆ ئەم بیرکردنەوەیەی لە ئەپستراکتەوە گواستەوە بۆ هونەرە جوانەکان، وەکو جۆرێك جوانی کە لەسرووشتدا هەیە و یەکسان نابن بەیەك، هەروەها لۆژیکی خەیاڵی هونەری لەبەرامبەر ئیدراکی هەستەکی راگرت کە لەرێگەی ئەزموونەوە هاتووە، هەر ئەم دەستاودەست کردنە جوانی گواستەوە بۆ زانست و ئەدەب و گوتار کە ناوی نرا ئیستاتیکا، زۆر بیرمەند لەسەر ئەم تێرمە قسەیان کردووە، هیگڵ پێیوایە کە جوانی لەهەموو شوێنێك هەیەو بەردەوام رووبەڕوویان دەبینەوە، بەو پێیە بێت هونەر ئەوکاتە دەستپێدەکات کە لاسایی کردنەوە کۆتایی پێدێت، هونەری فۆتۆگرافی یان تەلارسازی کە شوێنێکی نیشتەجێبوون باوی نامێنێت، ئەگەر جێدەستی ئینسانی لێ وەربگرینەوە، بەڵام من تێڕوانینەکەی (هێربرد رێد) م لەلا پەسەندە کە لەکتێبی (المعنى الفن)، جوانی وەکو یەکەیەکی پەیوەندییەکان دەبینێ لەنێوان شتەکان، ئەوانەش کە درکیان پێدەکەین لەرووی هەستەوەرییەوەیە، ئەوەش کە پەیوەندیی بەسرووشتەوە هەیە، خۆی مانایەکی ئیستاتیکییە، بەڵام ئینسان پایەیەکی هونەری پێدەبەخشێت، بۆ ئەوەیە لەگەڵ خۆڕسکی خۆیدا دایبڕێنێت، لەکوێدا و لەچەند بواردا پراکتیك دەکرێ، ئەمەیان فەلسەفەکەیە هونەرمەند یان ئەدیب چۆن کار لەسەر ئەو لایەنەی کردەکە دەکات، من پێموایە هیچ کردەیەکی ئەدەبی و هونەری و جەستەیی و تەنانەت مێژوویش نییە بەبێ ئیستاتیکای کەلێنی تیانەکەوێت، بۆیە ناتوانین بەبێ ئیستاتیکا مانا بۆ هیچ تێکست یان هیچ کردەیەکی هونەری دابنێین.

پرسیار: ئێستا بواری قسەکردنمان دەگوازینەوە بۆ ئەو پەیوەندییەی، کە لەنێوان چۆنایەتی و چەندایەتی هەیە، ئەم چەمکە لەعەقڵەوە بۆ عەفەویەتی ماناکە دەگوازێتەوە، هەروەها لەسرووشت و خۆڕسکەوە بۆ هونەر و کردە هونەرییەکان، ئایا بەبێ کەرەستەکانی بەردەست، ئێمە چۆن دەتوانین قسە لەسەر ئەو جیاوازییە بکەین؟.

سمکۆ محەمەد: یەکێك لە ماناکانی جوانی بۆچوون نییە لە بارەی ماتریاڵێك، یان کەرەستەکانی نێو سرووشت بەپێی چەندایەتی، بەڵکو ئیستاتیکا خۆی مانای چۆنایەتی شتەکانە، ئەم تێرمە سەر بە ئەپستمێکی فەلسەفییە کە لەبەرهەمی ئەدەبی و هونەری و سرووشتیدا

زیاتر دەردەکەوێت، ئەوەی کە مرۆڤ چێژی لێوەردەگرێت، پێی دەڵێن چێژوەرگرتن، هەر وەکو ریمێن باییر لەکتێبی (تجلی الجمیل) هانز جیۆرج گادامیر پێیوایە ئیستاتیکا سەر بەزانستی چۆنایەتی یە، واتە ئەپستمییە، ئەگەر لە زانستدا چەندایەتی هەبێت، ئەوا بۆ ئیستاتیکا چۆنایەتییە و تایپێکی خودێتیشی پێوە دەردەکەوێت کە رەنگدانەوەی بەسەر خوددا دەبێت، هاوکێشەکە کەمێك قورسە بۆیە پێویستی بە سەلماندنە، ئێمە لەنێوان عەقڵ و سرووستی پشت عەقڵ قسە دەکەین، لێرەوە باسەکە بۆ میتافیزیکا ئاراستە وەردەگرێت، بەومانایەی لەپشت سرووشتەوە قسە لەسەر ئەو شتانە دەکەین کە جوانن، یان جوانیان تێدا دەدۆزینەوە، بەڵام بەعەقڵ نەك بەخۆڕسك، مەبەستەکەش ئەوەیە کە چەندایەتی گواستنەوەی ماتریالە لەجەستەیەکی بێ روحەوە بۆ روحێکی زیندوو.
بۆ نموونە ئێمە لەبینینی هەر شتێکدا فۆڕمێك دەبینین کە بۆمان ناکرێت بە ماتریاڵ، بەڵام لێرەدا زەمەن حوکم دەکات بۆ رەسەنایەتی، نەك گواستنەوە و دەستکاری کردن و نوێکردنەوەی ماتریالەکە، هەروەك ئەوەی لە بازاڕی ئەنتیك هەیە و بەماتریاڵی جوان ناسراوە و گەشتیارەکان وێنەی لەگەڵ دەگرن، ئێمە دەبێت لەنێوان کردە سرووشتییەکان و پارچە کلاسیکییەکان جیاوازی بکەین، شاخێك کە وێنەی پیاوێکی پیری کوڕی زەمانەی وەرگرتووە، دارێك لە چەشنی ژنێکی سەماکەر خۆی ئاڵاندووە بە دارێکی دیکەوە، بەردێك کە لەشێوەی ماسی یان ئاژەڵێك دێتە بەرچاو، تەدارەکی ژنان لە کل و کلدان و جوانکاریی جل و بەرگ و هتد لە کەلەپورێکی دیاریکراودا هەیە، جیاوازە لەو پارچەیەی کە لەرێگەی کنە و پشکینینەوە دەدۆزرێتەوە و لە پێشانگا، یان مۆزەیەك نمایشی دەکەین، هەموو ئەمانە پێمان دەڵێن ئیستاتیکای دەستکاری کراو کە لەرێگەی عەقڵەوە گواستراوەتەوە بۆ جەستەیەکی ماتریاڵی، ئەمە چەندایەتییە بۆ چۆنایەتی.

پرسیار: باشە قسەیەك هەیە کە ئیستاتیکا تەنها لەسرووشت و لەهونەردا نییە، بەڵکو لەدەقی ئەدەبیشدا هەیە، چونکە نووسین خەیاڵێکی هونەرییە و پەیوەندییەکی هاڕمۆنی هەیە لەگەڵ جەستەی هونەریدا، کە بەشێکیشە لەئەرکی زمان، ئایا زمان ئەو فاکتەرەیە بتوانێ ئیستاتیکا بخوڵقێنێ؟.

سمکۆ محەمەد: لەگەڵ بیستن و خوێندنەوەی هەر تێکستی جوان و جوانییەك لە تێکستدا کە خوێنەری جددی هەستی پێدەکات، پەیوەندی رەسەنایەتی و موڵکییەت دەبینین لەزمانێکی بێ روحەوە بۆ زمانێکی

زیندوو، چونکە ئەدەب یەکێکە لە هۆکارەکانی بەدەستهێنان و دۆزینەوەی جوانیی لەنێو زماندا، ئەو کاتەی کە شیعرەکانی سۆفۆکلیس و مەزموورەکانی داوود پێغەمبەر و تێکستەکانی شکسپیر دەخوێنینەوە ئەو کاتەی رۆمانەکانی دایستۆفسکی و دانتی و هتد. ئەوکاتەی کە (ئاڕنۆڵد توینبی) وەکو ئەفسانە ناسێك دەخوێنینەوە، دەبینین چۆن دەڕوانێتە لاماسۆ و بۆڕاق و کەویاری زەردەشتی و کائینە ئەفسانەییەکانی ژاپۆن و هیندستان و هتد، لەوێوە تێدەگەین کە ئیستاتیکا تەنها لە فۆڕمێکی بۆ زمان دا نییە، بەڵکو لە شتە ووردو بچووکەکاندایە وەکو گاستۆن باشلار باسی دەکات، ئەو دەڵێت ئەگەر پرسیارم ئاراستە بکەن بۆ دەستنیشانکردنی سوودە سەرەکییەکانی خانو یان ماڵ، (بێگومان لەلای من ماڵ پارێزەرێکە بۆ زیندەخەونەکانم، ماڵ کەسانی خەیاڵ پڵاو دەپارێزن، بوار بۆ مرۆڤ دەکاتەوە بە هێمنی و بەبێ ترس بخەوێت، رووداوێکی بچووك لە کاتی منداڵی و لەجیهانی هەر منداڵێکدا، رووداوی جیهانیی منداڵەکەیە) بۆ نموونە وەکو ماڵۆچکەی منداڵان کاتێك گەمەی تێداکەن و خۆیانی تێدا حەشاردەدەن و دواتر خۆیانی تێدا دەدۆزنەوە و موڵکییەتی بۆ درووست دەکەن، ئەو تۆپ و جل و بەرگە وەرزشییەی کە منداڵی هەژار لەزەمەنی خۆیدا ناتوانن بەدەستی بهێنین و گەمەی پێبکەین و خەونەکانیان پێتەدی، ئەو مەلەوانگانەی کە بەخەیاڵ وێنا دەکرێت و لەبری ئەوە پاشماوەی ئاوی زستان بەکارهاتووە، هەموو ئەمانە یادەوەرییەکی جوانن و لەزماندا وێنا دەکرێتەوە، من بۆ خۆم نموونەی منداڵانی کەرکوك و بەکارهێنانی رووباری ئاوی خاسەی کەرکوکم هەیە، کە بەنیسبەت منداڵانی هەشتاکانی سەدەی رابردوو بەبیر خۆمی دەهێنمەوە بۆ نووسن یان بۆ نۆستالیژیا و یادەوەرییەکی مەزنی منداڵی، دوای ئەوەش راوی ریشۆڵە و مەلەوانی کاتی پشووی قوتابخانە و شەڕی گەڕەك و هتد، یان ئەو گۆشە نادیارانەی ژیانی ماڵی بچووك و بەرتەسك بەتایبەتی ماڵی کوردی کە هیچ ئازادییەکی تاکی تێدا نەبووە بەدرێژایی ژیانیان، هەموو ئەمانە تێکستن بەڵام نووسینەوەیان دەوێت، رۆلان بارت لە کتێبی چێژی دەق، باسی ئەو ستایلە نووسینە دەکات، هەمان ئەو فەزایە بەڵام وەڵامێکی ئەپستیمی دەداتەوە، چونکە هیچ دەقێکی جوان نییە بەبێ ئەوەی مەعریفەی لەپشتەوە بێت.

ئیستاتیکا ئەو بینینەیە کە لەڕێگەیەکی زانستییەوە تەماشای شتەکان و بوونەوەرەکان دەکات و وێنایان دەکاتەوە بەستایلێکی هونەری کە وەرگر سەرەتاکەی ناناسێتەوە، چونکە لە واقیعدا ئەو ماتریاڵە یان ئەو دیاردەیە شتێکی دیکەبووە، ئەم بینینە لەژێر کاریگەری ئەو وتە و توانایە بەرهەمدێت کە لەبەردەستدایە، بابەتی جوانیش بۆ ئینسان تەنها ئەوە نییە کە دەتوانێ لەنێوان هێزەکاندا باڵانس

بکات کە هەردووکیان دەرکەوتەی جەستەن، بەڵکو راهێنانی بەردەوامی جەستەیە لەژێر کاریگەری خەیاڵ بۆ شتەکان و دەوروپشت و پێدراوەکانی ژیان، بەتایبەتی ئەو جیاوازییەی لەنێوان نێر و مێ دا هەیە، کە دواجار لەرێگەی خەیاڵەوە بۆ ئەو بابەتانە دەبێتە هۆکار بۆ هەڵچوونی دەروونی، لە کاتێکدا خەیاڵ خۆی بەشێکە لە رەنگدانەوەی هەڵچوونی دەروونی، بەتایبەتی ئەوەی کە لەژێر کاریگەری بیرکردنەوەدایە، ئەو فکرەیەی کە بەرهەمی مومارەسەی واقیعی ژیانی ئینسانە، سابا ئەو فکرە فانتازی بێت، یان بریتی بێت لە سرووشتی ئینسان، وەکو بەشێك لە ئەخلاق و ئەزموون کە لەرابردوودا ئینسان کردوویەتی بە نەریت و بەردەوامیشە لەو نەریتە و لەرێگەیەوە هەم جوانی کردووە بە بەهانە و ئەرگومێنت،

پرسیار: بۆچوونێکی سەلمێنراو هەیە کە تێگەیشتنی (مارسیل برۆستە) و هەستاوە بە پەیوەندیی نێوان ئەدەب و هونەری وێنەگرتن لە لایەك و ئەدەب و مۆزیکیش لەلایەکی تر، ئەو پێیوایە کە تێڕوانینی هونەری تێڕوانینی شۆڕشگێڕانیە و تەنها لەلای بەشێکی کەم لە داهێنەرانی سەدەی بیست دۆزراوەتەوە، ئەمە وەکو نمونەیەك، هەر لەمڕوانگەیەوە مەبەستمە بپرسم ئایا تێڕوانینەکان بۆ دۆخە کۆمەڵایەتیەکە چۆن دەبینی، ئایا ئیستاتیکا کاریگەری بەبارتەقای شۆڕش هەبووە؟

سمکۆ محەمەد: راستە چەند تیۆریەکی جیاواز هەیە لەسەر ئیستاتیکا، لەوانەش تیۆری هیگڵ و کانت و کرۆچە و باشلار و هتد، بەڵام ئەوەی مارسیل پرۆست ئیستاتیکای وەکو شۆڕش تەماشا کردووە، ئەو پێیوایە شۆڕشی جوان و ناشیرن وەکو نیگەتیڤ و پۆزەتیڤ وایە، یەکێك لەو تێڕوانینانەکانی ئەوەیە کە بڕوای بە نموونەی پەیوەندیی جوانی و هونەری جوانیبینییە، هەروەها ئاسانکاری بۆ ئەو پێشکەوتنە کردووە لە نێوان هونەر و ئەدەب و فۆتۆگراف هەیە لەلایەك، لەنێوان ئەدەب و مۆزیك لەلایەکی ترەوە، ئەم تێڕوانینە شۆڕشگێڕانیە، جگە لە داهێنەرانی سەدەی بیست بەولاوە، پێشتر هەستی پێنەکرابوو، بۆیە لێرەدا سەربەخۆیی هونەر دەبینین و ئەو یەکێتیە دەبینین کە لەنێوان هونەری شێوەکاری و گوتار و نووسیندا هەیە، ئەو شتانەش کە جوانیان تیدایە و هێشتا ئاشکرا نەکراوە، وردەکاری و تێگەی تێڕامانە فکرییەکانە کە لەسرووشتەوە بووە بە سەنعەت هەر وەك ئەوەی لە خەیاڵی شیعریدا هەیە کە زۆر جار وەزیفەی شۆڕش دەبینێ.
هەر لەم سۆنگەیەوە کە باسی شۆڕشگێڕیم کرد، من پێموایە کاریگەری ئیدیۆلۆژیا هەیە بەسەر ئیستاتیکاوە کە کەمتر لە مەسەلەی هونەردا باسکراوە، هەڵویستی هونەر کە هونەرێکی چینایەتییە یان هوڵوێستێکە

لە ململانێی بازنەیی لەم چەرخەدا، کە لەنێوان چینی حاکم لە هێزی بەرهەمهێنان و چینە ناڕازییەکان لەلایەك هەیە، هەروەها دیاردەی کۆمەڵگە لە نێوەخنی کۆمەڵگا کە رەنگدانەوەی خودی کاری هونەرییە.
لە راستیدا ئەمە بەشێکی مەسەلەی ئەخلاقی هونەرییە جا لە رووی شۆڕشی پرۆلیتاریاوە بێت، یان ئەو مێژووە بێت کە بەهای رەخنە لە حوکمڕانی، گوتارێکی ئیستاتیکییە.
ئەم تێگەیشتنەی پرێست لەوێوە سەرچاوەی گرتووە کە هونەرمەند و بیرمەند و داهێنەرانی رابردوو بە چاوێکی تەواو شۆڕشەوە تەماشای نوێخوازی و رووبەڕووبونەوەی ئیشکالیاتە کۆمەڵایەتییەکانیشیان دەکرد، نموونەی رەوتی سوریالی و دادائیزم و بزووتنەوەی رێنسانس تادەگاتە تێزەکەی هێربرت مارکیۆز و شۆڕشی 1968 خوێندکاران و شۆڕشی رۆشنبیری سەر شەقامی سارتەر بۆ پاڵپشتیکردنی شۆڕشی کرێکاران کە لەتێزەکەی مارکسەوە هاتووە، بەشێك لەو داهێنانەی کە لە سەدەکانی پێشوو بینیمان، هەموو ئەوانە شۆڕش بوون بەسەر تێڕوانینی کلاسیکی و سەپاندنی شێوازی ژیان بەبێ جوانی، بۆیە لە زۆر شوێنیشدا ئەم بابەتە داهێنەری لەسەر تیرۆر کراوە کە نموونەی گالیلۆ و کۆپەرنیکۆس بوون، چونکە کاری بلیمەتی و داهێنەر، کاری تێپەڕاندنی گرێ و گۆڵ و کێشەکانی سەدەی رابردوو بووە، لەکاتێکدا بینەر و چاودێکەری هونەر لەکاتی خۆیدا بڕوای بە شێوەی داهێنانی نوێ نەبوو، تەنها ئەو کاتە نەبێت کە سەردەمێك و زەمەنێك بەسەر کارەکەدا تێدەپەڕی و نوستالیژیایەك بۆ ئازادی کارکردن لەبەرچاو گیرا، بەشێك لە چەمکی داهێنانیش شێوەیەکە لە نۆستالیژیای کار کە لەنێو شۆڕشی کۆمەڵایەتیدا هەستی پێدەکرێت، لەکاتێکدا هەر ئەو نوستالیژیایە بۆ ئازادی کار دواجار دەبێتە مایەی مەترسی بۆ سەر ژیانی داهێنەر و جوانناس، جۆری کاریش هەروەك ئەوەیە کە لە فۆڕمە مێژووییەکەیدا دیارە، لەکاتێکدا لەنێو جەوهەری کاردا کە لەڕووی مێژووییەوە سەپاندنی زۆرەملێ یی بوو لەلایەن ستەمکارەکانەوە، گەڕان بەدوای ئازادیدا جۆری کار پێچەوانەوەی ئازادی کارە، مارکس لەمبارەیەوە جۆری کاری لە ناوەڕۆکی ئیستاتیکی دوورخستۆتەوە، لێرەدا پشت بە هەلومەرجی خودی و بابەتی دەبەسترێت، چونکە کرێکار لێرەدا بۆ خۆشی خۆی و بۆ بەدەستهێنانی ئیستاتیکا لە بەرهەمهێناندا کار ناکات، بەڵکو جگەلەوەی کارێك بۆ نەمری خۆی دەکات، کارێکی ناحەزیشی بەسەردا دەسەپێنرێت و لەنێو کاڵادا دەبێتە کاڵای بازاڕی سیاسەتی سەرمایەداری، خۆ زۆربەی پەیکەر و دیواربەند و دیزاینی تەلاری ئیمبراتۆر و دەسەڵاتدارە ستەمکارەکان، بەشێك بوون لەو کارە ئیستاتیکیانەی سەپێنرابوون بەسەر هونەرمەندا. بەشێك لەو فۆتۆیانەی کە لەسەدەی رابردوو لەگۆقار و

رۆژنامەکان بڵاوەبوونەوە، فۆتۆشۆ بوون بەستایلی کلاسیکی، دواتر دەرکەوت کە وێنە رەسەنەکە ئەوە نییە، بۆ نموونە من ئەلبومێکی گەورەی وێنەکانی ستالینم بینی کە وێنە رەسەنەکە ترۆتسکی تیابووە، یان دەستکەوتەکە هی ئەو بووە، بەڵام لەمیدیاکاندا دەستکاری کرابوو بۆ ستالین، ئەمە کاری هونەری سەپێنراوە کە کاریگەری نیگەتیڤی هەیە لەسەر دۆخی کۆمەڵایەتی و رەنگە شۆڕش دوابخات بۆ کاتێکی نادیار.
بابەتی ئەوەش کە مۆزیك بەشێکی گرینگی ئیستاتیکایە، دەبینین سیمفۆنیای سێهەمی (ئۆریکا) ی بتهۆڤن کە ماڕشێکی جەنائیزی یە، ئەمەش مانای ئەوەیە کە بتهۆڤن خۆی جەنازەی ئەو پاڵەوانانە هەڵدەگرێتەوە کە لەجەنگدا گیانیان لەدەستداوە و لەبەردەم جەماوەردا دایاندەنێت، بۆیە جیاوازی لەنێوان مۆزیك و هونەرەکانی دیکە لێرەوە دەردەکەوێت، بەوپێیەی کە مۆزیك هەندێکجار چارەسەری کێشەی هونەری گەورەی کردووە، یان چارەسەری حاڵەتی سایکۆلۆژیشی کردووە، هەروەك چۆن لە هونەری شێوەکاریشدا پەیکەر یان تابلۆیەك مانایەکی تایبەتمان پێدەدات، بۆ نموونە تابلۆی جۆرنیکای پیکاسۆ، یان کاتژمێرە تواوەکەی سلڤادۆر دالی، یان گوڵەبەرۆژەکەی ڤان کوخ و هتد، لە نێو کوردەواریدا هونەری تەپڵ و دەهۆڵ و زوڕنا وەکو هۆکارێك بۆ بەختەوەرکردنی چەند چرکەساتێکی کۆمەڵگە لە نەهامەتییەکانی رابردوو، یان زەماوەندی کۆمەڵایەتی بە تەپڵ و گۆرانی ئاسایی، بەتایبەتی لە بووك گواستنەوە و شێوەکانی تری خۆشبەختی سوونەتی کولتووری کلاسیکییەکان، وەکو ئەو هەستە هونەرییە وایە کە ئافریقییەکان وەختێك مۆزیکی جاز بەکاردێنن بە هەموو تواناکانیانەوە چێژی لێدەبینین، ئەم هونەرە لەلای ئەوان مانای تایبەتی خۆی هەیە، کە شێوەیەکە لە بەرانگاری کردن لە دژی ئەوانی تر کە دژی هەستە هونەرییەکانی ئەوانن، رەنگە لەلای کوردیش هەمان مانای هەبێت، هەروەك چۆن لەلای لوڕ و کرمانشانی و ماچۆ و شێوەزارە کوردییەکان کە هەمیشە ژێر دەستەی نەتەوە و مەزهەبە دەسەڵاتدارەکان بووە، وەختێك مردوویان لێ دەمرێت، ئەوان لەبەرمبەردا بە شایی و بە هەڵهەڵە و پێکەنین و گۆڕانی تایبەت، لەبری تازیە و ناخوشی ئاهەنگ دەگێڕن.
جوانی و کردەی جوان، بریتییە لەو ئەزموونەی کە لەڕێگەی خەیاڵ و رەهەندەکانی دیکەی ناکۆکییە هەستیارییەکانەوە خۆی دەنوێنێ، رەهەندێك کە بەرهەست و دیالیکتیکی و دەرەنجامی لێکسوویە واتە (لێکخشاندن) ی دوو جەستەی جودایە لەیەکتر، ئەمە رەهەندێکی دیکەی بینیینە و ئەوانی دیکەش موفرەدە پێویستییەکانی سێکس و کردەوە ئەخلاقییەکانە لەکایەی کۆمەڵایەتیدا، ئەم بابەتە خەیاڵمان دەبات

بۆ مایەی فراوانی بینیین بۆ نۆستالیژیا کە بەشەرییەت خدووی پێوەگرتووە و بەو خودووەش دەژی، زۆر کارێکتەری ناودار لەدونیادا تەواوی شتەکان بەو کایەیەوە دەبەستنەوە کە خۆیان کاریگەر و شارەزان، بۆ نموونە فیساگۆرس ئەگەرچی هەموو شتێکی لە تێگەیشتنی بۆ دونیا لە ئەندازەییەوە دەبینی، بەڵام بۆ ئیستاتیکا پێوەرێکی فۆتۆیی داناوە، هەروەك ئەو ئەندازەیەی بۆ کەرەستەی ماڵ و چێشتخانە دانراوە، بەڵام خەیاڵ لە کونجێکی ماڵدا کەمتر مەودای هەیە بەقەد ئەوەی لە زانست هەیەتی.

پرسیار: ئەزموونکردنی کار لەرەوتی پەرەسەندندا، یەکێکە لە هۆکارەکانی پێشکەوتن و رەنگدانەوەی بەسەر عەقڵ و گۆڕینی هەستەکانی مرۆڤ بۆ چێژی ژیان، ئەم ئەزمونی کارکردنە تا چەند فاکتەری نزیکبوونەوەیە لە هونەری کار، بەو پێیەی مێژوو سەلماندویەتی بەرهەمی کار دیالیکتیکی سروشت و خەسڵەت و تێگەیشتنی مرۆڤە بۆ شتەکانی دەورووبەر؟

سمکۆ محەمەد: ئارەزووکردن بۆ ژیانێکی باشتر و لەبارتر و خۆشتر، ئارەزووکردنە لە بەردەوامیدان بە کار و خۆ ئەزموونکردن لەنێو کەرەستە خاوەکانی سرووشت، بۆ نموونە دۆزینەوە و موتوربەکردنی میوە و رەگەزی ماڵات کە سەرنجی مرۆڤ بەلای ژیانی شایستەدا دەگۆڕێت، ئەو چێژەیە کە زەمینە بۆ گۆڕینی ململانێ لەنێوان ئینسان و ئینسان بە بیانووی رەگەز و نەتەوە و رەنگی پێست، دەگۆڕێت بۆ ململانێ لەنێوان مرۆڤ و سرووشت کە عەقڵ رێنوێنی کردووە، ئەویش لە رێگەی کاری ئازاد و ئازادی کارەوەیە.
بەبڕوای تۆماس هۆبز خەیاڵ گرێدراوی کۆنترۆڵی حوکمێکی عەقڵییە، بینینیش قودرەتێکە هاوکاری نووسین دەکات کە بیرکردنەوە ئیعتیباری نوێ و قەناعەت پێکەر بەرهەمدێنێ، بەڵام ئەمە خۆی لە خۆیدا قودرەتی عەقڵی نییە بەمانا گشتاندنەکەی، هەروەك ئەوەی شیعر وەکو دەقێکی سەربەخۆ، ستایلی نووسینەوەی ئیدیۆمە بەزمانێکی ناڕاستەوخۆتر لە زمانی قسەکردنی رۆژانە، چونکە خەیاڵ بە یادەوەرییەوە گرێدراوە، ئەمەش هەدەفی ئەدەبیاتە لەنووسینەوەی خود بەمەبەستی بە ئیستاتیکا کردنی قسە.
دیسان دێمەوە سەر سرووشت، ئەوەی کە لەپەیوەند بە سرووشتەوە هەیە بەرامبەر بە جوانی و هونەر، وەکو دۆزینەوەی حاڵەتی دووهەمی جوانی لە سرووشتدا، جۆرێکی تری شۆڕشی دیارە بەسەر نادیاردا، لەمبارەیەوە (بندیتۆ کرۆچە) کە خاوەنی تیۆری مۆدێرنی ئیستاتیکی یە و لەژێر کاریگەری هیگڵ بووە، جگە لەمەش بە زەعیمی سیاسی

لیبرالی ناسراوە، بەڵام لەرووی مەعریفییەوە بۆ ئیستاتیکا، ئەو رەخنەی لەوەش گرتووە کە مەعریفە وەکو حدس تاك لە وێنەیەکی هەستەکیدایە، بەدەلیلی عەقلانی دووری دەخاتەوە، لەبری ئەوەش تاك دەخاتە ژێر کاریگەری کۆمەڵگەوە، لەرووی ئەخلاقیشەوە بڕوای بەوە هەبوو کە مەسەلە کۆمەڵایەتییە سرووشتیە چینایەتییەکان بشارێتەوە، چونکە لە پشت میتافیزیکاوە ئایدیایەك هەیە کە رەنگە ئیستاتیکا بزربکات و فۆڕمێکی لێڵ و نادیاری پێبدات، بەڵام هونەر خۆی ئامانجێکی ئیتساتیکی پێشکەش دەکات، ئەو لەوێدا هونەر و جوانی وەکو سامانی خەیاڵ دەبینێ، لەشوێنێکی دیکەدا بڕوای وایە کە ئینسان تەنها بەدەستی جوانی وێنا ناکاتەوە کە مەبەست لە کردەیە، بەڵکو بەخەیاڵ وێنای دەکاتەوە، لەحاڵێکدا کە ئینسان بەڕاستەوخۆ لەگەڵ شتەکانی دەوروبەری خۆیدا ناژی، بەڵکو بەناڕاستەوخۆ مامەڵە لەگەڵ سیمبولەکاندا دەکات، بۆ نموونە ئەفسانە و ئایین و زمان وەکو تۆڕێك لەدەوری ئینسان دەئاڵێن و بەناچار دەبێت بە کارپێکەری ئەو شتانەی ویستەکان و غەریزەکان دیاری دەکەن، بۆ ئەمەش هەر ئەوە شتەکان و کائینە ترسناك و شەڕانگێزەکان و دڕەندەکان نین دەبنە مایەی ترس بۆ ئینسان، بەڵکو ئەو فکر و بۆچوونانەی ئینسانن لەبارەی شتەکانەوە ترس بەرهەمدێنن، بۆیە ئینسان توانای بەسەر سیمبولەکاندا شکاوە و خۆی کردووە بە سەنتەری عەقڵ، چونکە عەقڵی بەکارهێناوە و خۆی جیاکردۆتەوە لە سرووشت، بیرمەندێکی ئامریکی هەیە بەناوی (ستیفان کۆبرن) پێیوایە ئیستاتیکا گەڕانە بەدوای یاساکانی چێژوەرگرتن لە جوانی، ئەو بابەتانەی کە پەیوەستن بە شتەکانەوە جوانن، ئەوانی دیکە ئیستاتیکی نین تەنها خۆشمان دەوێن وەکو هۆکارێك بۆ دۆزینەوەی جوانی لە شتەکانی تردا کە رەنگە خۆشویستنەکە کاتی بێت و لەشوێنێکدا بووەستێت، وەکو خۆشویستن بۆ پەیکەری خوداکانی سەر زەوی، سیمبولی نێو ئەفسانەکان کە ئینسان لەسەر شێوەی خۆی بەرهەمیهێناون، ئەوان دیکەش کە چێژی تایبەت دەبەخشن.

پرسیار: وەك دەبینین زۆر لە دەقە ئەدەبیەکان جۆرێك لە جوانی بەرجەستە دەبێت، نموونەی بەرگریکردن لە چینێك یان سەرخستنی کارێکتەرێك لە کۆمەڵگەوە بۆ مەزنایەتی، لەبەرامبەردا جوانییەك لە دەرەوەی ئیرادەی ئینسان، روئیای ئێوە بۆ ئەو دوو رەهەندە چیە، ئایا جوانیناسی ناچێتە قاڵبی کێشە فکرییەکانەوە؟ چونکە چارەسەری ئەم بابەتە تەنها لە چاودا کۆناکرێتەوە و یەکلایی نابێتەوە؟.

سمکۆ محەمەد: دەبێ ئێمە ئەو جوانییە بدۆزێنەوە کە چۆن بارگاوی

بووە بە عەقڵەوە کە لەپرسیاری پێشتووتر وڵامم پێدایەوە، نەك جوانییەك لەفۆڕمدا لەدەرەوەی عەقڵ، ئەمانوئێل کانت لەچەند هەڵقەیەکدا و بەچەند شێوەیەك چارەسەری کێشەی جوانی کردووە کە لەچوارچێوەی عەقڵی ئینسانیدا بووە، بەتایبەتی لە کتێبی (رەخنە لەعەقڵی پەتی)، رەخنەی میتۆدی بەکارهێناوە و دواتریش رەخنە لە عەقلی پراکتیکی دەگرێت، ئەو وەکو فەیلەسوفێکی مۆدێرن کە بڕوای بە ئەزموونگەری خود هەبووە، لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا لەژێر عێنوانی (نقد ملکە الحکم) ئەوەندەی باسی حوکمی دەرکراوی جوانی لە خودی سرووشتیدا یان لەسەر کاری هونەری کردووە و بەئەخلاقەوە گرێیداوە کە لەلای ئەو وشەی ئەخلاقی جوانی یە kalon، ئەوەندە باسی هەقیقەتی نەکردووە کە بەشێکە لەفەلسەفە، (کانت) حوکمی بەسەر دوو بەشدا کردووە و لەرێگەی پێناسەکردنییەوە دابەشیکردووە، لەوێشەوە باس لە لێکۆڵینەوەی گشتی و حوکمی تێڕامانی کردووە، ئەوەندە باسی هەر ئەو حوکمەشە بۆ جوانی هەیەتی کە گرێدراوی خود و بابەتە، چونکە هیچ بابەتێك نییە پەیوەندیی بە خودەوە نەبێت مەگەر خودێك هەڵگری ئەو ئەخلاق و خەیاڵ و چێژەوە نەبێت کە بابەت خوڵقاندوویەتی، رەنگە چێژوەرگرتن لە جوانی بەشێك بێت لە نامۆبوون کە تا ئیسـَتا ئێمە لە ژێر کاریگەری فەلسەفەی ئەخلاقی جوانیداین.

مارکس لە کتێبی سەرمایەدا و لەبەشی یەکەم باس لەوە دەکات کە کاری جوانترین تەلارساز لە کاری کارامەترین بوونەوەر کە هەنگەکان کەنوو دروستدەکەن بۆ خۆ بەرهەمهێنانەوە، کاری تەلارسازەکە لە تەونی جانجاڵۆکە جوانترە، چونکە تەلارسازێك بەر لەوەی دەست بەکارەکە بکات، بیر لەوە دەکاتە چۆن فۆڕمێك بە تەلارەکە بدات، بەڵام ئەمە دواجار بەرهەمی دەستی کرێکارە بەر لەوەی بەرهەمی تەلارسازەکە بێت، ئەم تێگەیشتنە لەنێوان هەنگ و جانجاڵۆکە وەکو کائیناتی بەشەری سرووشتی و کاری تەلارساز وەکو دیزاین کاری شار و دەوڵەت و رازاندنەوەی سیستەم، لەجوانیناسییەوە سەرچاوەی گرتووە کە دواجار خەیاڵ بەرهەمی دەهێنێت، کێشەی هەرە گەورەی فەلسەفەی ئیستاتیکا ئایدیای نەگۆڕە کە مەبەست لە ئایینە.

دەبێ لەوێوە دەستپێبکەین کە جوانی ئاکتێکی سروشتییە، ئەو ئاکتەی ئەگەر چاوێکی هۆشیاری لە پشتەوە نەبێت ناتوانرێت ببینرێت، واتە جوانی ناپێورێت، چونکە ئەزموونێك لە رێگەی چەمکەوە دەرکی پێناکرێت و پێناسە ناکرێت، بۆیە خۆپاراستن لە لە چەمکسازی واتە ئەخلاقێك کە عەقڵ مەبەستێتی هاندەری بینین بێت بۆ چاو، ئەمە بەشێکە لە تێڕوانینی چاوی هۆشیار بۆ سرووشت و کەرەستەکانی داهێنان.

لێرەدا مەودایەکی کاتی هەیە کە پێی دەگوترێت (بدیعی) واتە کاری

داهێنەرانە، ئەم تێگەیە لەلای هەندێك بە تێڕوانینی شەیتانی ناودەبرێت، چونکە خزانی شتی بچووك واتە دونیای شتە بچووکەکان بۆ نێو دەقێکی گەورە و باڵا، واتە (الادب الرفیع) وەکو عەلی ئەلوەردی کۆمەڵناسی عێراقی دەڵێ (هەموو دەقێکی باڵا زیاتر لە تێڕامانێکی گەرەکە وەکو ئەوەی ئەدەبی یۆنانی و جاهیلی و ئەفسانەی کۆمەڵگەکانی وەکو هیند وچین و ئیتاڵیا و میسر و ئێران و هەموو دەوڵەتە رەسەنەکان، رەنگە هەر ئەمەش بێت کە زیاتر لە ئەفسانەیەك لە دونیای ئەو کۆمەڵگە رەسەنانە هەیە).

گەمەی زمان بەتەواوەتی بەشێکی گەورە لەپانتایی ئیستاتیکا داگیردەکات، کەچی سەیر لەوەدایە کە بەپێچەوانەی ئەو بۆچوونانەی سەرەوە، (فینگشتاین) فەیلەسوفێکی ناسراوی ئەم بوارەیە، پێیوایە زمان پێناسەیەکی گشتی نییە و لێکیش جیانەکراوەتەوە، ئەو دەڵێ (گەمەی زمان وەکو گەمەی کەرەستە پێویستەکانی ژیان وایە، خودی گەمە لێرەدا نموونەیەکی باشە بۆ بەکارهێنانی جیاجیاکانی وشەیەك، بۆ نموونە باسەکەش وەکو شەتڕەنج و زارو مار گەمەیە، بەڵام ئێمە دەتوانین قسە لەبارەی گەمەیەکی سۆسیۆلۆژیا، یان پڕۆژەیەکی کۆمەڵناسی بکەین، یان بڵێین خەڵك دەتوانن فریوم بدەن، یان بەپێچەوانەوە).

ئامانجی جوانیناسی هەمان ئەو تەبایییەی هەیە بەڵام هارمۆنیای تێکستەکە ئەگەر سرووشت بێت یان کارێکی هونەری، مەبەستە جیاوازەکە دیاری دەکات، سڕینەوەی ناکۆکی نێوان ئەو دوو پانتاییەی کە ژیانی تاك و جهانبینی تاك دەگۆڕێت، لەلایەك ئەو ئازادییە دەپارێزێت کە دوور کەوتنەوەیە لە تێڕوانینی گشت، لەلایەکی دیکەوە بەرهەمی هونەری لەدەستی کۆمەڵگە و رواڵەتە ئەخلاقییەکان دەپارێزێ و نایکات بە موڵکی تایبەتی، ئەم هەقیقەتە بۆ پاراستنی جوانی هاوئاهەنگی یەکێتییەکی ماناداری هەیە بۆ هەردوو ئایدیاکە کە دژی چەواشەکردنی جوانی راستەقینەن لە تێکستی دەستکرد و سرووشتگەرایی لەلای هونەر. بۆیە ئەو گەشەیەی کە سەرمایەداری لەرووی ئابورییەوە بە خۆیەوە بینیویەتی و هەموو فۆڕمە جوانەکانی لە جەوهەرێکی بۆشدا کۆکردۆتەوە و دایپۆشیوە، ئەمە پانتاییەکی خەیاڵییە لە پێناو کوشتنی ئەو واقیعەی کە جوانی بەرهەمدێنێ لە نێو دیاردە ناشیرینەکاندا، لێرەدا سەربەخۆیی لە ئایدیادا بۆ تێڕوانینی واقیعیانەی جوانی هەستی پێدەکرێت و دەزانین جوانی چییە و مانای چییە، لەحاڵێکدا رەنگە ئەم چەمکە زیاتر لە مانایەکی هەبێت.

پرسیار: کاتێ هونەر دەبێتە شێوەیەك لەهەڵچوونی بێداری و راگرتنی باڵانسی نێوان فۆڕم و جەوهەر و یەکخستنیان لە کارێکی دانسقەدا،

لێرەدا ڕۆڵی زانستی جوانی بە چ ئاڕاستەیەك شرۆڤەی ئەو كارە هونەرییە دەكات بەپێی پێوانەیی سەردەم، دیارە بۆ هەر سەردەمێكیش پێوانەی تایبەت هەیە، لەكاتێكدا جوانی ڕێژەگەراییە و ڕەها نییە؟

سمكۆ محەمەد: هەموو شتێك راگرتنی باڵانسی گەرەك بێت، ئیستاتیكا بەهەموو جیاوازییەكانییەوە كە فرەییە لە پێناسە ئەمەی ناوێ، بۆ نموونە ئاو پێویستییەكی ژیانە و موفرەدە و زادەی جوانی سرووشتە، كەچی لەدەریادا دەیان هەزار ئینسانی خنكاندووە، كەوتنە خوارەوەی ئاو لە ئاسمانەوە یان لە پانتاییەكی دیارەوە، واتە كارێكی ناوازەی دەرەوەی ئیرادەی ئینسانە، ئەگەر مەبەست لە كاری سرووشتی بێت، بەڵام بەپێچەوانەوە پیسكردن و دەستكاریكردنی سرووشت كە كردەی ئینسانە، وەكو ئەو تێگەیشتنەی دەقی (فاوست) ی گۆتەی ئاڵمانی لێدێت كە دەبێتە كاری شەیتان و شتەكان و موفرەدەكان پیس دەكەن، لێرەدا شەیتان بەمانای بۆچوونی ئیسلامگەرایی نییە، بەڵكو ئەو شەیتانەی كە مانای دژە فەزیلەتە بۆ كردەوەی ئینسانە كە زۆر جار لەنێو شتە بچووكەكاندا زیاتر دەردەكەوێت، واتە لەنێو هەموو شتە جوانەكان شتێكی خراپ و ناشیرین زەق دەبێتەوە، بۆیە بەو پێیەی كە فۆڕم وتەزایەكە كلیلی سەرەكی جوانیناسییە و لەوێوە دوالیزمەكەی خێر و شەڕ جودا دەكاتەوە لەرووی ماناوە، هونەرناسی لێرەدا دەردەكەوێ كە ئایا وەكو یاسا وەزعی یە؟ یان سرووشتی؟، دەستكردی خودایە یان ئینسان كە پێی دەگوترێت داهێنان، یەكێكیان لەدەرەوەی ویست كردەی ئینسانە و ئەویتر ویستی غەریزی ئینسانە كە ئەمە موناقەشەیەكی ترە، بۆیە فیگەرێكی داهێنەرانەیە و بەكاری سرووشتی وەكو ماتریالیستی و بە كاری خودایی وەكو میتافیزیكی ناودەبرێت، هەروەك ئەوەی كە مایكڵ ئەنجیلۆ و بیكاسۆ و داڤینشی و رامبرانت و تێكستی ئەفسانەی یۆنانی و رۆمانی و سۆمەری و میسری و هیندی و چینی و تا دەگاتە رۆژهەڵات كە بریتیین لە هەردوو هونەری تەلارسازی سامەڕا و بابل و هتد. لە حاڵێكدا ئەمە جوانییەكی هەمەگیرە كە خودێكی تایبەتیان لە پشتەوەیە. هەروەك چۆن لە پشت دوا شێو خواردنی عیسا كە لیوناردۆ داڤینشی كردوویەتی و دەیەها تێڕامانی بۆ كراوە و فرۆید سایكۆلۆژیانە قسەی لەسەر كردووە، كەسێكی حەتمییەتی مێژوویی و تێكست و چیها قسەی هونەری لە پشتەوەیە كە تائێستاش موناقەشەی لەبارەوە دەكرێت كە پێدەگوترێت جوانیناسی رەنج. واتە كەسێك رەنجی داوە بۆیە جوانی دۆزیوەتەوە لەدەرەوەی سرووشت، ئەمەیە جیاوازی نێوان رەها و رێژەگەرایی جوانی.

ئەو هاوكێشەیەی كە لەنێوان موزیك و دەنگی سرووشتدا هەیە لە

خوڕڕەی ئاو و دەنگی باڵندەکان و هتد، لە شوێنێکدا عەفەویيەتی پێوەدیارە، بەڵام کە ئەکادیمیا و نۆتە و بەرهەمی زانستی موزیکی تێکەڵ دەبێت، جوانییەکەی بە بارتەقای پێشووتری نامێنێت، چونکە بە ناڕاستەوخۆ سانسۆڕی تێدەکەوێت، من لەدژی ئەو سانسۆڕە قسەم هەیە، چونکە هونەر وەکو رەنگدانەوەی کردەی سرووشت وایە، وەختێك سانسۆر کرا، ئیدی لە بەهای داهێنانە نادیارەکەی کەمدەبێتەوە، هەروەها بۆ بیسەر و بینەریش چێژی نامێنێت، گەڕانەوە بۆ نۆستالیژیای زەمەنی هونەری دەستکرد و خۆڕسك بۆ بەردەوامی ژیان بەتایبەتی لە ژیانی کوردەواریدا، بۆ نموونە لاوانەوەی ژنێك و داكێك بۆ منda□ و مێردەکەی یان ئازیزەکەی کە لەدەستی داوە، یان گەڕانەوە بۆ ژیان خاكێتی لە گوندنشیندا هەمان مەبەستی پێشووترمە لە بارەی لاسایکردنەوەی زەمەنی بەسەرچوو لەبارەی هونەری خۆڕسکەوە، یان دروستکردنی قالی و بەڕە و جاجم بۆ خەوتن و خۆ گەرمکردنەوە کە کاری دەستی بووە بەتایبەتی لەلای ژنان، نوستالیژیای هونەری کوردییە.

هەروەها دەبێ ئەوەش بگوترێت کە رێژەگەراییی بۆ هەموو دیاردەیەك کە پەیوەندیی بە هیومانیزمی عەقلییەوە هەیە راستە، چونکە دەرکەوتووە رەهاگەرایی دەرەنجامی بیری رەهایە کە سنوور بۆ عەقڵ و ژیان بەگشتی دادەنێت، ئێمە ئەمڕۆ لەبەردەم ژیانێکی نۆێین ئەویش ستایلێکی دیکەی تاکگەراییە، ئەو پارادۆکسەی کە ئینساگەلێك خۆی دوور خستۆتەوە لەسرووشت ئەوانەش کە خۆیان بە بەرهەمی سرووشت دەزانن و پراگماتیکی لە جوانی تێدەگەن، واتە سوودگەراکان خاوەن ئەم تێگەیشتنەن، ئەوەی کە ئەفسانە بۆمانی دەگێڕێتەوە و ئینسان بریتییە لە کائینێکی دیکەی دوور لەم نموونەیەی ئێستا هەیە، هەروەها ئەو چێژوەرگرتنەی ئینسانی ئێستا لەگەل رابردوو لە مەرجی ئەوەدایە کە چۆن بتوانین ئەو دوو جۆرە ئینسانە لەیەکتر جودا بکەینەوە، ئینسانی ئێستا کە رۆبۆتێکی بەکاربەرە و ئەوەی دوێنی ئینسانی راستەقینەی تێکەڵ بەسرووشت بووە. کەوابوو رێژەگەراییەکەش جێگەی گومانە ئەگەر بەراوردی بکەین بە تێگەیشتنی هۆشیارانە بو جوانی کە لەپشتیەوە عەقڵ هەیە.

پرسیار: چۆن بتوانین خوێندنەوەیەکی مەعریفی بۆ جیاکاری نێوان جوانی و ناشرینیەکان بکەین، وەك دوالیزمێك لەیەك کاتدا، وەکو دوو حاڵەت، ئایا ئەم جیاکارییە قورس نییە لەرووی مەعریفییەوە؟

سمکۆ محەمەد: بەڵێ زۆریش قورسە، چونکە دەرکەوت هەموو شتێك رێژەیيە و رەها نییە، با لەوێوە دەستپێبکەم کە بۆچی ژیان بریتییە

له دوالیزم، هەروەك له پرسیاری پێشووتردا باسمان لێوەکردووە، چونکه سەرەتا و بونیادنانی ژیان ئایین و ئەفسانەی نێو ئایین و دەسەڵاته ئاینییه ئایدیالییەکان دایانمەزراندووە، ئەمە وای کردووە که ژیان بۆ هەموو شتێك دابەش بکرێت و لەبەرامبەر هەموو کردەیەکی خێر، کردەی شەڕ هەبێت که دژەکەیەتی، ئەگەر دوالیزم وەکو ئایدیالیستێك تەماشا بکەین، ئەوا دەبێ ناوی خێر و شەڕی لێبنێین، بەڵام من بڕوام به دیالیکتیك هەیه بۆ سیستمی دژەکان، مادام ئیستاتیکا ڕێژەگەراییه، کەواته جوانی هەیه و ناشیرینیش هەیه که ئەمه ویستێکی سایکۆلۆژییه زیاتر، بۆیه لەبەرامبەر خۆشیدا، ناخۆشی و له بەرامبەر جوانیشدا و ناشیرینی هەیه، ئەمەش زیاتر له جیاوازی نێوان شەوو ڕۆژدا پەیدا بوو. بۆیه دەڵێم تێڕوانینەکه ئاینیی و تێگەیشتنێکی کۆنکریتی نەگۆڕە، بۆ نموونه میسرییەکان کاتی خۆی له شوێنێکی زۆر هێمن و دوور له کێشه دەژیان و هەموو شتێك دەستەبەر بوو، بەڵام به هۆی نزیکییان له روباری نیلەوە، ئیدی ساڵانه دوچاری لافاوو و کێشه سرووشتییەکان دەبوونەوە، ئەمه بووه هۆی ئەوەی ئەفسانه کەڵکی لێوەربگرێت بۆ دەسەڵات و قەناعەت پێکردنی خەڵك بەوەی روباری نیل دوو وێنەی جوانی و ناشیرینی هەیه، کاتێك جوانه که ئارامی به خۆیەوە دەبینێ و کاتێکیش ناشیرین که توڕە دەبێت زریان بەرهەمدێنێت و لافاو هەڵدەستێت و دەبێته مایەی لەناوبردنی هەموو کائینەکان، هەروەها ئەهرامەکانیش هەمان ئەفسانەی تراژیدی بەشەرییان له پشتەوەیە که ئێستا بۆته جوانییەك گەشتیار سەردانی دەکەن.

با بێمه سەر نموونەیەکی تری دوالیزم بۆ دەربڕین لەسەر جوانی و ماناکانی دیکەی که یادەوەرییه، بۆ نموونه ماڵ ئەو جێگەیەی که شوێنی حەوانەوە و پاراستنمانه له گەرمای هاوین و سەرمای زستان، ئەمه تێگەیشتنی کۆمەڵایەتییه بۆ شوێن، بەڵام بچینەیەکی دانەریشه له نووسین و ئەدەب و هونەردا، بۆیه نوسەری جددی لەماڵەوە دەستپێدەکات چونکه ماڵی کۆن ماڵی منداڵییه و سەنتەری راهاتنمانه له شتەکان و دیاردەکان، بۆیه هەرکاتێك دەکەوینەوە ماڵەوە لەدیاردەکان دەڕوانین که لەژیانی ماددی دوور دەکەوینەوە، واته دەبینه کەسێکی روحی، چونکه دیارده هەستکردنه به ئەمانەت و بەرگریکردن ی مرۆڤ له دووتوێی ماڵدا، ئەمه ماڵ له دوالیزمی تێگەیشتنی جوانیناسی و کۆمەڵناسیدا به دوو مانای جیاواز خۆی دەنوێنێ، ئەم تێڕوانینه به گشتی بۆ دەربڕین لەبەرامبەر شێوەی جوانی که هونەر مانای چالاکیەکی جوانه و له ماڵدا زیاتر بوونی دەسەلمێنرێت.

دیوێکی دیکەی ئەم دوالیزمیەی ئیستاتیکا که هەندێکجار هەستی

پێناکرێت، نموونەی سووربوونە لەسەر پێداگیری ئاست نزمی و بەرزی، ئەم بانگەشەیە بۆ دیاردەیەکە کە گوایە عەقڵمەند و ئەپستراکتە، ئەمە ئەو دەقەیە کە پڕۆژەی فۆڕمی رەخنەیی جددی و رادیکاڵی لە سەرمایەداری گۆڕیوە بۆ بۆچوونی جیاواز و قبوڵکردنی ئەویتر کە وەهمە، ئەو ستایشەی کە ناڕاستەوخۆی بەشێکی زۆر لە بیرمەندانی رۆژئاوا دەیکەن بەرامبەر ئەم سیستمە نوێیە کە گوایە لایەنەکانی گەشەسەندنی تەکنۆلۆژیا و عەقلانییەت و گەشەی مرۆیی لە بونیادە ئابورییەکەوە سەرچاوەی گرتووە، فۆرمێکی وەزیفەیی هێندە ناشیرینە کە بە ئیستاتیکای رۆژ ناسراوە و لەکەمترین کاتدا و لە ریکلامێکی چەند رۆژەی هەڵخەڵەتێنەر بۆ فرۆشی کاڵا بەولاوە هیچی تر نییە، ئەم وەزیفەیە تابلۆ یان شانۆییەك یان جەوهەری شتێکی دیار نییە، بەڵام لە دیوی ناوەوەیدا و لە کولتوورێکی رۆژانەدا کە بەسەر ئینساندا سەپێنراوە، پێویستی بە شاهید نییە، سەرمایەداری دواهەمین سەپێنراوی بەسەر ئینساندا ئەو تێکەڵکردنە کولتوورییە یە کە هەم کەڵکی لە ئیشکالیاتەکانی بینیووە و هەم ئەو فۆڕمەش کە خودی ئینسانی پێ هەڵخەڵەتاندووە و گەرەنتی ژیانێکی نوێی پێداوە، مەبەستم لەو کۆنتڕۆڵەیە کە هەموو کایەکانی جیهانی گرتۆتەوە و ئینسانی ناچار کردووە بە فۆڕمی ئیستاتیکی تەماشای بکات و لەشوێنێکی دیکەشدا بەناوی فرە کولتوور و مڵتی کەڵچەرەوە زەمینەی بۆ کێبەرکێی نەتەوە و کولتوورەکان خۆش کردووە و خۆشی وەکو تەماشاکەری ئۆپێرا نیشانداوە بەناوی ئازادی یەوە.

بەهەرحاڵ دێمەوە سەر باسەکە بەتایبەتی، قسەیەکی فەلسەفی ئیدیالیستی هەیە کە دەڵێ (هیچ ئینسانێك و شتێکی ناشیرین نییە مەگەر خۆی ناشیرین بکات)، هەموو ئەو شت و کەرەستانە هەن، بەرهەمی سرووشتن و سرووشتیش هەم لەرووی ئیدیالیستی و هەم لەرووی ماتریالیستی یەك مانایان وەرگرتووە کە خاڵقەکەی دیار نییە، لەوێ خودایە کە هەڵە ناکات، لەلایەکی دیکەشەوە بوونێکە لەدەرەوەی ئیرادەی ئینسان کە هێزێکی دیکەی سرووشتە و هەڵە ناکات، کەواتە شتێك نییە بەناوی ناشیرین مەگەر لەرووئیای ئینسانی تاك رەهەندەوە بێت، چونکە لەلای ئەوان هەندێك شت بە رێکەوتنێك بە جوان ناسراوە و ئەوانی دیکە بە ناشیرین، بۆ نموونە سەگ لەلای کریستانی وەکو ئایین و کولتوور جوانە و لەگەڵ ئینسان پێکەوە دەژین کە ئەمە لە یارانی ئەشکەوتدا وەرگیراوە و قورئانیش باسی دەکات، کەچی لەلای رۆژهەڵات و ئاینی رۆژهەڵاتی و ئیسلام، بەبێ هیچ بیانوویەکی لۆژیکی سەگ کائینێکی ناشیرین و بەدە و لەهەندێ کاتیشدا جنێودان و قسەی نەشیاوە، لەحاڵێکدا ئەم کائینە لەگەڵ ئینسان دەژی کەچی ئینسان بۆ خزمەتی خۆی بەکاری دەهێنێت ئەگەرنا بە کائینێکی ناشیرین و قیزەون

تەماشای دەکات، ئەمە جیاوازییەکەیە لەنێوان هۆشاری و ناهۆشیاری و دوو گوتاری ئایینی جیاواز بۆ ئەو کائینانەی لەگەڵ ئینسان دەژین.

گفتوگۆیەکی فیکری کراوە لەگەڵ نوسەر و روناکبیر سمکۆ محەمەد لەبارەی ئایدیۆلۆژیا و دژەکانی.-5- ...ئا: عەباس جەمیل جۆماو

سمکۆ محەمەد: ئایدیۆلۆژیا ماسکێکە لەشێوەی هۆشیارییەکی موزەیەف و تەمومژاوی، سەرەتای هەیە و کۆتایی نادیارە.
سمکۆ محەمەد: هەموو رۆشنبیر و نووسەر و ئەکادیمیستێك جورئەتی موناقەشەکردنی ئایدیۆلۆژیای نیە.

ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جۆماو
بەشی 5

سمکۆ محەمەد نووسەر و روناکبیر لەبەشی چوارەمی چاوپێکەوتنەکەیدا دەربارەی ئایدیۆلۆژیا و دژەکانی قسە دەکات، پێی وایە، ئایدیۆلۆژیستەکان هەریەکەیان ئارگۆمێنتی خۆیان هەیە، هەریەکەیان پێیانوایە لۆژیکی ئەوان پێچەوانەی ئەو هەقیقەتەیە کە کۆمەڵگە بەگشتی بڕوایان پێیەتی، لۆژیکستەکانیش واشیدەکەنەوە گوایە وەهمی ئەوانی ترە کە ستایلی جۆرە خۆشەویستییەکە کە مانای کۆنتڕۆڵکردنی کۆمەڵگەی هەیە، ئەمەش زەمینەیەکی فەلسەفی هەیە کە ماتریال و عەقلانییەت حوکمی بەسەردا دەکەن.

دەقی گفتوگۆکە

پرسیار: بەهۆی سرووشتی جیاوازییە فکری و ئایینی و زانستیەکانەوە، بەڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ هەموو شتێك سیفەتی ئایدیۆلۆژیای

وەرگرتووە، ئەمەش روونکردنەوە و پێناسە و شیکردنەوەی زیاتری ویستووە، لەکاتێکدا توێژەران و بیرمەندان بەبەردەوامی رەخنەیان لەم چەمکە گرتووە، خوێندنەوەی ئێوە چییە و چۆنە، بۆ چی هەموو دیاردەکان بەو ئاراستەیەدا رۆیشتن؟

سمکۆ محەمەد: نا من تەواو کۆك نیم لەگەڵ ئەو بۆچوونە کە هەموو شتێك بۆتە ئایدیۆلۆژیا، چونکە ئەم بابەتە چیرۆك و بەسەرهاتی جیاوازی هەیە کە لەدوای کلاسیکیزم، چەمك یان تێرمی جۆراوجۆر بەرهەمهات و ئەو تێرمانەش بەلانیکەمەوە فکری فراوانتر کرد و رەخنەی نوێی بەرهەمهێنا کە پێشتر رەخنەش سیستەمێك بوو لەدژی سیستەمێکی تر، کەواتە نابێ ئەوەمان بیربچێ لەوەتەی بیرکردنەوە هەیە، ئایدیۆلۆژیا هەیە و لەهەموو سەردەمێك و قۆناغێکدا بەستایلی جیاواز نوێ دەبێتەوە، چونکە ئینسانی ئایدیۆلۆژیست هەمیشە بەدوای ئایدیایەکی نوێ دەگەڕێت تاکو لەپرۆسەی بڕیارداندا بەپێی ئەو دیدگایە بوونی خۆی بسەلمێنێ، بەڵام ئەو دابڕانە مەعریفییە بەفۆڕمێکی جیاواز مامەڵەی لەگەڵ ئەو تێرمانە کرد کە هیچ نەبێ ئەو سیفەتەی داماڵاند.
وەختێك ئایدیۆلۆژیا لەچەمکەوە بوو بەکەرەستەی دامودەزگای دەوڵەت و هەروەها کۆمپانیاکانیش دەبنە بەشێك لەکارگەی ئایدیۆلۆژیا، ئەوکاتە زیاتر هەست بەمانەوەی ئەم چەمکە دەکەین کە چەند چالاکە.

پرسیار: باشە بۆ ئەوەی قسە لەسەر سەرەتاو دەرهاویشتەکانی دوا قۆناغی فکر و ئایین بکەین، دەبێ لەسەرەتای ئەو جیاوازییە فکری و ئایدیایانەوە موناقەشە بکەین، ئایا بۆچی هەموو فکرێك و هەموو کردەیەکی تەنانەت پیشەسازیش بوون بە ئایدیۆلۆژیای کۆنکریتی و بۆچی پێویستمان بەدابڕانێکی تر هەیە؟

سمکۆ محەمەد: هەڵبەت هەموو فکر و ئایین و فەلسەفەیەك بنەمای رەسەنایەتی خۆی هەیە و هۆکارێکی مێژوویی و نهێنییەکی کۆمەڵایەتیی هەبووە گرەوی لەسەر جێکەوتەبوونی کردووە، بۆیە کۆدی بۆ دانراوە وەکو ئەوەی هەر ئایینێك کۆدی خۆی هەیە، ئەمە هەر لەسەردەمی کلاسیکەوە واهاتووە، بۆیە ناکرێ بۆ هەموو بابەتێك بچینەوە یۆنانی کۆن و میسری کۆن و هیند و چینی کۆن کە ئەمان هەم کۆمەڵگە و هەم دەوڵەت و قەوارەی رەسەنن و جیاوازیان هەیە لەگەڵ ئەو دەوڵەتانەی لەپاشکۆی ئەمانە مێژوویان بۆ خۆیان درووستکرد، بەڵام ئەوەی کە تاڕادەیەك وەڵامی ئامانجی ئەو پرسیارە دەداتەوە، ئەوەیە کە کۆتایی سەدەی رابردبوو سەدەی گەشەو هەڵدانی تەکنۆلۆژیا بوو، بەوپێیەی کە فەلسەفە و ئایینیش لەماڵێك و لەزەمەنی جیاوازدا موناقەشەی لەسەر

دەکرا، ئیدی ئایدیۆلۆژیا یەکێك لەو چەمکانە بوو کە زۆرترین موناقەشەی لەسەر کراوە چ لەلایەن ئیایدۆلۆژیستەکانەوە و چ لەلایەن رەخنەگرانییەوە، چونکە زۆرترین رووبەر و فەزای فەلسەفی و ئایینی داگیرکردبوو، تائێستاش گرەوی ململانێکان لەسەر ئەو بابەتە دەکرێ، بۆیە کە مۆدێرنە و رێنیسانس هاتن، زنجیرە فۆرمێکی لە بەرهەمی ئەدەبی پێشکەش کرد کە دژی ئایدیۆلۆژیا وەستانەوە، ئەمە وەکو تەشکیلاتێکی ئیدیۆلۆژی جیاواز لەسەر زاری بیرمەندان جێکەوتە بوو، ئەوکاتە بوو کە تاقمێك گوتاری بەهایی رێژەیی پێکەوەگرێدراو نوێنەرایەتی ئەم رەوتەیان دەکرد، هەر لەوکاتەوە ئایدیۆلۆژیا جارێکی تر و بەرەنگ و بۆیەکی ترەوە، وەکو ئەوەی لەسفرەوە جیهان بونیاد بنێتەوە، سەرتاپای فەزای بیرکردنەوەکانی سەرخانی کۆمەڵگە و دەوڵەتیشی داگیرکرد، هەموو دژەکان بەئاکادیمی و دەرەوەی ئاکادیمیاشەوە لەسەر ئەو گوتارە ئایدیۆلۆژیانە کۆك بوون کە قەیرانە مێژووییەکانیان مەترسیدارترن لەو قەیرانانەی هەنوکەیین، چونکە وەکو پەندێکی کوردی هەیە دەڵێت (شەڕ بەکۆنە قین دەکرێت) ئەمە تاکو بۆشاییەك مابوو کە هۆکاری هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵگەکان بوو، ئەم حاڵەتەش لەگەڵ خۆیدا جەنگی دەکرد، مەبەستم ئەوەیە کە ئایدیۆلۆژیا بەحوکمی زەمەن لەگەڵ خۆیدا کێشەی هەبوو، ئەویش بەبنبەست گەیشتنی ململانێی فکری بوو کە پڕکردنەوەی بۆشاییەکە بوو، لێرەوە پەیوەست بوون بەئەخلاقەوە بوو بە ئاڵگۆیەکی تر بۆ لەدایکبوونی ئایدیۆلۆژیای هاوچەرخ، بۆ نموونە دادگایی کردنی هێزی ئایدیۆلۆژی هاتە ئاراوە کە دژی روحی سەرمایەداری کلاسیکی بوو، دژایەتی روحی سالوسی مەسیحیەت و ئایینەکانی دیکە بوو، هەروەها دژایەتی ئەو فکرە کۆنکرێتیانە بوو کە لایەنێکی دیکەی موناقەشەکە بوو، کەواتە بۆمان دەرکەوت بۆچی رەخنە لە کۆی سێکتەرەکان بەئەزموون هەموو رەهاییگەرایيەکی ئایینی و سیاسی و فەرهەنگی رەتکردەوە، نموونەشیان ئەو بیرمەند و شاعیرانە بوون کە دژی سیستمەکان راوەستانەوە و بە مەرگی خۆیان، یان پەراوێزخستنیان کۆتایی هات، لێرەوە ئەو سیفەتەی باسی دەکەی کاڵ بووەوە.

.پرسیار: باشە کەواتە دەکرێ بڵێین هۆکاری ئەو فرەییەی کە لە ئاڕاستە فیکریەکاندا دەبینرێت، بە زۆری دەگەڕێتەوە بۆ گۆڕانکاریەکانی کەژینگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابورییەکانی نێو کۆمەڵگەکان، بەدەر لە پێناسە کلاسیکییەکەی، ئێستا پرسیاری دوای ئەوە ئەوەیە ئایا جیاوازی و بەرجەستەبوونی ئەم چەمکە لە کۆمەڵگە داخراوەکان بەراورد بە گەلانی پێشکەوتوو چۆن دەبینن؟، ئایا ئایدیۆلۆژیا چ وەکو ئایین و چ وەکو فکر لەنێو هەموو کۆمەڵگەکاندا

ماوە، یان گەیشتۆتە کوێ ؟.

سمکۆ محەمەد: کە باس لەزەمەنی پراکتیکردنی ئەم چەمکە دەکەین، یەعنی نابێ جیاوازی لەنێوان ئێرەو ئەوێ بکەین، بەڵام دەکرێ کاریگەریە نیگەتیڤەکانی ئەو کۆمەڵگە و وڵاتانە بەنموونە وەربگرین کە پراکتیکەکەیان نیگەتیڤە، بۆ نموونە بوزی لە بۆرما توندوتیژن بەڵام لە مالیزیا میانڕەون، ئیسلام لەرۆژهەڵات بەشی زۆری توندڕەون، کەچی لە تونس یان لەمەغریب میانڕەون، ئەمە جیاوازی لەکۆمەڵگەی داخراوو و کۆمەڵگەی کراوە دەردەخات، بەڵام سەرەنجام ئایدیۆلۆژیا هەر ئەو فەزایە درووستدەکات کە دەیەوێت، واتە بەپێی ویست و ئامانجی ئایدیاکەیە لەرووی پراکتیکەوە، یان بەپێی ویستی کاڵاو بانگەشەکەیە، جا ئەو ئایدیایە ماتریالی بێت یان ئایدیالیستی بۆ هەمان ئامانجی هەیە، کەوابوو ئایدیۆلۆژیا لەخۆڕا دەرناکەوێت، بەڵکو لەدەقێکدا یان لەرێگەی تیۆرەوە یان لەفەزایەکی ناجێگیردا دەردەکەوێت، یان لەرێگەی ئاینەوە یان لەرێگەی کەرەستە و گرووپی سیاسی و تەنانەت وەرزشیشەوە دەردەکەوێت، وەکو ئەوەی ئێستا دەیبینین، بۆیە بەئاسانی ئایدیۆلۆژیای هاوچەرخ نابینرێت و هەستی پێناکرێ، بەتایبەتی بۆ ئەو کەسانەی کە شارەزاییان نییە لە گەمەی سیاسی ئەم سیستمە هاوچەرخە، لەسیستمی فیدرالیدا هەر کارێك بەپێی رەهەندی خۆی و بەرامبەر ئایدیۆلۆژیایەکی تر دەپارێزرێ کە حوکمی بەسەردا دەکات، ئیدی ئایدیۆلۆژیا پەیوەندییەکی خەیاڵییە کە ئەفرادەکان پێکەوە لە بابەت و مەیدانێکی دیاریکراودا گرێدەدات و وەکو واقیع دەیناسێنێ، بەڵام لەدەرەوەی دەقەکەدا مانایەکی دیکەی وەهمی یە.

با پێناسەیەکی نوێ پێشکەش بکەم، ئایدیۆلۆژیا ماسکێکە لەشێوەی هۆشیارییەکی موزەیەف و تێکەڵ و تەمومژاوی کە سەرەتای دیارە و کۆتایی نییە، چونکە کۆمەڵێك بەها و بیرۆکەیە کە گرووپێك بڕوایان پێیەتی، هەڵبەت ئەمەش کاریگەری لەسەر فکر دەکات و زۆرجاریش بەلاڕێیدا بردووە، دەبێتە لۆژیکێکی نەشیاو یان مەعریفەیەکی وەهمی کە بیانووەکە ئەوەیە کۆمەڵگە بەپێی ئەو لۆژیکە بەرژەوەندی خۆیان بدۆزنەوە، (عبدللە العروی) بیرمەندێکی عەرەبییە لەهەشتاکانی سەردەی رابردوو زۆر موناقەشەی ئەم چەمك و تێرمانەی کرد، زۆربەی چەمکەکانی کردووە بە کتێب، لە کتێبی (مفهوم الایدیولوجیە) ئەم چەمکە دابەشدەکاتە سەر سێ جۆر.
جۆری یەکەم (ئایدیۆلۆژیای تێڕوانینی یونیڤێرساڵییە). ئەم سیفەتەی ئایدیۆلۆژیا لەفەلسەفە نزیکتر دەبێتەوە، بەوپێیەی لە حوکمی شمولی

و یونیڤێرساڵیدا، چارەسەری کێشەکانی تاك و کۆمەڵگەش دەکات، بەهەمان شرۆڤەش خۆی یەکلایی دەکاتەوە و لەمێشکی هەموانیشدا رەنگدەداتەوە.

جۆری دووهەم (ئایدۆلۆژیای تاکگەرایی). ئەم ستایلە بەپێی تێگەیشتن و قەناعەتی تاکەکانە بۆ ئاسۆیەکی فکری دەڕوانێ، لێرەدا تاك هەموو ئەو رەگەزانە لەفکر و لەوێنەیەکی دروستکراو و رەنگاوەڕەنگدا دەدۆزێتەوە، لەوێشەوە غەریزە بچوك و گەورەکانی خۆی لەجەستە و مێشکیدا تەوزیف دەکات، بەڵام ناتوانێ بازبدات بەسەر هەموو سنوورەکانی خۆیدا و قەید و بەند بەیەکجاری بشکێنێ، ئەمەش تێڕوانینێکی زەینییە کە خۆی تێدا دەبینێتەوە، نەك هەموو دونیابینی نوێ ببینێ.

جۆری سێهەم (ئایدیۆلۆژیای دیاردەناسی). ئەم رەهەندەیان شیکارییە بۆ مەعریفە و زانست و کێشە بابەتی و خودییەکان زیاتر دەردەخات، ئەمەیان بەبارتەقای ئایدیۆلۆژیای یونیڤێرساڵی کاریگەری هەیە، چونکە لەبارەی ئینسانەوە بەگشتی قسە دەکات، چونکە جیاوازییەك لەنێوان ریالییەتی و فکر هەیە، ئەمە هۆکاری ئەوەیە کە ئایدیۆلۆژیا وا لێدەکات پێچەوانە ببێتەوە لەبەرامبەر فکری راستەوخۆ، هەڵبەت ئەمەش ئارگۆمێنتی خۆی هەیە.

کەواتە ئایدیۆلۆژیستەکان هەریەکەیان ئارگۆمێنتی خۆیان هەیە، هەریەکەیان پێیانوایە لۆژیکی ئەوان پێچەوانەی ئەو هەقیقەتەیە کە کۆمەڵگە بەگشتی بڕوایان پێیەتی، لۆژیکستەکانیش واشیدەکەنەوە گوایە وەهمی ئەوانی ترە کە ستایلی جۆرە خۆشەویستییەکە کە مانای کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگەی هەیە، ئەمەش زەمینەیەکی فەلسەفی هەیە کە ماتریال و عەقلانییەت حوکمی بەسەردا دەکەن، بەڵام لەرابردوودا پەیمانی شۆڕشی فەرانسی و ئاشکراکردنی پارادۆکسەکانی فکر، نەیانتوانی باڵانس بۆ هەموو شتەکان رابگرن، بۆیە لێرەوە لۆژیکیستەکان ئەمەیان وەکو دیفاکتۆ تەماشا نەکردووە و بەفکرێکی ئایدیۆلۆژیی دۆگما و نازانستی ناوزەدیان کردووە.

کەوابوو لێرەوە ئەو جەنگە ئایدیۆلۆژیەی لەگەڵ ئاراستەکانی تر کە خاوەن فرسەتێك نیین بۆ تەعبیرکردن لە خۆیان، ئەو باسە زیندوو دەکەنەوە کە هەموو رۆشنبیر و نووسەرێك جورئەتی ئەوەی نییە موناقەشەی ئاییدۆلۆژیا بکات، چونکە بەناڕاستەوخۆ رۆشنبیری کردووە بە کارێکتەرێکی چالاك و بەکارهێناو کە لەرێگەی ئەدەبیات و نووسینی رۆمان و تێکستەوە تەعبیر لەخۆی بکات و بەخەیاڵی خۆشی وابزانێ دژی ئایدیۆلۆژیایە، بەڵام گروپی سیاسی و چین و توێژەکانی تر ململانێیەکی دیکەی راستەوخۆ دەکەن، بۆیە ئایدیۆلۆژیا هەمیشە خۆی

بەرهەمدێنێتەوە و بەراستەوخۆ بێت یان ناڕاستەوخۆ خۆی زیندوو دەکاتەوە.

وەختێك ئایدیۆلۆژیا لەچەمکەوە بوو بەکەرەستەی دامودەزگای دەوڵەت و هەروەها کۆمپانیاکانیش دەبنە بەشێك لەکارگەی ئایدیۆلۆژیا، ئەوکاتە زیاتر هەست بەمانەوەی ئەم چەمکە دەکەین کە چەند چالاکە، ئاڵتۆسێر زووتر لەهەموو بیرمەندەکان هەستی پێکرد، ئەو باسی لەو جیاوازییە ریشەییانە کرد کە لەنێوان مارکس و هێگڵ بوو، چۆن دەوڵەت خراپ کەڵکی لێوەرگرت و هەموو دامودەزگاکانی خستە ژێر هەژموونی ئایدیۆلۆژیاوە، هەڵبەت ئەمە دوابەدوای ئەو جەنگە دیالیکتییەکەی مارکس و هیگڵ بوو لەرابردوو، ئەوکاتیش بەشێکی زۆر لەبیرمەندان هەستیان بەمەترسیەکە کرد کە لەئەنجامی ئەو گەشەیە سەرەتای بێبەهاکردنی ئەو شتانەیە کە ئینسان شانازی پێوەدەکات و لەسەروو هەمووشیانەوە هۆشیاری و ئازادی نووسین بوو، ئەوەبوو لەدرێژەی ئەو رەوتە چەپە فرۆیدیەی کەڵێنە روحییەکانی مارکسی پڕکردەوە، ئەم بێبەهاکردنە بووە میتۆدێکی سنووورداری فکری، ویلهێم رایش یەکێك لەو بیرمەندانەیە کە هەردوو فەلسەفەی سایکۆلۆژی و ماتریالیزمی دیالیکتیکی تێکەڵ کرد، بەڵام لەرێگەی رەخنە لەئایدیۆلۆژیاوە، کتێبی (گوێبگرە پیاوی گرگن) ی نووسی و تائێستاش زۆرترین خوێنەری هەیە، زۆرترین کەس لەسەرەتاسەری دونیادا کەوتنە ژێر کاریگەری و هەژموونی ئەو بیرۆکەیەوە کە دژی ئایدیۆلۆژیا و خەیاڵی دۆنکیشۆتی بوو.

لەرووی فەلسەفەییشەوە مارکس تێڕوانینی خۆی هەیە، ئەو پێیوایە شیکردنەوەی ناوەڕۆکی ئایدیۆلۆژیاکان بەسەر راڤەی کردەی مرۆییدا پەیڕەوناکرێ، پێویستە دان بەوەدا بنرێت کە زیاتر لەکاریگەری و نیشانەکانی ئەو تیگەیشتنە ئامادەیە، بۆیە لەکتێبی ئایدیۆلۆژیای ئاڵمانی دەنووسێ وادیارە خەڵکی و بارودۆخی خەڵکی لە هەموو ئایدیۆلۆژیاکاندا کە لەسەری وەستاون، وەکو ئەوەیە لە فۆتۆیەکی تەمومژاویدا دەرکەون، چونکە ئایدیۆلۆژیا ریشەی خۆی لە بارودۆخی ژیانی ماتریالیدا داکوتاوە، بەڵام ئەوە پێویستی بەبوونی پەیوەندییەکی گشتی، یان تاکلایەنی نێوان بناغەی راستەقینەی کۆمەڵگە هەیە، چونکە پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنان بونیادی یاسایی و سیاسی نییە. ئەوەی تێبینی مارکسە لەو پەیوەندییەدا دەکەوێتە نێوان بونیادی چینایەتی و خودی ئایدیۆلۆژیا، بەوپێیەش بێت پەیوەندیی نێوان ئایدیۆلۆژیا و ژێرخانی ماتریالی دەگشتێنێ، چونکە بنەمای ئەو بۆچوونە کەناڵێکی نێوان ئەو دوانەیە کە بەشێکی دەرکەوتنی ئایدیاکانە و دوا بەدوای ئەو پەیوەندییەش،

ئایدیۆلۆژیایەکی دیکە لەدوای خۆی بەرهەمدێنێتەوە، زۆرجار ئایدیالیزمیش کە بەرامبەر ماتریالیزم دادەنرێت، هۆکارەکەی تەنها دژبوونی چەمکە، چونکە ئایدیا وەکو بیرێکە و بەرهەمی عەقڵ تەماشا کراوە، واتە شتێك لەزەیندا چەکەرەی کردووە، ئەوەی دیکە وەکو ڕۆژەی کامڵبوونی پێش پراکتیك کردنی بیرێکەکەیە، ئەم چەمکە ڕاستەوخۆ پەیوەندیی بە روحەوە هەیە، بۆ ئەو بابەتانە بەکاردێت کە نابینرێت، وەکو چۆن دیکارت لەبارەی لاهوتەوە بەکاریهێنا.

پرسیار: لەو وەڵامەدا ئەوەم بۆ دەرکەوت کە ئەم چەمکە وەکو تارماییە و لەهەموو ئایدیایەکدا ئامادەیە، تەنها ئەو وەختەش زیاتر زیندووە کە دژەکەی لەبەرامبەر خۆی دەبینێ، نەك هەر سیاسەت و ئایین، بەڵکو عەقڵ و دەوڵەتیش کاریان پێکردووە؟.

سمکۆ محەمەد: ئێستا باسی ئەوە دەکەم چۆن هەموو شتێك کردار و پەرچەکردارە و چۆن هەتا دژ ئامادە نەبێت، بابەتە سەرەکییەکە ئامادە نییە، هەروەها باسی دەوڵەتیش دەکەم چۆن جومگەکانی بە ئایدیۆلۆژیا بارگاوی کردووە، بۆچی لەدەوڵەتی خەڵکەوە کە گوایە لەئەنجامی هەڵبژاردنەوە روویداوە، بووەتە دەوڵەتی ستەمکار و سەرکەوتکەر، بۆچی هەموو سیاسەتی کارگێری و سیاسەتی ناوەوە و دەرەوە بووە بە ئایدیۆلۆژیای گشت. ئەمانە ئەو پرسیارانەن کە من لەنێو پرسیارەکەی ئێوەدا ئاشکرام کردووە و گرینگی پێدەدەم، چونکە بابەتەکە ناچارمان دەکات شرۆڤەی حاڵەتی پراکتیك کردنی چەمکی ئایدیۆلۆژیای دەوڵەتی بکەین کە بۆچی کۆمەڵایەتی بووە و لەمێشکی هەمووواندا رەنگیداوەتەوە، بەوپێیەی هەموو دەزگاکانی دەوڵەت کە بەئەفرادەکانی خۆی بەڕێوەی دەبات، بەگشتی سەرکوتکەرن و توندن، ئەمە پەروەردەی دەوڵەتە بۆ ئەفرادەکانی کە لەجومگەکاندا کاردەکەن، چونکە کاری ئەوان ئەوەیە بەچۆی چاودێری بیرکردنەوەی خەڵکی بکەن، بۆ نموونە تەنانەت بۆ چارەسەری ریشەیی هەر کێشەیەکی کۆمەڵایەتیش، بەپێی ئەو ئایدیۆلۆژیا پراکتیك کراوە کار دەکەن، هەر بەپێی ئەو بەرنامە داڕێژراوە کار دەکەن کە جومگەکان وەکو بیرێکە و دەستووری کار وەریانگرتووە، هەر بەو سیستمە چاودێرییە سیاسییە کاردەکەن کە بنەما فکرییەکەی دەسەڵات قەبوڵی کردووە، دەبینی ئاراستەی کێشەکە بەرەو چ ئاراستەیەك ڕۆیشت.
وەختێك هەموو شتێك لەژێر کۆنتڕۆڵی چاودێری وردی سیاسی و ئەمنی بوو، ئیدی ئایدیۆلۆژیا لەچەمکەوە دەگوازرێتەوە بۆ دەستووری کارکردن، بەتایبەتی ئەو کاتەی کە چینی دەوڵەمەند و بازرگان و پیاوانی ئایینی و تەنانەت ڕۆشبیری موزەیەف و نووسەری موزەیەف و

ئەوانی تر کە نزیکن لەدەسەڵات و بەرژەوەندی یەکسانیان هەیە، ئیدی هەموو شتێك بەو چەمکەوە بارگاوی دەبێت.

پرسیار: بەدەر لەکایەی سیاسی، ئایدیۆلۆژیا لایەنی دیکەی وەرگرتووە کە زانستە ئەکادیمیەکانە، چونکە زانکۆ لەسەرتاسەری دونیادا دوچاری وەهمێکی دەسەڵاتدارێتی فەرهەنگی بووە، ئەم فەزایە هیچی کەمتر نییە لە جومگەکانی دەوڵەت، نموونەش لەو سەرەدەمەوە هاتووە کە هایدگەر یەکێك لە جومگە هەرە سەرەکییەکانی دەوڵەتی نازی بەڕێوەدەبرد کە زانکۆی بەرلین بوو، بۆیە جەدەلێکی زۆری دروستکرد، تائێستاش ئەم دەسەڵاتە ئەکادیمییە بەردەوامە لەو فەزایەی خۆی بەخۆی داوە، ئێستا ئەم تێگەیشتنە لەچ ئاستێکدایە؟.

سمکۆ محەمەد: ئێمە تائێستا لەبابەتی بەر لەسەرهەڵدانی دابڕانی فەلسەفە لەئاڵمانیا قسەمان کرد، بەڵام لەدوای سەرهەڵدانی رەوتە فکرییەکە لەئاڵمانیا کە رەخنەیان لە ئایدیۆلۆژیا دەگرت و بەتێگەیشتنێکی سایکۆلۆژییەوە وڵامی پرسیارەکەی بەردەم خۆی دایەوە، ئێمە ناکرێ هەموو وەهمەکە بەزانستەوە گرێ بدەین، بەڵام دەکرێ بە زانستخوازەکانەوە گرێی بدەین کە پێیانوایە میتۆدی زانستەکەی بەردەستیان داهێنانی فکری خۆیانە کە ئەمە وەهمەکەیە، مەبەستم ئەوەیە مامۆستای زانکۆ هێشتا لەوە تێنەگەیشتووە بڕوانامە، بڕوانامەی ئەکادیمی و زانست نییە، تەنها ڕێگەپێدانی کارە و هیچی تر، بۆیە وەهمەکە لێرەوە هەستی پێدەکرێت، ئەوەی دوای هایدگەریش کە بەشێکی زۆرکردنی زانستی بوو، بەشەکەی دیکەی دەبێ وەکو توانای فەلسەفی تەماشا بکەین، بەڵام لەگەڵ دەرکەوتنی هەریەك لە بیرمەندانی وەکو (ئەریك فرۆم و هابرماس و مارکۆزە و ولهێم رایش) دوای ئەو زەمەنە کە ستەمکاری بەهێز بوو، مانای چەمك و تێرمەکان رەهەندێکی دیکەیان وەرگرت، چونکە لەدوای سەرهەڵدانی کێشەی چەمکی ئایدیۆلۆژیا کە پێشتر ئاڵتۆسێر لە دامودەزگاکانی دەوڵەتدا کۆی کردبۆوە، ئەو دوو بیرمەندانە دەرکیان بەو مەترسییە گەورەیە کردبوو کە بەناوی شۆڕشی تەکنۆلۆژی و جیهانگەرایییەوە تێمەتبار کردبوو، گوایە هێرشی هێناوە و هەرچی بەهای فکری هەیە رایدەماڵێ.

با وایدابنێین رزگاربوونێکی کۆمەڵایەتی و سیاسی لەدەرەنجامی دوورکەوتنەوەی ئایدیا فکرییەکانەوە ئینسان ئازاد دەکات، بەڵام دەرکەوتووە بە گەشەی تەکنۆلۆژیاش بارودۆخی کۆمەڵایەتی لەئەنجامی دابەشبوونی کاردا هەروەك ئەوەی پێشووترە، ئینسان جارێکی دیکە و بە بیانووی دیکە زیندانی دەکرێتەوە، ئێستا هەمان ئەو دۆخەی کە

چینێك بەسەر چینێکی تردا زاڵە مەجوودە، ئێستا لەدۆخی ژیانی سەدەی 18 و 19 دەچێت رەنگە لەهەندێك باردا خراپتریش بێت، چونکە رەخساندنی زەمینە و توانای فکری و جەستەیی بۆ دەرکەوتنی چینی ناوەڕاست نەما، ئەوانەی کە بەتەنگ فکرەوە بوون، ئەوانەی کە بەتەنگ دامەزراندنی پێشکەوتووخوازی و شارنشینییەوە بوون، کەوتنە نێوان بەرداشی تەکنۆلۆژیا و باوەڕی ئایینی کە بوو بەئایدیۆلۆژیایەکی نوێ، تا ئەو رادەیەی کە بەشێکی زۆر لەوانەی بێئومێد ببوون لە دونیای سەرمایەداری، بوون بە کەسی ئیدیالیستی و تیرۆریست و لەرێگەی تەکنۆلۆژیاوە ئایدیۆلۆژیایان دەپاراست.

ئاڵوگۆڕی زەمەن کە تەکنۆلۆژیا وەکو بەشێکی گرینگ لەزانستی کرد بەئایدیۆلۆژیا، تەکنۆلۆژیا پانتاییەکی فراوانی فەراهەم کرد بۆ بەشداربووەکانی خۆی، ئیدی ئایدیۆلۆژیا ئەو مانایەی پێشتری نەما کە بریتی بوو لە فکرێکی دیاریکراو یان ئایینێك، بەپێچەوانەوە بەهۆی هەڵدان و گەشەی تەکنۆلۆژیاوە پیوەندییەکانیش گۆڕانیان بەسەرهات و هەرکەس بیهەوێ دەتوانێ ببێتە خاوەن ئیمێڵ و دەستکەوتنی داتا لەرێگەی کۆمپیوتەر و ئینتەرنێتەکەی لەماڵەکەی خۆیەوە کە کۆمپانیا درۆزنەکان بەخۆڕایی پێیان دەبەخشن، ئەمە بەبێ هیچ ماندووبونێك ئەوەی پێویستی بێت لەدەرەوەی خوێندنەوە و کۆڕ و سیمینار و کۆنفڕانس و هتد چنگی بکەوێ، ئەم دیاردەیە کە سەرەتاکەی دیاربوو بەنیازە هیچ بەهایەك بۆ فکر نەهێڵێتەوە، ئەو مەترسییەی خوڵقاند کە کێشەیەك بەناوی ئازادی نووسین و بیرکردنەوە و نەهێشتنی موڵکیەتەوە نەمێنێت و مۆدێلی تەمبەڵی بیرکردنەوە درووست ببێت، بۆیە کێشەی هەرە گەورەی ئەوەی بەناوی پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیا هات، ئەوەبوو دەستی هەموو کەسێکی واڵاکرد تاکو ببێت بەنووسەر و هونەرمەند لەهەموو بوارەکاندا، ئیتر هەرکەس لەماڵی خۆی هەم بوو بەسەرنووسەر و هەم خاوەن ستۆدیۆ و هەم بوو بەکامیرامان و مونتێر و بەڕێوەبەری میدیا و هتد، بەوپێیەی مەترسی سانسۆرێك نەما کە لەدەرەوەی سانسۆری ئازادی و بیرکردنەوە هەبوو لەسەدەکانی پێشوو کە لەئەنجامی سانسۆردا بووە فکری نوێ، یان رەخنە و موناقەشەی نوێ بەرهەمدەهات، هەڵبەت سەرهەڵدانی ئەو خاوەندارێتییە موزەیەفەی کە دژی موڵکیەتی فکرە، کارێکی کرد هەرچی ناوی موڵکیەتە نەمێنێ و موڵکیەتێکی دیکە بێتەئاراوە کە بەناوی ماسمیدیاوە لەفەیسبوکدا نەخوێنەوار و بیرمەند وەکو یەك بەشداری تەکنۆلۆژیا بن، بگرە بازاڕی نەخوێنەواری رەواجی باشتری وەرگرت، هەڵبەت ئەم فەزایە لەشوێنێکی دیکەدا کێشەی بۆ سیاسەتیش درووستکرد، ئەویش ئەوەبوو کە لەبەرامبەر بۆ بەهاکردنی نووسین، جۆرێك لەناڕەزایەتی گشتی بەبێ

هاتنە سەر شەقام و ترس لەپۆلیس خوڵقاند، ناڕەزایەتی گشتی دروستبێت، هەڵبەت ئەکادیمیای زانستیش بەم دەخەوە تێوەگلا و وەهمەکەی زیاتر بوو.

سەرەتای سەرهەڵدانەکانی میسر و تونس و لیبیا و سوریا لەناوچەکە، باشترین سەلمێنەری ئەو راستیەن کە سیاسەت لەرێگەی تەکنۆلۆژیاوە خەڵکی لەدژی دەسەڵاتەکان هەڵخڕان و کردنی بەکۆمبارسی فیلمێك و هەر خۆشی پاڵەوانی کارتۆنی و کۆمیدیی و تراژیدی بێداناو و دۆخەکەی گێڕی، ئەمە راستییەکەیە کە ئازادی کرد بە ویستێکی نیگەتیڤ و هەموو کەس خاوەنی هەموو شتێکە و لەرووی غەریزییەوە بۆ ئازادی چێژی لێوەرناگرێت، چونکە ئەم سیستمە هەموو شتێکی بۆ تاك فەراهەم کردووە، تاکو کەمێك لەو ئازادییەی سەدەی رابردوو وەرنەگرێت و نەگەڕێتەوە بەرەو دواوە و مانای شۆڕش بسڕێتەوە لەفەرهەنگی خۆیدا، هەروەها ببێتە هەڵگری ئەو شووناسەی خودەکان پێداگری لەسەر عەقڵی بیرکردنەوە دەکەن، رۆژانە خۆیان بەرهەمدێننەوە، ئەمەش ستایلێکە لە دیسکۆرسی عەقلانییەت، کەچی لەبارەی ئەوەی کە بەشێك لە نووسەر و بیرمەندی کۆنسەرڤاتیڤ خۆیان دەنوێنن، ئەوان لەوە تێنەگەیشتوون کە بواری تێگەیشتن لەزمان، بەتایبەتیش زمانی دایك یان لۆکاڵی، ئەوا پێویستە دوور بێت لەهەر ئایدیۆلۆژیایەکی دەسەڵاتگەرێتی سیاسی، بۆیە هەقیقەتی باڵادەستی زاڵ کرد، چونکە دەسەڵات بۆ خۆی دوودڵە لەمانەوەی بەو زمانەوە کە گوتارەکەی جێگەی سەلماندنی مانەوەیەتی، هیچ دەسەڵاتێکیش لەدەرەوەی مانەوەی زمانە لۆکاڵییەکەی، زەمانەتی مانەوەی مسۆگەر نییە.

پرسیار: پێشتر باسی ئەوەت کرد کە ئایدیۆلۆژیا تەنها لەنێو ئایین و سیاسەت و فکردا نەبووە، بەڵکو ئەدەب و نووسینیشی گرتەوە، ئایا ئەمە کۆتاییە یان چۆنە؟.

سمکۆ محەمەد: جەنگێك کە یەکێك لە رووبەرووکایەکانی سەدەی بیست بوو، دیاردەی تۆتالیتاری بوو، ئەوەی کە لادانێك بوو بەناوی پێشنیاری کلاسیکی تۆتالیتاری بۆ پۆست تۆتالیتاریزم، ئەوەی کە لەپێشنیارەکانی جۆرج ئۆرویل و هانا ئارێندت و هاوچەرخەکانیان دەرکەوتووە، یەکێکیان لەرێگەی خوێندنەوە بۆ تۆتالیتاریزم و ئەویتر لەرێگەی ئەدەب و بەتایبەتی رۆمانەوە بوو، ئەوان بیریان لە قۆناغی سیاسی کورتکراوە دەکردەوە، بەو پێیەی کە تۆتالیتاریزم مەحکوم بوو بەوەی پارادۆکسەکانی خۆی نەهێڵێت، دواتر دەرکەوت کە هیچ کام لەو ئایدیایانە خۆیان بە ئایدیۆلۆژیست نەدەزانی هەموویان

پاساویان هەبوو، چونکە دەیانزانی بەیەکداداچوونی ئایدیان ئاخری خۆر نابێت و پلانی درێژخایانیشیان نییە بۆ رێگەچارەی فکر، بەڵام ئەمڕۆ درووست بە پێچەوانەوە روحی تۆتالیتاریزم و ئەوانی تر، نەك هەر نەما، بەڵکو خودی خۆی بۆ پارێزرا، مەبەست لە تۆتالیزمی رێشنبیرییە کە لەکایەی ئەدەبدا ناوی هەریەك لە جۆرج ئۆرویل و هانا ئارێندت دێت، وەکو دو کەسی خوێنەر بۆ تۆتالیتاریزم، لەوێوە سەرچاوەی گرتووە کە هەریەك لەو دوو نووسەرە ناسراوە کە دەتوانم زیاتر لەدەیان نووسەری وەکو ئەوان باس بکەم، بەڵام ئەوان بەیەك چاو تەماشای یەکێتی سۆڤیەتی کۆنیان کردووە و زاڵم و مەزڵوومیان وەکو یەك تەماشا کردووە، هەروەکو هانا ئارێندت لە کتێبی (بنەماکانی تۆتالیتاریزم) و جۆرج ئۆرویل لە رۆمانی (باخچەی ئاژەڵان) نووسیویانە، ئەوان بەوپێیەی دژە فکری کۆمۆنیستی باو بوون، بەیەك ئاراستە بیریان کردۆتەوە و دونیای سیاسەت و رۆشنبیریان بە دونیای زیندووبوونەوی تۆتالیتاریزم ناوبردووە، چونکە تاکو ئەمدواییەش کە بابەتی ئایدیۆلۆژیا دەهاتە پێشەوە، باسی بیری کۆمۆنیستی و سیستمی یەکێتی سۆڤیەت دەکرا، بەڵام خۆ ئێستا ئەو سیستمە نەماوە، بەهۆی هەوڵی گروپێك لە توێژەرانی فکری لە 1950 تاکو 1960 کۆتایی ئایدیۆلۆژیایان راگەیاند، بەڵام بە درێژایی زەمەن و قۆناغەکان، دەرکەوت ئەمان هەڵەبوون، چونکە تەنها لەسەر پرنسیپەکان کاریان دەکرد و بەتایبەتی جیهانی سێهەم کە هەمیشە چاوەڕێی دەستی داهێنانی رۆژئاوا و ئاسیای چین و ژاپۆن و ئامریکایە، کەوابو ئەوان چاوەڕێی ئەو وەبەرهێنانە بەشەرییە نەبوون کە لەرێگەی ئایدیۆلۆژیای مەزهەبی و ئایینی جیاواز و نەتەوەی جیاوازی سیاسی درووستکراو و پیشەسازی و گەمەی وەرزشی جیاواز و کاڵای جیاواز پەیدا دەبێت لە رۆژهەڵات، بۆیە ئەمە ناوەنێم دابڕانێکی دیکەی ئایدیۆلۆژی کە بیرمەندانی سەدەی رابردوو پێشبینییان نەدەکرد.

با ئەوەش باس بکەین کە من لە کتێبی (رەخنە لە ئایدیۆلۆژیادا) باسی ئەوەم کردووە کە پەیدابوونی کۆمەڵناسی پۆست مۆدێرنە هاتەبوون، کێشەیەکی دیکەی تیۆری پەیدابوو، دەستەبژێرانی رۆشنبیری و سیاسی و ئەدەبی و هتد، هەستیان بەم گرێ فکریە کرد، بەڵام ئەمجارەیان کۆدی کولتووریان بۆ دانرا، ئەویش پەنابردن بوو بۆ مارشی سەربازی و مارشی یانەی وەرزشی و مارشی خەڵاتە جیهانییەکان و مارشی شۆڕشی نەتەوە ژێردەستەکان و مارشی حەماسی ئارەزوخوازەکانی سێکسوالێتی کە هەموویان فابریکە و درووستکراو بوون، بۆیە تەنانەت ئایدیۆلۆژیستەکانی جیهان بە دەستەبژێر و

خەڵکی عەوامەوە کە شوێنکەوتووی ئەو جیهانە سەیروسەمەرەیەن، لەئەخلاقیشدا خۆیان جیاوازکردەوە. کەواتە ئەوەی ئێستا کۆتایی قۆناغی ئایدیۆلۆژیا نییە، بەڵکو دووبارە بوونەوەی هەمان مێژووە کە بەژینالۆژیای ڕۆشنبیری ناسراوە و هێشتا نووسەر و ئەدیب لەو فەزایە رزگاریان نەبووە، چونکە ڕۆشنبیران لەبری خۆدەربازکردن لە بیری بنەماڵەیی و دەستگرتن بە بیرکردنەوەی تاکگەرایی، بەپێچەوانەوە بوون بە کەسانی تۆتالیتاریزمی ڕۆشنبیری، ئەمەشیان کردووە بە ستایلێکی دیکەی ئایدیۆلۆژیا و زۆربەی گرووپە بەناو دەستەبژێرەکان ئەم پرنسیپەیان قبوڵە، چونکە خۆیان لەهەناوی فکرێکی کۆنکریتییەوە هاتوون و سەر بەهەمان ئیدیۆلۆژیای نادیارن. لەدوای هاتنە پێشەوەی سەدەیەکی نوێ و هەزارەی سێهەم، ئایدیۆلۆژیا وەکو بابەتێکی نوێی فکری کەوتە بەردەم موناقەشەی بیرمەندانی ئەوروپا، ئەمجارەیان ئایدیۆلۆژیا لە چوارچێوە تەسکە حیزبی و ئایینی و مەزهەبییەکەی تێپەڕی و بوو بە ئەرکێکی ناچار کە ململانێکان وەکو ئەرك بە ئینسانی هەزارەی سێهەمی سپارد، ئەگەرچی ئایدیۆلۆژیا تەواوی توێژ و چینەکانی کۆمەڵگەی ناچار کرد ببن بە خزمەتکاری، چونکە ماکینەیەکی دیکە بوو بۆ بەرهەمهێنانی جۆرێك لە ئینسانی ئەم سەدەیە و شەرعیەتدان بەو دۆخەی کە کایەی سیاسەت بەرهەمیهێناوە، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە بەدەر لە ئینسانی ئاسایی، بەشێکی زۆر لە بەناو ڕۆشنبیرەکانیش کە لەسەر حیسابی ڕۆشنبیری جددی هاتن و کۆمەڵێك جومگەی دەسەڵاتیان لەهەموو دونیا بەدەستەوە گرت، ئەوانە بوون کە بەدەر لەبیرکردنەوە و خەمی ڕۆشنبیری لەداهاتووی ئینسان، بوون بەخزمەتکاری ئایدیۆلۆژیای حیزبی و ئایینی و مەزهەبی و کاریان کرد بۆ سەرخستنی هاوکێشەی سیاسی لۆکاڵی و نێودەوڵەتی، ئەوانەی لەئاستی لۆکاڵی دەنووسن و قسەدەکەن زۆرترن لەوانەی کە لەئاستی نێودەوڵەتی شتە ناحەزەکان تیۆریزە دەکەن بۆ خوێنەری تەمبەڵ، ئەم بانگەشەیە مانایەکی وای پێدرا گوایە ئەوان زمانێکی سیاسی جیاوازی دوور لە ئایدیۆلۆژیایان هەیە، بۆ نموونە.. ئەو کۆنتێکستەی کە بۆ ئازادی ڕۆژنامەنووس و نووسەر و چالاکوانی سیاسی و ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی و هتد بەکار دەهات، هیچیان کەمتر نەبوون لەو ئایدیۆلۆژیایەی سەدەی رابردوو بەناوی کۆمۆنیزم و رزگاری نیشتیمانی و هتد هەبوو، ئەم فەزایە لەکاتێکدا بەرهەمهاتووە کە بەهەموو پێوەرێك دەبوو لەدوای روخانی بلۆکی سۆڤیەتی بەناو سۆسیالیستی، ئەو جۆرە خزمەتکارە ئایدیۆلۆژیایە نەمابوایە و هەمان زمانی سیاسی رابردوو بەکاربهێنن، بەڵام بەفۆنتێکی سیاسی جیاواز، تاکو ئینسان بکەن بەخزمەتکار و کۆیلەی سیاسەت و ئایدیۆلۆژیای وشك و هەندێکجاریش

مەترسیدار، کەچی بەپێچەوانەوە ئەم تەرزە لەو بەناو رۆشنبیران و رۆژنامەنووس کە هەقی ئەوان نییە، هەروەها مامۆستایان زانکۆ و ئەکادیمی و حیزبی بەناو چەپ و هتد هەبوون و ئێستا هەن، دەرکەوت ئەم رەوتە زۆرترین لەوانەی کە حیزبە دەسەڵاتدارەکان ترسیان لێنیشتووە، چونکە ئەوان کەلێنەکەیان بۆ پڕکردنەوە بەنووسین و بابەتی کرچ و کاڵ بەناوی هونەرەوە و هەروەها بەناوی بەرگری لەخەڵکی هەژار و بەرگری لە ئازادی ژنان و بەرگری لەمافی خوێندن و بازرگانی و هتد، ترسەکەیان زیاتر کرد کە ئەمە بەئایدیۆلۆژیای پراکتیکی ناسراوە لەدونیای فکری هاوچەرخدا. ئەم حاڵەتە لەوێوە سەرچاوەی گرت کە ستایلێك لەخوێندنەوە پەیدا بوو جێگەی بەرەخنەی جددی و فکری لەق کرد و بوو بە دیفاکتۆ، بەڵام کێشەکە لەوێدایە ئەم رەوتە بەبێ باگڕاوندی فکری تۆکمە قسەیان کرد، تاکو ئەو جێگەیەی کە ئایدیۆلۆژیا وای لێهات ئەو مەترسییەی نەمێنێ.

لەسەدەی رابردوودا کەسێکی وەکو (ئەنتۆنیۆ گرامشی) جارێکی تر بەزمانێکی رەخنەئامێزەوە سەریهەڵدا و رەخنەی لەو تەرزە رۆشنبیرە گرت کە ئەو ناوی نابوون رۆشنبیری ئۆرگانی، ئەوانیش لەچەشنی مەلا و قەشە و مامۆستای کۆلکە خوێنەوار و هتد ئۆرگانەکانی دەسەڵاتیان بەڕێوەدەبرد، بەڵام سیاسەت کە خۆی پێچەوانەکردەوە و دژی خۆی وەستایەوە وەکو سیناریۆ، جارێکی تر ئایدیۆلۆژیا هاتەوە مەیدانەکە و ئەوانەی کە بڕوایان نەمابوو، ئێستا ئیتر بەرگری لێدەکەن، ئەمە ئەو دژکارییەی سیاسەت و ئەدەب و رۆشنبیرییە بە گشتی و رەنگدانەوەی بەسەر کایەی کۆمەڵایەتییەوە هەیە.
هەڵبەت دروستبوونی ئەو فەزا دروستکراوە کارێکی کرد کە ئیتر نەك نووسین و رەخنە لەبەرامبەر سیاسەت و جومگەکانی پاشەکشە بکات، بگرە بێ بەها بکرێت و هەرکەس بەو جددیەتەوە کار بکات، بکەوێتە بەر تانە و گاڵتەجاری ئەو سوپایەی کە وەکو ئەلتەرناتیڤی رۆشنبیری خۆی نمایش کرد و قەبوڵیش کرا. (کۆڵن ولسن) لەسەروەختی خۆیدا کە پشتگیری لە عەبەسییەت دەکرد، ئەوەی بەیانکرد کە رۆشنبیر دەستی هەیە لەپارێزگاریکردن لە ئاشتی کۆمەڵایەتی، چونکە ئەوان هۆشیارترن لەوەی سیاسییەکان بەهەڵەیاندا ببەن، بەڵام ئەمە ئێستا لەژێر چنگی رۆشنبیر دەرکراوە و رادەستی بەناو رۆژنامەنووس و میدیاکار کراوە کە شاشەی زیندووی لەبەردەستە، بۆیە ئەو ئاشتەواییە کۆمەڵایەتییەش مەترسی تێکەوتووە کە خەڵك لەو فەزا گوماناوییە تێناگەن بە رۆشنبیریشەوە، بۆیە ئێمە ناتوانین لەیەك کاتدا قسە لەسەر ئەم چەمکە بکەین ئەگەر چەندین رەهەندی جیاوازی پێناسە نەکەین.

پرسیار: زۆرکەس کە قسە دێتە سەر بابەتی فکری و مەزهەبی و هەندێك جاریش ئەدەبی، باس لەئایدیۆلۆژیای نادیار دەکەن کە بە فۆرم بەرگری لەخۆی دەکات، بەتایبەتی ئایدیای وەرزشی یان تەکنۆلۆژی، ئەمەیان چۆنە کە بەڕای من کەمتر قسەی لەسەر کراوە؟.

سمکۆ محەمەد: بڕوانە من پێشتریش ئەوەم بەیان کرد کە دەبێ ئەوە بزانین کە ئایدیۆلۆژیا وەکو ئایین و فکر و سیاسەت، بەتەنها هێرشی نەهێنا بۆ زیندووکردنەوەی خۆی، تاکو لەچوارچێوەی سیاسەتدا بمێنێتەوە، بەڵکو ئەمجارەیان کۆمپانیاکان بۆ رەواجپێدان بە کاڵاکانیان کە ئینسان بە کاڵا کرا، ئایدیۆلۆژیاش تەکنۆلۆژیایان بەرهەمهێنا و کردی بە ستایلێکی تر، لەوەش مەترسیدارتر ئایدیۆلۆژیایەکی نوێیە کە وەرزش ە، چونکە ئێستا نەوەکان لەململانێدا نیین وەکو سەدەی رابردوو کە کێشەی دەقی ئەدەبی و رۆشنبیری و زانست و هتد بوو، ئێستا ململانێی نێوان گەنجان و دابەشبوونیان بەسەر یانەکانی بەرشەلۆنە و ریاڵ مەدرید و بایرن میونخ و ئینتەر میلان و چێلسی و هتد و ئەستێرەی گۆڕەپانەکانیش کەسانی وەکو میسی و رۆناڵدۆ و هتد لێکەوتەوە، لەکاتێکدا ئەم فەزایە لە ناوەڕاستی نەوەدەکانی سەدەی بیستەمیش بەرازیل و فەرانسە و ئەرجەنتین و هتد، شێوەیەکی دیکەی بەرهەمهێنانی ئیدیۆلۆژیایەکی نوێیە کە لەرێگەیەوە هەم ململانێکان دەگوازێتەوە بۆ شەرعیەتێکی هێمنانە و ئاشتیخوازانەی چێژبەخش، هەم رەواجدان بە کاڵاو کەمالیات و ئیکسسواراتی وەرزشی و هەم کوشتنی ململانێی فکری، ئەم بیرۆکەیە لە کاتێکدا هاتە پێشەوە کە سیستمی سەرمایەداری لە تەواوی دونیادا تێگەیشت بەتەنها ئینتیمابوون بۆ حیزب و مەزهەب بەس نییە، بەڵکو دەبێ ئەلتەرناتیڤێکی دیکە بدۆزرێتەوە و درێژە بە گەمەکان بدات کە فۆڕمێکی جیاوازی هەیە، ئەویش ئایدیۆلۆژیای پراکتیکییە.

گفتوگۆ لەگەڵ سمکۆ محەمەد –

بەشی 4- ...ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جێماو

سمکۆ محەمەد: جیاوازی جگە لەوەی ململانێی چینایەتییە، گەمەی حاڵەتەکانیشە.

ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جێماو
بەشی 4

سمکۆ محەمەد نووسەر و روناکبیر لەم بەشەی زنجیرە چاوپێکەوتنەکەیدا دەربارەی چەمکی جیاوازی و رخنە قسەدەکات و پێی وایە، جیاوازی پشت بەعەقڵگەرایی دەبەستێت و بێ قبوڵکردن و نەمانی فکری شمولی و کۆنکریتی بوو، بۆیە هەر گرووپ و ئایدیایەکیش بەبێ عەقڵ ئەم چەمکە قبوڵ بکات، تەمەنی کورت دەبێت.
دەقی گفتوگۆکە

پرسیار: یەکێ لە گرفتە هەروە گەورەکانی مرۆڤایەتی کەمی گفتوگۆی فیکریە، لەسەر بنەماکانی چەمکی رەخنە و جیاوازی، زۆر کەس ئەم تێگەیشتن و دونیابینییەیان نییە و بەپێچەوانەوە وەك مافێکی سروشتی دەبینن، بۆیە سەرەتا دەپرسم چەمکی جیاوازی چی دەگەیەنێت لەدیدی ئێوە، بۆچی جیاوازی هەبێ؟

سمکۆ محەمەد: چەمکی جیاوازی لەبنەمادا بۆ قەبوڵکردن و نەمانی فکری شمولی و کۆنکریتی سەریهەڵدا و تیۆریزە کرا، هەروەها شێوەیەکیش بوو لەوەڵامدانەوەی چەمکی هەقیقەت کە هەر ئایدیا و ئایین و فەلسەفەیەك ئەو بانگەشەیەی دەکرد، بەومانایەی جەنگێك بوو لەنێوان لۆژیك و فەلسەفەی کلاسیکی، دواتر بەفراوانبوونی دیالیکتیك کە گومانی بۆ هەموو چەمکەکان درووستکرد و هەقیقەتی کردە پاشکۆ، ئیدی ئەو فشارەی لەسەر فەلسەفەی ژیان هەبوو نەیهێشت، کە بەپێی شوێن و کات سیستم و دەسەڵات و دەقە ئایینیەکان کاریگەری هەبوو، بۆیە هەقیقەت تەنها لەتیۆرە فیزیایی و ماتماتیکییەکاندا مایەوە، دەنا لەژیانی رۆژانەدا ئەو ئایدیایانە قۆپ بوونەوە، ئەوەبوو سەرەتا چەمکی جیاوازی کە ئەزموون کرا، لە قبوڵ نەکردنی ئایینەکانەوە هاتبوو بوو لەگەڵ یەکتر، ئەمە ئەزموونێکی تاڵ بوو، لەوێوە جیاوازی وەکو کۆنتڕۆڵ بۆ هیچ ئایدیایەك هەقیقەتی نەهێشت.
وەختێك مارتن لۆسەر هات و بانگەشەی ناتوندوتیژی ئایینی و یەکتر

قبوڵکردنی پێشکەش کرد، ئەمە بوو بەسەرەتایەك بۆ باڵانس لەنێوان کاسۆلیك و پرۆتستانتی رۆژئاوا، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین کە جیاوازی لەنێو فکردا هەمیشە ئامادە بووە، دواتر لەنێو رۆشنبیریدا بووە بەستایلێك و لەنێو کایەی میدیایی و رۆژنامەگەریشدا کاری پێکرا، بۆ نموونە ململانێی نێوان لایەنە دژەکان کە نموونەی ئەنارشیزم و ریفۆرمخوازەکانە، پڕ بایەخترین جیاوازییە ئەگەر بەپێی قسەی ماری دوگڵاس بێت کە لەکتێبی (پاکیزەیی و مەترسی) باسی ئەو شتانە دەکات کە لەجێگەی خۆیاندا هاودژ و ناڕێکن، نەك ئەو شتانەی کە بەبڕوای ئینسان لەسرووشتدا نارێکن.

ئێمە دەتوانین زۆربەی جیاوازییەکان بگەڕێنینەوە بۆ حاڵەتە کۆمەڵایەتییەکان، بۆ نموونە جیاوازی ئەگەر لەنێو گرووپە کۆمەڵایەتییە یاخییەکانی وەکو قەرەج و بوهیمیەکان وەربگرین و لەو فەزا کۆمەڵایەتییە نەبێت، لەنێو کایەی فکریدا هەموو بەجیاوازیەوە بژین، هیچ بەهایەکی نییە، چونکە بەهای جیاوازی لەئاستی قبوڵکردنی ژیانی کۆمەڵایەتی و رەگەز و نەتەوە و زمان و کولتوور و ئاییندا دەردەکەوێت، بەرلەوەی جیاوازی قبوڵکردن لەدونیای دەرەوەی رۆژهەڵات ببێتە باو، گرووپە کۆمەڵایەتییە یاخییەکانی رۆژئاوا و ئامریکا، رێسا و نۆرمێکی تایبەتیان هەبوو، ئێستا چونکە لەئاستی کۆمەڵایەتییدا جێگەی خۆیان کردووە و بەڕادەیەك جێکەوتە بوون، ئیدی کاریگەرییە نەرێنییەکە کەوتە گۆڕەپانی دەوڵەت و سیستەمەوە، بۆیە ئەوانیش وەکو چۆن قەرەجەکان لەسەرتاسەری دونیا بەرێسا و یاسای خۆیان دەژین، بەهەمان ریتم لەئاستی سیستمدا گوێیان کەم دەکەن و بڕوایان بە سیستەم و لەقاڵبدانی ئینسان نییە، رەنگە هەر ئەمەش بێت وابکات بەچاوی نامۆوە ببینرێن و قەبوڵ نەکرێن.
لەراستیدا جیاوازی لەرێگەی عەقڵەوە مانای هەیە نەك ئایدیایی ناکامڵ، بۆیە جیاوازی پشت بەعەقڵگەرایی دەبەستێت.
بەهەرحاڵ ئەم چەمکە بۆ قەبوڵکردن و نەمانی فکری شمولی و کۆنکریتی بوو، بۆیە پشت بە عەقڵ دەبەستێت، بۆ نموونە هەر گرووپێك و هەر ئایدیایەك بەبێ عەقڵ ئەم چەمکەی قبوڵ کرد، تەمەنی کورت دەبێت و هەر کاتێك کێشەیەکی بچووك درووست بوو، ئەو جیاوازییە هەڵدەوەشێتەوە.

دەبێ ئەوە بزانین کە جیاوازی نەسەرەتا و نەکۆتایی نییە، تیری ئیگلتن نووسەرێکی بەناوبانگی مارکسییە، پێیوایە هەندێك شت هەیە بۆ ئەوی بگوازرێتەوە، دەبێ قبوڵ بکرێ و جیاواز بێت، ئەمەش بۆ سەلماندنی رەسەنایەتییە، رەسەنایەتیش هێز بەدەست ناهێنێت ئەگەر

کۆپییەکی تر لەبەرامبەری نەبێ، بۆیە جیاوازی ڕێگەیەکی دیکەی لێکۆڵینەوەیە لە ئامادەیی شتێکی تر کە لەگەڵ خۆیدا جیاوازە و پێشوازی لە وردبینی بابەتی دەکات، بەومانایەی بەبێ وردبینی لەشتەکان، رەگوڕیشە لەعەقڵی کارێکتەرە جیاوازەکان داناکوتێت، ئەمەش بۆ ئەوەیە تاکو بابەتێکی دیکە ئاسان بکات، ئەمە سەرەتای چوونە نێو دونیایەکە کە نابێت هیچ شتێك و هیچ کولتوور و نووسین و ئایدیایەك، بەبیانووی هەقیقەتەوە لەلایەن ئایدیایەکی ترەوە پەراوێز بخرێت، کەواتە جیاوازی ئەو واقیعیەتەیە کە دەیهەوێ ئیعتیبار بۆ ئەوانی تر بگەڕێنێتەوە، کەمن وای دەبینم جیاوازی گەمەی حاڵەتەکانە.

پرسیار: ئەی چۆن جیاوازی نەبووە کەرەستەیەك بۆ پراکتیك کردنی لەژیانی واقیعی، بۆچی ناونیشانی جیاوازی وەرگرت؟.

سمکۆ محەمەد: تائێستا هیچ چەمکێك نەبووە لەسەرەتای بەرهەمهێنانیەوە تاکو ئێستا، دووچاری کێشە نەبووبێت، چونکە فەلسەفە و فکر بۆخۆیان کێشەن، کێشەی ئەم جیاوازیەش وەکو هەرکام لەچەمکەکانی تر لەسایەی بازاڕی سیاسەت و سەرهەڵدانی رەوتی توندڕەوی تیرۆریستی خراپ پراکتیتك کراوە، بۆیە پراکتیك کردنەکەشی ریتمی جیاوازی وەرگرت، ئەو نووسەرانەش کە پشتگیری ئەو رەوتە بوون بەبێ ئارگومێنتی توندوتیژ، لەبری ئەوەی بەئەرێنی خۆیان بەرهەمبهێننەوە و ئەویتر لەبەرامبەر یەکتر قەبوڵ بکەن، بەپێچەوانەوە لەژێر عینوانی جیاوازی بیرو بۆچوون و بیرکردنەوەی جیاواز، گورزێکی کوشندەیان لەو فەرهەنگەدا کە کاریگەرییەکی نەرێنی خوڵقاند لەنێو خەڵکی بەگشتی، نموونەی ئەو جیاوازیەی کە سیستمی دیموکراسی بانگەشەی بۆ دەکات و لەململانێی حیزبی و سیاسیدا کۆی کردۆتەوە کە ئەمە هەم وەهمە و هەم گەمەی سیاسییە، نموونەش بۆ بەهاکردنی بۆچوونی بیرمەندانی رابردووە، ئیدی هەرکەس لەئەنجامی بێکاری و ئارەزوویەکی هەرزەکارانە بۆ خوێندنەوە و بەکارهێنانی ئینتەرنێت و جیاوازی لەبیروبۆچوونی ئاینگەرایی و پشتگیری لەیەکێك لەبەرەکانی جەنگی سیستم و تیرۆر، بەناوی جیاوازیەوە رووبەڕووی ئەو چەمکە فکریانەش بوونەوە و کردیان بەبازاڕێك بۆ رەواج پێدانی بیری تەسك و نالۆژیکی.

بەشێك لەسەرهەڵدانی ئەم کارەساتە فەرهەنگیەی زۆربەی زۆنەکانی سەر گۆی زەوی گرتەوە، بەتایبەتیش ناوچەی رۆژهەڵات، تەنها بۆ ئەوەبوو کە چیتر لەرێگەی فکرەوە ململانێ چینایەتییەکان لەگەڵ تەکنۆلۆژیا نەکرێ، کەچی بەپێچەوانەوە ململانێکانیان گەڕاندەوە سەرەتاو

لەململانێی ئایینەکان و زمان و نەتەوەوە جارێکی تر خۆی بەرهەمهێنایەوە، ئەمەش تاکە ئامانجێك بوو بۆ گێلکردنی ئینسان بەگشتی و ئینسانی رۆژهەڵاتی بەتایبەتی، سلاڤۆی ژیژاك بیرمەندێکی چیکی ئەم چەرخەیە، لەکتێبی (سەرەتا وەك تراژیدیا و کۆتایی وەك کۆمیدیا) باسی وەرگرتنی جیاوازی دەکات و پێیوایە لەدوای سەرهەڵدانی چەمکی جیهانگەراییەوە، مەترسیدارترین چەمك، چەمکی ئازادی بیروبۆچوون بوو کە خراپ کەڵکی لێوەرگیرا، ئەوەبوو وەکو سەرەتایەك هەستی پێکرا کە هەوڵێك هەیە بۆ سوککردن و بێ بەهاکردنی و هاندانی کۆلکە خوێنەوار بۆ نووسین، ئیدی ئەم هەوڵە لەشوێنێکی دیکەشدا بازاڕێکی گەورەتریشی بەرهەمهێنا، ئەویش بەرهەمهێنانی خوێنەواری شەیدای بڕوانامەی زانکۆکانی کەرتی تایبەت و نووسەری کرچ و کاڵ بۆ گەرمکردنی بازاڕی میدیا تاهاتنی میدیای ئەلیکترۆنی و گەشەکردنی تاکو ئەم سەردەمە.

پرسیار: باشە تۆ لەلایەك پشتگیری لەم چەمکە دەکەیت و لەلایەکی تر بەگەمەی دەزانی، ئایا ئەمە باڵانسی فکری تیایە؟، ئەگەر هەیە بۆچی ناتوانین جیاوازبین، لەکاتێکدا هەموو ململانێکان لەسەر سەلماندنی بوونە، سەلماندنی شوناسی ئایدیایی و نەتەوەیی و ئایینی و هتد، ئایا بەراستی ئەمە هەموو جیاوازییەکانە؟

سمکۆ محەمەد: من بەپێی بۆچوونە جیاوازەکان ئەرگۆمێنتم هێناوەتەوە و بەپێی ئایدیای فکری خۆشم کۆمێنتم هەبووە، هەروەها بەپێوەری رەخنەیی قسەم کردووە کە ئەگەر جیاوازی نەبێ، رەخنەش قەبوڵ ناکرێ، بۆیە دەبێ وەکو رەخنەیەك لە ئەپستراکت کردنی ئەم چەمکە باسی رەخنە بکەم، یان باسی جیاوازی خۆم بکەم وەکو مافێکی فکری، چونکە من تەواو کۆك نیم لەگەڵ ئەوانەی لەژێر عینوانی جیاوازی، هەموو جیاوازییە ریشەییەکانیان لەجیاوازی فکرو جیاوازی ئایین و ئایدیاییدا کۆکردۆتەوە کە ئەمە وەهمە، ئەو چەمکە بەدەر لەوەی مانای جیاوازی هەیە و لە بنەمادا بەهۆی قبوڵ نەکردنەوە تیۆریزە کراوە، لەلای من جیاوازی جگە لەجیاوازی چینایەتی شتێکی تر نییە کە رەخنە لەبنەمای سیستمەوە هاتووە، ئەگەر سیستم نەبێ فکر ناتوانێ رەخنە قەبوڵ بکات سابا هەر کایەیەك بێت، چونکە جیاوازی هەموو ئایینەکان و نەتەوە و کولتوور و زمانەکان، لەنێو هەناوی خۆیدا هەڵگری جیاوازییەکی دیکەیە، ئەویش جیاوازی چینایەتییە کە لەخۆشگوزەرانیدا دەردەکەوێت، بەتایبەتی لەدۆخی ناجیگیردا زیاتر هەستی پێدەکرێ، خۆ ئەگەر بەپێچەوانەوە تەماشای بابەتەکە بکەین، دەبینین تەنها دەبێتە سەفسەتەبازی فکری و نمایشکردنی رۆشنبیریی،

بەمانایەکی تر ئەوە جیاوازی نییە ئەگەر کات بەوە فیڵ بدەین، ئایا هەموو ئایدیا و ئایین و بیروڕا فەلسەفییەکان پێویستن یان نا؟، ئەمە وەکو ئەوە وایە دوو کەس دوو قەترە ئاو بخەنە نێو پەرداخێکەوە و هەرکەس لەوانە باسی جیاوازی قەترە ئاوەکەی خۆی بکات، ئەم جۆرە جیاوازییە ئایدیاییە، جیاوازییەکە تەنها فۆڕمی باسەکەیە نەك جەوهەر.

ئایا پێویست نییە بپرسین ئەو هەموو دەقەمان پێویستە لەئەدەب و هونەر و هتد؟، وەڵامەکە بەڵێیە، چونکە جیاوازییەکە تەنها لە فۆڕم و سیتایڵە و کێبەرکێکەش هەر ئەو فۆڕمەیە نەك جەوهەر، بەڵام دەبێ ئەوە بزانین کە ئەمانە چالاکی ڕۆژانەن و بوونێکی واقیعییان هەیە، بەڵام ئەوەی کە واقیعیەتی پێنادرێ و لەئینسانی دەشاردرێتەوە، یان جەنگەکە بەلاڕێدا دەبرێت، هەم ڕەخنەیە لەسیستم و هەم جەنگی چینایەتیی نێوان گرووپێکی کەمی باڵادەستی جیهانە، بەسەر زۆرینەی خەڵکی گۆی زەوی، ئەمە ناعەدالەتی و جیاوازییە ریشەییەکەیە کە بەرگری لێدەکرێت، بۆ نموونە بزانە هەموو ئەوانەی کە سەر بەهیچ ئایدیایەك نیین و سەر بەهیچ فەلسەفەیەکی سیاسی نیین، کەچی دەزانن ناعەدالەتی و نایەکسانی هەیە، دەزانن کێشەیەکی گەورە هەیە بۆ مانەوە و نەمانەوە لەم ژیانە دروستکراوە وەهمییە، دەزانن کە بەبارتەقای زەوی و ئاسمان، ژیانی دەوڵەمەند و سەرمایەدارەکان جیاوازی هەیە لەگەڵ هەژارەکان.

پرسیار: ئێمە جیاوازیەکی تر دەبینین لەئاستی جیهانی، ئەویش لە ڕەگەز و پێست و هتد کورتکراوەتەوە، ئەمەیان چۆنە؟

سمکۆ محەمەد: من لەپێشتر باسی ئەو جیاوازیە وەهمیە خوڵقێنراوەم کرد کە سیستمی سەرمایەداری دروستی کردووە و کردویەتی بە واقیع، بەڵام سەیرکە ئەوکاتەی کە ڕەشپێستێك لەلایەن پۆلیسێکی ڕاسیست و سپی پێستەوە لەئامریکا دەکوژرێت، بزانە چۆن غیرەتی ئینسانی دەجوڵێت و لەتەواوی دونیادا کەیسەکە دەبێتە جیهانی و هەموو خەڵك بەبێ بیرکردنەوەی جیاواز دێنە دەنگ، ئایا ئێمە هەقمان نییە بپرسین ئەوە بۆچی کەیسی کورد بەهەموو شێوازەکانیەوە نەبۆتە جیهانی، بۆچی یەکدەنگی لەسەر نەکراوە، کەچی دەبینین بەناوی جیاوازییەوە ئەم جیاوازییە چینایەتییە پشتگوێ دەخرێت و بابەتی لاوەکی پێشکەش دەکرێت بەناوی ڕۆشنبیری گەلانەوە، خۆ ئەوەش نهێنی نییە و ئاشکرایە بۆچی گروپێکی کەمی سیاسی کە خۆیان ناویان لەخۆیان ناوە سیاسی، بوونە بە سەرداری کۆمەڵگەکان و بەسەر کۆی کۆمەڵگەوە بەناوی دیموکراسی و بازاڕەوە مامەڵە دەکەن، لەکاتێکدا

گروپێکی کەمی یاسایی لەنەتەوەکان و گرووپە ئایینیەکان بوون بەرامبەر و زمانحاڵی هەموو خەڵك بەبێ ئەوەی هەڵبژێردراو بن، خۆ ئەم پرسیارانە زۆر سادەن بەڵام قوڵایی فکری هەیە، وەختێکیش بۆ هێنانەوەی ئارگۆمێنتی خۆیان، بەبێ ئاگا دەبن بە مارکسی و چەپ، بۆ ئەوەی شەرعیەت بە خۆ بەخاوەنکردنی بابەتێکی ڕۆمانسیانەی سیاسی بدەن، ئەمە بنەمای کێشەی سۆسیالیزمە کە ئینسان بەبێ ئاگایی داوای دەکات بۆ خۆشگوزەرانی ژیان، بۆیە لەکەڤەرێکدا گوتارەکەیان دەگۆڕن و وەکو رابەڕێکی چینایەتی قسە دەکەن، سەیرەکە ئەوەیە ئەوەیان بیرچێتەوە کە خۆیان ئاڵا هەڵگری دژایەتی ئەو جیاوازییە رەسەنن، ئەمە کێشە بنەڕەتییەکەیە کە خزاوەتە نێو جیاوازیەوە، ئینسان لێرەدا پارادۆکسی فکری بۆ ئاشکرا دەبێت و لەو تەکتیکە فکریانە تێدەگات ئامانجەکە چییە و بۆچی ئەوە پەراوێز دەخرێت و بۆچی شتی تر بەناوی جیاوازییەوە پێشنیاز دەکرێت، لێرەوەیە عەقڵمەندی و فکر و تێگەیشتن لەخودی چەمکەکە دەردەکەوێت، راستە بۆ ئایدیاکان و ئایینەکان و سیاسیەکان ئەو جیاوازییە پێویستە، بەڵام بەمەرجێك ئەمە پشتگوێ نەخرێت و وەکو کەڤەرێك بەکارنەهێنرێت.

چەمکی جیاوازی شرۆڤەیەکە لەرێگەی هەڵوەشاندنەوە گەراییەوە دەردەکەوێت، سەبارەت بە ئامادەبوونی شتێکی تر کە بریتییە لە پارادۆکس و تایبەتمەندی لەنێو خودی شتەکە، ئەگەر جیاوازی بۆ زمان بەکاربهێنین، دەبینین جیاوازی لەبارەی پارادۆکسەوە ئەوەیە بۆ نموونە پیتی A دەنووسرێ و دەخوێنرێتەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی ژنەڤتن، یان گەێنەر نییە، سیفەتە پێکهێنەرەکانی کاریش کپ دەکات، بەڵام لەناو کۆنتێکستدا نییە، هەڵبەتە ئەمە سەبارەت بە نووسین لەبارەی دال و مەدلولەکانی، سەرەتای هاتنی بونیادگەراکان تاکە ئامانجیان ئەوەبوو لە جیاوازی فکری چینایەتی بدەن و گورزیشیان وەشاند، بەڵام دواتر لەرێگەی دیالیکتیکەوە جارێکی تر ئەوە رەوییەوە و دەرکەوت ئەو جیاوازییە راستەقینەترە، بۆ نموونە فرانکفۆرتییەکان لایەنگرانی ئەو رەوتە فکرییە، وای لێهات لەنێو کۆمەڵگەی رۆژهەڵاتیشدا ئەم رەوتە رەنگیدایەوە و دژایەتی فکری مارکسیەتیان دەکرد بەبێ هیچ ئارگۆمێنتێك، سەرەتا دژایەتی چەمکی یەکگرتنیان کرد، یەکگرتن بەهەموو ماناکانییەوە، دواتر لێدان لەحیزب و بزووتنەوەی کرێکاری و سەندیکایی و رێکخراوەیی و هتد، کە ئەمانە بەرهەمی دونیای عەلمانییەت بوون تاکە رێگەی رزگاری بوو لە خێڵ و عەقیدەی ئایینی و کولتووری زاڵ و هتد، پاشان لێدان بوو لەبەها ئینسانییەکان، بەڵام ئەمە تەنها چارەکە سەدەیەك بۆی کرد، پاشان دژخەکە لەرێگەی خوێندنەوە بۆ دەقە رەسەنەکان کاریگەری

ئەرێنی خۆی دانایەوە و شتەکان هاتنەوە شوێنی خۆیان.

پرسیار: دونیایەکی دیکەی جیاوازی هەیە کە لەئاستی غەریزییە، نموونەش ئەو حاڵەتەیە کە بەناوی ئازادی بەکارهێنانی جەستەوە، دیاردەیەك هەیە و ئاسایی بووە بەناوی سیکسواڵێتی، ئایا ئەمە جیاوازییە؟.

سمکۆ محەمەد: لایەنێکی دیکەی دروستکردنی کەڤەر بۆ جیاوازی، ئەویش مەسەلەی مۆڕاڵە، مۆڕاڵ بەمانای لێدان لە موقەدەس ئەوەی کۆمەڵگە بەگشتی بڕوای پێی هەیە، مەبەستم ئەوەیە کە بەناوی جیاوازییەوە سێکسواڵێتی و هۆمۆسێکسواڵێتی وەکو دەرهاویشتەیەکی کۆمەڵایەتی و دەروونی نوێ، کرا بە ماف و ستایلێك لە ئەنتێلێژیا، لەکاتێکدا ئەنتێلێژیا پرۆتۆکۆڵێکە ئینسان لەگەڵ خودی خۆیدا تۆماری دەکات و عەقڵ ئاراستەی دەکات، کەچی زیاتر لە دیاردەکە خۆی شەرعییەتی پێدرا، بەوپێیەی کە بەناوی ئازادی بەجەستەی خودەوە کرا بە ستایلی ژیان و ئانارشیزمی کولتووری، تا ئەو ئاستەی کە هەم پارلەمانی ئەوروپا و هەم کەنیسەکان دانیان پێدانا کە ئەمە لەپشتییەوە هێزێکی سیاسی و ئابوری هەبوو، من خۆم ئەمەم لەنزیکەوە بینیوە و کارم لەسەر کردووە لە ئەوروپا، لەراستیدا ئەمە جیاوازی نییە، بەڵکو ویستێکی تاکییە لەرووی سێکسییەوە کە ئینسان مافی ئەوەی هەیە جەستەی خۆی بە ئارەزووی خۆی بەکار بهێنێ، کەچی بەناوی جیاوازی یەوە بابەتەکە بەیونیڤێرسال کرا، کورتکردنەوەی ئەم حاڵەتە لەرووداوێکەوە وەکو هەر کارێکی دیکەی ئارەزوومەندانە تایبەتمەندێتی پێنەدرا، بەڵکو کرا بە ریسکێکی کۆمەڵایەتی، بەڵام ئەمەش نەیتوانی سنووری نێودەوڵەتی ببڕێت و تەنها لە رۆژئاوا مایەوە، چونکە کولتوور حوکمی بەسەر گوتارەکەوە هەبوو، لەکاتێکدا بەتێڕوانینی سلاڤۆی ژیژاك ئەو جیاوازییە تەنها لەوێدا دەردەکەوێت و هەستی پێدەکرێت کە دایکێکی هۆمۆسێکسواڵی رەشپێست، دەرك بەئازاری تەنها هۆمۆسێکسواڵی رەشپێست دەکات کە حاڵەتەکە ئاسایی نییە و هی خۆیەتی، نەك سپی پێستێك، بۆیە دۆڵۆز بەتوندی رەخنە لەم جۆرە گەڕانەوەیە دەگرێت و پێیوایە یەکسانی رەوشێکی پەرچەکردارە، بەوپێیەی ئەمە ئیتیکی گێڕانەوەی چیرۆکی ئازاری رەگەزێکە بۆ رەگەزەکەی خۆی، نەك رەگەزەکەی بەرامبەری، لێرەوە تێدەگەین کە ئەو مۆڕاڵەی بەناوی جیاوازی یەوە لەهەموو کایەکاندا هەیە و بۆتە مۆدێل، نەك هەر وانییە بەڵکو پێچەوانەکەی راستە، ئەمە کارەساتە گەورەکەی پشت وەهمی جیاوازی یە، من دەمەوێ ئەوەش زیادبکەم کە ئەگەر هەر ئەو جۆرە بەناوی ئازادی بەکارهێنانی

جەستەوە زیانی لە سیستم بدایە، نەك هەر قەبوڵ نەدەكرا، بەڵكو خوێن دەڕێژرا و یاسای توندیان بۆ دەردەكرد، هەروەكو چۆن لەكۆنەوە لەمێژووی هەموو ئایینەكاندا تۆماركراوە، لەمدواییەشدا لە ئەفغانستان و پاكستان و هەندێك شوێنی تر پەیڕەوی لێكرا، كەواتە بانگەشەكە خۆڕسك نییە و لەپشتیەوە گوتارێك و پاڵنەرێكی سیاسی ئابوری هەیە.

بە بۆچوونی هانا ئارێنت كە لەژێر كاریگەری هایدگەر و والتەر بنیامین بوو، لای وایە فرەیی و جیاوازی توانای مرۆیی و پێویستیەكانی ژیانی گشت دابین دەكات، ئیدی هەر لە ئاشكراكردنی شوناسی ئایینی و ئایدیایەوە بگرە، تاكو دەگاتە شوناسی كرێكار لەناو فەزای ئازادیدا، ئەمە هەرچەند لەدونیای سەرمایەداریدا بەسیستم جێگەو ڕێگەی بۆ كراوەتەوە، بەڵام سنوورداریشە، چونكە ڕەنج و كار وەكو دوو تایبەتمەندی ژیانی ئەو جیاوازییەن كە داپۆشراوە بەكەڤەری دیكە، هەروەها چالاكی و كاری هاوبەشیش گرێدراون بە ئیرادەوە، ئیرادەش لەدایكبوونەوەی هێزێكی نادیارە لەناو دیارەكاندا، بۆیە ئازادی لێرەدا لەجیاتی بەكارهێنانی كاڵا بێت وەكو فریدریك ئەنگڵس دەڵێت، دەبێتە ستایلێكی دیكەی دەركەوتن، چونكە ئەو هەقیقەتەی كە شۆڕش بزری كردووە، ژیانی تایبەتی وەكو ئەلتەرناتیڤ پێشنیاز كردووە بۆ شۆڕشێك كە لەجیاتی گروپەكان، تاكەكان بۆ خۆیانی دەستەبەر دەكەن، هەڵبەت ئەم چالاكی و ئازادییە، وەكو ڕەخنە و جیاوازی تەماشاكراوە لەدونیای پۆست سەرمایەداری هاوچەرخ، بۆیە هەمیشە تیشكی خراوەتە سەر، ئەمە دیاریكردنێكی دیكەی شوناسی تاكێتییە.

پرسیار: قبوڵكردنی جیاوازی چونكە بەرئەنجامی هۆشیاری یە، كەواتە ئێمە لەناو مەعریفەدا ئەو فەزایەمان هەیە كە ڕۆشنبیر و كەسە شارەزاكان لەهەموو كایەكاندا فكری یەكتر قبوڵ بكەن، ئەی بۆچی ئەو گفتوگۆیە نابینرێت بەتایبەتی لەكایەی ئەدەبدا؟.

سمكۆ محەمەد: خاڵی سەرەتایی دانپێدانان بەئەویتر مانای جیوازی یە، ئەمە ئەگەر قبوڵكردنی جیاوازییەكە شتێكی ئاساییی بێت یان قورستر لەتێگەیشتن كە هەندێكجار كولتوورەكان لەیەكتریش تێنەگەیشتوون و یەكتریشیان قبوڵ كردووە، وەكو ئەوەی لەهیندستان هەیە و لە ڕۆژئاوا ڕەنگیداوەتەوە بەناوی كۆمەڵگەی فرە كولتووری، بەڵام ئەمە بەشێكە لەپەیوەندیی جۆراوجۆری كۆمەڵایەتی و فەرهەنگی، بۆیە گرینگ ئەوەنییە بۆئەوەی بیسەلمێنین جیاوازین لەگەڵ یەكتر، بڵێین جیاوازین یان كۆمێنتمان هەبێ لەسەر هەموو شتێك، بەڵكو

گرینگ ئەوەیە ماهیەتی جیاوازی بزانین و گرینگی بەو ڕێگەیە بدەین و هەمیشە لەپەروەردە و عەقڵی نەوەکاندا ڕەنگبداتەوە، من تەنانەت ئەو جیاوازیانەش کە بەناوی زمانەوە باس دەکرێت بە فەیك و ساختە دەزانم.

با لەبارەی زمانەوە وەڵامی پرسیارەکە بدەمەوە، پرسیارەکە ئەوەیە بۆچی زمانی فەرانسی و ئینگلیزی و عەرەبی زمانی زیندوون و زمانی ئۆردو زیاتر لە ملیارێك و نیو خەڵك قسەی پێدەکەن جیاوازێکی زیندوو نیین؟، ئەم کەیسە هیچ جیاوازییەکی نییە لەگەڵ کەیسی چینایەتی کە سەرتاسەری جیهان بەناچار قەبوڵیان کردووە و لەگەڵ فەزا خوڵقاوەکەی دەژین و چارەنووسی ئینسان لەدەست گروپێك ئینسانە، وەختێك باسی ئەم جیاوازییە ڕەسەنە دەکەین، تۆمەتی شمولی و کۆن و دژە ئینسانیمان پێدەبەخشن، هەڵبەت ئەمە بۆ داپۆشینی ڕاستیەکانە و نەك دەرخستنی جیاوازی.

من لێرەوە باس لەو فەزا خاڵییە دەکەم کە لەنێو مەحفەلی ڕۆشنبیری ڕۆژهەڵاتیی هەیە، لەکاتێکدا ئێمە ئەم چەمکەمان وەکو هەر چەمکێکی تری فەلسەفەو فکر لەدونیای ڕۆژئاوا وەرگرتووە، بۆیە نەپەروەردەکراوین بەو ئاراستە بیرکردنەوەیە، نەك دەشتوانین هەرزی بکەین بەو تەمەنەوە کە کۆمەڵگە پیرێتی پێوە دیارە، لەراستیدا چەمکێك هەرس دەکرێ و قبوڵ دەکرێت و پراکتیك دەکرێت، ئەگەر بەسیستم ئینسانی بۆ ئامادەکرابێت و پەروەردە کرابێت، ڕۆژهەڵاتی ئەو ڕۆشنبیرییە نوێیەشی کە پەیدای کردووە، تەنها وەکو فۆرم کاری پێدەکات و لەجەوهەردا کەس خاوەنی ئەو پرنسیپە ئەخلاقییە نییە کە لەهەموو کایەکاندا فەرزکراوەو کاری پێبکرێ، مەبەستم ئەوەیە بڵێتە مۆاڵ و لەژیانی ڕۆژانەدا هەستی پێبکەین، لەکاتێکدا کۆمەڵگەی ڕۆژهەڵاتی کە فرەییە لە ئایین و ئایدیا و زمان و شێوەزار و بن زمان، کەچی ئەو فرەییە نابینین کە لەڕۆژئاوا بەناوی فرە کولتووری هەیە، ئەم جیاوازییە نابینین، تەنانەت لە گەیاندنیشدا، بۆ نموونە کوردی (کرمانجی سەروو خواروو) بەهۆی ئەوەی لەیەکتر تێناگەن، بەناچاری بەعەرەبی قسە دەکەن، هیچکامیان بۆ ئەویتر تەنازول ناکەن شێوەزارەکە تێکەڵ بکەن، ئەمە لەدونیای عەرەبیشدا هەیە لەو وڵاتانەی بەشی ئەفریقین و ئەوانەشی ئاسیایین.

دیسان ئەگەر کێشەی زمان وەربگرین کە بریتییە لە دال و مەدلول، هەموو ئەو شتانەم دەوێ کە زمان مانا بەرهەمدەهێنێ، هەر زمانێکیش کەمترین مانای لێبەرهەمهات، واتە زمانێکی هەژارە، لەمبارەیەوە جاك لاکان و فێردیناند دی سۆسێر وەردەگرم کە لەبارەی زمانەوە

تیۆریان هەیە، ئەوان پێانوایە زمان دەنگە، ئەگەر دەنگیش بنووسرێتەوە و زمان شتێکە وەکو گەنجینە، سۆسێر دەیگەڕێنێتەوە بۆ کتێبی (تەورات) بەو مانایەی کە چیرۆکی سەرەتایی زمان لە داستانی ئادەم و حەواوە هاتووە کە قسەیان کردووە و ناویان لە شتەکان ناوە، کەواتە ئەو جیاوازییە لەزماندا هەیە ئەوە بنەماکەیەتی، جاك لاکانیش بۆ ئیدراك، لەهەردوو حاڵەتەکەدا ڕۆژهەڵاتی کەڵکیان لەم باسە تیۆریانە وەرنەگرتووە.
بەهەرحاڵ ئەو رووبەرەی کە بۆتە جێگەیەك بۆ خۆنمایشکردن و بەلارێدابردنی گوتاری مەعریفی، لەبری ئەوەی ڕۆشنبیرەکان لەپەراوێزی چەمکەکە و بەپێی لۆژیکی چەمکەکە مانای جیاوازیەکان بەیان بکەن، هەروەها لەڕێگەی بۆچونەوە خۆیان لەو تەرزە میدیاکارە جیابکەنەوە کە بوونە بەکارەکتەری هەڵچوونە سیاسیە نامەعریفیەکان، بەبێ ئەزموون و بەبێ شارەزایی لەسیاسەت، زۆرجاریش بەهۆی ئەو نەشارەزاییەوە بەکاری سیخوڕیەوە تێوەگلاون، بەپێچەوانەشەوە ڕۆشنبیر بوون بەتیۆریستینە ڕۆژنامەوانیەکان و ئەوانەش کە ئەدەبین، بەگشتی و بەبێ ئاگا دوور لە تێگەیشتن لەچەمکی جیاوازی لەکۆنتێکستدا ، بەناوی جیاوازییەوە کۆمەك بەسیاسەتێك دەکەن دژی سیاسەتێکی تر، ئەم حاڵەتە تائەو جێگەیە پەلی هاویشتووە کە بۆتە چەند جۆرێك لەبازاڕ بۆ چەمکەکە، جارێك گەرمکردنی بازاڕی سیاسی و یەکلایی کردنەوەی هێزە سیاسیە کێبەرکێکەرەکان، جارێکی دیکە بۆتە بازاڕێك کە سیاسەتێك دژ بە سیاسەتێکی دیکە، بۆ نموونە هەم بەشی زۆری ڕۆژنامەکان موڵکی سیاسیەکانن، هەم ئەو کەرەستە ڕۆژنامەوانییەی کە لەبازاڕ دەفرۆشرێت، دیسان موڵکی کۆمپانیاکانی کارەکتەرە سیاسیەکانن و کەڵکی لێوەردەگرن.

بەپێی تێبینی و تێگەیشتنی نووسەری بەناوبانگی عەرەبی (زکی العلیو) هەست بەوە دەکەین کە جیاوازی جگە لەوەی لەنێو کارەکانی دیکە وەکو نووسینی کتێب بەمیتۆد، لەهیچ شوێنێکی تر جێگەی نابێتەوە، بەپێچەوانەوە دەرکەوتنەکانی تر لەڕێگەی میدیاوە و بەتایبەتی شاشەی تەلەفزیۆن، ئەوەیە کە هەم هاندانە و هەم هاندەرن بۆ بەشداریکردنی کاریگەریانەی خەڵك و جیاوازی سیاسی و کۆمەڵایەتی، هەم پشکداری کردنە لەدیاریکردنی بڕیاری چارەنووسی خۆی بەشی هەبێت و نەترسێت، هەڵبەت ئەم هۆشیاریە تەنها بەهاندان نابێت، بەڵکو بەئارگومێنت هێنانەوە دەبێت کە رەخنە ببێتە نەریت، چونکە هەتا قبوڵکردنی جیاوازی بەجەوهەری خۆی کاریگەری لەسەر گشت نەبێت، رەخنە نابێتە نەریتی کۆمەڵایەتی، بۆیە کێشە ئاڵۆزەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی بریتییە لەو جیاوازییە وەهمییەی کە میدیا

درووستی كردووه.

پرسیار: باشە باسی گرێیەیەكی دیكەی جیاوازیت كرد كە راگەیاندنە، ماوەی رابردوو بەناوی جیاوازییەوە میدیا وەكو رووبەڕێك بۆ جێگەكردنەوەی جیاوازییە هەمەلایەنەكان بەكارهات، بەرهەمەكەشیمان بینی كە لەئاستی تێگەیشتنی خەڵك و تەنانەت سیاسیەكانیش نییە، ئایا بەهەق وایە ئەم رووبەڕە جێگەی جیاوازەكانی كردۆتەوە؟.

سمكۆ محەمەد: لەراستیدا ئەم رووبەرەی كە بۆتە جێگەیەك بۆ خۆنمایشكردن و بەلارێدابردنی گوتاری مەعریفی، لەبری ئەوەی رۆشنبیرەكان لەپەراوێزی چەمكەكە و بەپێی لۆژیكی چەمكەكە مانای جیاوازیەكان بەیان بكەن، هەروەها لەرێگەی بۆچونەوە خۆیان لەو تەرزە میدیاكارە جیابكەنەوە كە بوونە بەكارەكتەری هەڵچوونە سیاسیەكان، بەبێ ئەزموون و بەبێ شارەزایی سیاسەت، زۆرجاریش بەهۆی ئەو نەشارەزاییەوە بەكاری سیخوڕیەوە تێوەگلاون، بەپێچەوانەوە رۆشنبیر بوون بەتیۆریستینە رۆژنامەوانیەكان و ئەوانەش كە ئەدەبین، بەگشتی و بەبێ ئاگا دوور لە تێگەیشتن لەچەمكی جیاوازی لەكۆنتێكستدا، كۆمەك بەسیاسەتێك دەكەن دژی سیاسەتێكی تر، ئەم حاڵەتە تائەو جێگەیە پەلی هاویشتووە كە بۆتە چەند جۆرێك لەبازاڕ بۆ چەمكەكە، جارێك گەرمكردنی بازاڕی سیاسی و یەكلایی كردنەوەی هێزە سیاسیە كێبەركێكەرەكان، جارێكی دیكە بۆتە بازاڕێك كە سیاسەتێك دژ بە سیاسەتێكی دیكە، بۆ نموونە هەم بەشی زۆری رۆژنامەكان موڵكی سیاسیەكانن، هەم ئەو كەرەستە رۆژنامەوانییەی كە لەبازاڕ دەفرۆشرێت، دیسان موڵكی كۆمپانیاكانی كارەكتەرە سیاسیەكانن و كەڵكی لێوەردەگرن.

جیاوازییەك لەمیدیادا بووەتە باو، خراپ بەكارەێنانی ئەو رووبەرەیە بۆ جەنگ تەرخان كراوە، ئەم رووبەرە بەشێكی جەنگی دیارە كە لەگوتارەكاندا باشتر دەبینر□ت، ئەویش لەهەواڵ و چاوپێكەوتنەكاندا دەردەكەوێت، بەشەكەی دیكەی نادیارە، چونكە تەواوی جەنگەكە كۆكراوەتەوە لەسیاسەتێكی ناتەندورست كە لەكۆنتێكستدا دەرناكەوێ، یان هێزێكی تارماییە لەدژی هێزێكی تر، لەحاڵێكدا ئەو جەنگەی كە دەبوو رۆژنامەنووس بیكردایە و رۆشنبیری جدی هاوپشتی بكردایە، نەك هەر پەراوێز خراوە و لەبیری خەڵك براوەتەوە، بگرە قەناعەتێكی تەواویشی درووستكرد كە جەنگی گروپە كۆمەڵایەتیەكان و جەنگی مەعریفی و جەنگی نێوان كۆنخواز و نوێخوازا و جەنگی بازاڕ و جەنگی چینەكان، بچووك بكرێتەوە لەجەنگی سیاسەتێكی لۆكاڵی و بچوكتریش جەنگی دەروونی حیزبە سیاسیەكان كە

هەموویان لەژێر عینوانی جیاوازیدا پێناسە کراون.

ئەم جۆرە هاندانە بۆ میدیاکار و کردنیان بە ئەستێرەی وەهمی شاشە، لەرێگەی خوڵقاندنی رووداوی هەمەچەشنی ناهەقیقییەوە، چەند ئامانجێکی هەبوو، یەکێك لەوانە نەهێشتنی بۆوا بەخۆبوون و بۆوا بە ژیانی ئاسایی بوو، هەروەها سنووردارکردنی چێژی ژیان بوو لە بابەتە فرەییەکان، هەروەها لەبیربردنەوەی هەستی مۆڕاڵی بوو لەئینساندا، هەڵبەت ئەمانە هەموو ئامانجی خۆیان پێکا.

گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر سمکۆ محەمەد… بەشی 3… ئا: عەباس جەمیل جەماو

هەموو دونیا بەپێی فەلسەفە ریفۆرم و سیاسەت بکات، چەوسانەوە کۆتایی پێ نایەت
بەردەوامبوونی ململانێ لەگەڵ هێزی گەورەتر لەمرۆڤ، ستایلێکی تری خۆکوشتنە

ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جەماو

سمکۆ محەمەد نووسەر و روناکبیر لە بەشی سێیەمی گفتوگۆکەماندا قسە لەسەر بەشێك لە ژیان و ئەزموونی سیاسی خۆی دەکات و هەروەها تیشك دەخاتە سەر چەمکی سیاسەت لەدیدی (ماکیاڤیللی و کانت)ەوە، پێی وایە ئەوەی لەیەکتریان جودا دەکاتەوە، تەنها ئەخلاقە.

دەقی گفتوگۆکە

پرسیار: وێڕای ئەو چەندین کتێبە ئەدەبی و فیکریانەت کە بەچاپت گەیاندوون، پێم وابێ کتێبێت ئامادەیە بۆ چاپ لەبارەی یادەوەرییەکانتەوە، باس لە چالاکیەکانی خۆت دەکەیت بەناوی شکست، تێیدا ئاماژەت بە ئەزموونی رۆژنامەوانی و ئەدەب و فیکر و بزوتنەوەی چەپ.هتد کردووە، وێستگەی ئەزموونی سیاسیت چۆن و لەکوێوە دەستی پێکرد؟

سمکۆ محەمەد: هەڵبەتە من پێشتریش هەر خەریکی خوێندنەوە و نووسین بوومە، لەپەنای سیاسەت، کاری ئەدەبی و رۆژنامەوانیشم کردووە، رۆژنامەوانیش تەنها بۆ ئەوەبوو کە رووبەڕێك بۆ ئازادی فەراهەم بکەم، ئەوەی کە ویستومە هەموو شتەکان ببەمەوە سەر سیاسەت بەرمەبنای ئەوە بووە کە لەژێر کاریگەری قوتابخانەی ماتریالیزمی دیالیکتیکی بووم و لەوێشەوە سیاسەتم وەك هونەرێك لەبەرچاو گرت و گرنگیم پێدا و بوو بەیەکێك لەئەولەویەتی کار و بیرکردنەوەی من، جگە لەمەش نەوەی ئێمە هەم نەوەی بەرهەمی جەنگ بوو ژیانی لەگەڵ ئەو جەنگانەدا بوو کە بەناچار دەژیا و بوو بەسیاسی، هەم بۆخۆی بارگاوی ببو بەسیاسەت و هەروەها ژیان و چالاکی شێوەیەك بوو لەهەڵوێست، هەڵبەت لەبەر ئەوەی ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری ئێمە جیاوازی هەبوو لەو فەزایەی کە بۆ گەنجی دوای هەزارەی سێهەم رەخساوە، بۆ نموونە مەسەلەی هاتنی تەکنۆلۆژیای بەپەلە و بەهرەمەندبوونی گەنج لەهەموو بوارەکان و چاوکرانەوەیان بەرووی دونیا، لەمەش بترازێ رەنگە هەندێ کەس لەنەوەی ئێمەش هەبوون دووربوون لەسیاسەت، بەڵام ئەوە تێگەیشتنی من و هاوڕێکانم بوو کە لەدەرەوەی سیاسەت هیچ ئینسانێك نایکڵێت، چونکی ئەوە ئێمە نیین سیاسەت هەڵدەبژێرین بەڵکو ئەوە سیاسەتە پەلکێشمان دەکات و ناچارمان دەکات یاری تێدا بکەین، بەلەبەرچاوگرتنی پەیوەندیی راستەوخۆ و ناراستەوخۆی بەواقیعی ژیانی ئینسانەوە هەیە، مومکین نییە دوور کەوتنەوە لێی، بەم پێوەدانگەش بێت تێدەگەین کە سیاسەت پانتاییەکی گەورەی داگیرکردووە لەژیانی ئینساندا، من لەم راستایەدا لەنێو هاوتەمەنەکانی خۆم و ئەو نەوەیەی کە لەگەڵمدا ژیاوە، وەك کەسێکی جیا لەوان بیرم کردۆتەوە، ئەمەش بووە مایەی سەر ئێشە بۆم و چەند جار لەساڵانی هەشتاکان و نەوەدەکان لەسەر سیاسەت زیندانی کراوم لەسەردەمی بەعس و لەدوای راپەڕینیشەوە، بەڵام بۆمن مایەی خۆشحاڵی بووە، چونکی توانیم دوورتر رەهەندەکان دیاری بکەم لەهەر شتێك کە بمەوێت قسەی تێدا بکەم و ئەزموونی بکەم، بەشێکی دیکەی ئەوەی من ئارەزووم کردووە هەم سیاسی و هەم رۆژنامەنووس و نووسەر بم, ئەوەبوو کە خەڵکی شارێکم هەمیشە لەکێبەرکێی جیاوازدا ژیاوە، مەبەستم لەشاری کەرکوکە، سابا ئەو کێبەرکێیە ناسیونالیستی بێت، یان ئینتەرناسیونالیستی. هەڵبەتە پێشتر ناکامڵ بووم، ئەو پێکەوە ژیان و جیاوازی قبوڵکردنەی کە ئێستا خەریکم بیری لێدەکەمەوە, ئەوکات وەها نەبووم, ئێستا بەلەبەر چاوگرتنی ئەو میتۆدە فکریانەی لەئەوروپاوە گەیشتونەتە ئێمە یارمەتی داوم کە وردتر لەجاران بیر بکەمەوە، بەم شکڵە هەوڵمداوە ئەو کتێبانەی کە لەبارەی یاسای سیاسەت و زانستی

سیاسیدا هەیە کەڵێك وەربگرم و جیایان بکەمەوە و کەمێك دوور بکەومەوە لە کاڵفامی و بیری خاو, یان وەهمی سیاسی مۆدێرن، هەر بۆیە بەشداریم لەدامەزراندنی چەند گروهێکی سیاسی کردووە، پێشم وابووە ئەگەر ڕۆشنبیری بەش بکەین سەرەنجام لەنێو سیاسەتدا کۆدەبنەوە، هەڵبەت بەلەبەرچاو گرتنی ئەو هەلومەرجەبوو کە سۆڤیەت لەئارادا بوو کێبەرکێی دوو سیستمی سیاسی و دوو جەمسەری ژیانی سیاسی لەنێو کۆمەڵگەکاندا، ئەو باوەی وەرگرتبوو، ئەوکات گەنج لەنێو گروهەکانی کۆمەڵە و مارکسیەکان پەیوەندیان دەگرت و منیش یەکێك بووم لەوکەسانەی بەبێ لەبەرچاو گرتنی ئیدیۆلۆژیا دەقەکانی مارکسم و ئەنگڵس و بیرمەندەکانی دیکەم دەخوێندەوە و ئیلهامم لێوەردەگرتن، ئەمەش بەو پێوەدانگەی کە لەبیری ئەرستۆ و دواتریش ماکیاڤیلی و کانت هەبوو، چونکە بۆم دەرکەوت کە دوو ئاراستەی فکری هەیە لەسیاسەتدا، فکری ماکیاڤیللی یە بەپێی ئەخلاقی کار ناکات، هەرچی فکری کانتی یە کە بریتییە لەپەیوەست بوون بە ئەخلاقەوە، بۆیە ئەوەی ئەو دوو بیرمەندە لەیەکتر جودا دەکاتەوە، تەنها چەمکی ئەخلاقە لەسیاسەتدا، بەهەرحاڵ بیری پۆستمۆدێرنە ئەگەرچی کاریگەری لەسەر من نەبووە، بەڵام بەخوێندنەوەی قوتابخانەی فرانکفۆرت و پاش فراکفۆرتییەکان و هاتنی رەوتی فکری لەلایەن ئالان تۆرین و ئالان بادیۆ و پیتەر برۆکەر و هتد، تەواو بەم بیرمەندە مۆدێرنانەوە سەرقاڵ بووم، تاکو تێبگەم بەدیماگۆجیەت قسە نەکەم، چونکە ئەم زاراوەیە لەساڵانی هەشتاکان و نەوەدەکان زۆر باو بوو، بەتایبەتی بە مارکسییەکانیان دەگوت خاوەن بیری دیماگۆجی، منیش هەوڵمداوە ئەوە بزانم بۆچی سیاسەت و سیستمەکان هەوڵی ریفۆرم دەدەن و کەڵك لەبیری ئینتەرناسیۆنالیستی وەردەگرن، تاکو منیش لەرووی فکرییەوە کەڵك لەوە وەربگرم لەدوالیزمەکان کە بیرمەند و پێغەمبەرەکانی مێژووی کۆمەڵگەی بەشەری و بیر لەوانە بکەمەوە، لەوە تێگەیشتم کە ڕۆشنبیری کەڵەکەبوونی مەعریفە و ترادسیۆنەکانی کۆمەڵگە بووە لەمێژودا.

هەموو چەمکانەی لەسەرەوە باسم کردن، هەمیشە کاریگەریان لەسەرم داناوە و لەگەڵمدا هاتوون و گەشەی کردووە, بەڵام سەر بەیەك قۆتابخانەی بیرکردنەوە بوومە و لەدڵەڕاوکێدا نەژیاوم، ئەویش بیری ماتریالیزمییە، ئەوەش کە بەدەوری ئارەزووەکانی خۆمەوە نەبووم و خەریکی بیرکردنەوە بووم لەسیاسەت مەنفەعەتی گشتیم زیاتر لەبەرچاو دەگرت، لەوەی مەنفەعەتی خۆم لەبەرچاو بگرم کە ئێستاش وەها بیردەکەمەوە, سەرەتای گەنجێتیشم هاوڕێکانم هاندەدا کە دەسەڵاتەکان ئەوەیان دەوێت گەنج روو لەسیاسەت نەکەن و هەرزەکارانە هەڵبسوڕێت, ئەمە لەسیاسەتی بەعسدا بەڕۆشنی

دەرکەوتبوو و هەوڵی دەدا هەرچی زیاتر گەنج لەسیاسەت دوور بخاتەوە بەبیانووی ئەوەی بەدەوری ئارەزووەکانی خۆیانەوە بن نەك سیاسەت، ئێستاش دەسەڵاتەکانی دونیا هەمان بیرکردنەوەیان هەیە و پشتگیری لەو بیرۆکەیە دەکرێت لەنێو بەناو ڕۆشنبیراندا، یان بە بیری لێکاڵی و وەرزش و تەکنەلۆژیای نوێ و بە فیلمی ئاکشن و هتد خەریکیان دەکەن.

پرسیار: باشە بەوپێیەی تەمەنێکت لەناو فیکر و سیاسەتدا گوزەراندووە و دەکرێ بڵێین هەر بەو هۆیەشەوە ناوبانگتان پەیداکردووە، دەمەوێ بپرسم دوای هاتنی مۆدێرنە پەیوەندیی ئایدۆلۆژیا و فەلسەفە چووە چ ئاستێکەوەو تا چەند لە خزمەتی یەکتر بوون؟

سمکۆ محەمەد: بائەوە لەبیر نەکەین کە لەبەردەممماندا مێژوویەك هەیە پێمان دەڵێت" لەهەر سەردەمێك و قۆناغێکدا شێوەیەك مامەڵە کراوە لەتەك ئینساندا "مەبەستم لەقۆناغە یەك لەدوای یەکەکانە، کەڵك وەرگرتن لەم نەسیحەتە فکرییە لەوێدایە کە قۆناغەکانی کۆمەڵگەی بەشەری راستییەکی هاشا هەڵنەگرە، قۆناغەکانی دایك سالاری و کۆیلەیەتی و فیودالیزم و دواتریش لەکۆبەرکۆییەکی بەردەوامدا هاتنی سیستمی سەرمایەداری و ئێستاش سیستەمێکی نوێی پۆست سەرمایەداری بەردەوامی بەم شێوە سیاسەتە داوە. بەڵام ئەوەی کە(فۆکۆ یاما) باسی لێوە دەکات و دەڵێت" مێژوو کۆتایی پێهات" لەراستیدا ئەم موناقەشەیە هێگڵ لەسەردەمی خۆیدا کردی و پاشان مارکس هات و رەخنەی لەو دیالیکتیکە گرت و گوتی" ئێمە کەڵکمان لەدیالیکتیکی هێگڵ وەرگرت، بەڵام ئەو میتۆدە لەسەر سەر راوەستابوو، ئێمە هاتین لەسەر پێی خۆی رامانوەستان"، دواتر لەسەر فەلسەفەی سیاسی قسەیەکی دیکە دەکات و دەڵێ" ئێمە کارمان ئەوەیە دیالیکتیك بیخەینە سەر پێی خۆی کە ئەمە کاری فەلسەفەیە و پێشتر فەلسەفە ئەم وەزیفەیەی وەرنەگرتبوو، بۆیە ئێمە ئەوەمان زیاد کرد کە فەلسەفە کاری گۆڕینی واقیعی ژیانە، نەك وێناکردنی کارەکانی رابردوو"، هەر وەك ئەوەی بۆ سەلماندنی بیانووەکەی گوتی" مێژوو لەسەر پشتی رابردووەکان راوەستاوە" ئەمانە وتەی فەلسەفی مارکسن و هیچ رۆشنبیرێك ناتوانێ نکوڵی لێبکات و کەڵکیشی لێوەرگیراوە، جگە لەوەش فۆکۆ یاما مردنی مرۆڤی لەفەلسەفەی نیچەوە وەرگرتووە و هەڵاوگێڕی کردۆتەوە، جگە لەمانە شتێکی نوێی نەگووتوە، ئەلێرەوە تێزەکەی فۆکۆ یاما هەڵدەوشێتەوەو ناتوانێ جێکەوتە بێت، بۆیە من ئەو پێشەکیەم هێنایەوە بۆ دوالیزمییەتی ریفۆرم یان توندوتیژی،

لەبەر ئەوەی ئیدیۆلۆژیاش لەو سەروبەندەدا کە پێشتر کار بەئایدیۆلۆژیا دەکرا، راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بێت، خراپ کەڵکی لەفەلسەفە وەرگرتووە و کردوویەتی بەجۆرێك لەئایین، هەر بۆیە من لەو بڕوایەدام ئەگەر هەموو دونیا بەپێی فەلسەفەش ریفۆرم بکات و بەفەلسەفە سیاسەت بکات، بەپێچەوانەوە چەوسانەوە کۆتایی پێ نایەت، بەشێکیشی ئەو ئیشکالیاتەیە کە مرۆڤی ناچار کردووە و پاشان پاشگەز بێتەوە لێی، مادام ئێمە لەبەردەم مەوقیعەتێکی سێ جەمسەرین واتە (پێش رووداو، کاتی روداوو، پاش رووداو)، کەواتە دانانی ئەم زەمەنە ئەزموونمان بۆ دەکاتە سەنگی مەحەك، لێرەوەیە نیازمان بەلێکۆڵینەوەیەکی سیاسییە کە لەقوتابخانەی ماتریالیستی دیالیکتیکدا زیاتر کاری لەسەر کراوە و رۆشنتر کراوەتەوە، هەر لەوەی کە ئەم بیرە پێ لەسەر هیومانیزم دادەگرێت، واتە جێکەوتەکردنی بیری مرۆڤدۆستی لەبەرامبەر مەرگدۆستی، ئەمەیە فەلسەفە و فکر ئەگەر خۆ کوشتنیش هەڵبژێرن، ناهەقی نییە، چونکە بەردەوام کردنی ململانێ لەگەڵ هێزی گەورەتر لەمرۆڤ، ستایلێکی تری خۆکوشتنە، ئەمە بەرمەبنای فکری مارکسە کە موناقەشەی ئینترۆپۆلۆژیا و کۆمەڵناسی کردووە لەسەردەمی ئەبیقۆرسەوە تاهاتنی تێزی نوێ بۆناو کایەی سیاسەت، لەوێوە تێدەگەین کە دابەشبوونی ئینسان بەسەر کۆمەڵگەی جیاواز و نەتەوە و مەزهەبی جیاوازدا، یان ئەو نەریتەی لەپەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا هەیە، یان ئەوەی مرۆڤ هەمیشە لەگەڵ سرووشتدا ململانێ دەکات، یان هەوڵی بێهودەی ئینسان و رزگاربوون لەمەرگ، بەشێك لەو موناقەشانەیە کە هەمیشە لەنێو فکردا جێگەیان دەبێتە وە و کۆتاییان پێنایەت، هەموو ئەمانە ئایدیۆلۆژیا سنووری بۆدانا و فکری لەو بابەتانە قەتیس کرد، ئەمە جگە لەوەی فکری موزەیەف ئەو دونیابینیانە دەیگێڕێت بەئاراستەیەکی دیکەدا دەیبات، ئەگەر خوێنەر هۆشیار نەبێت ئەو کێشانە دەدۆزێتەوە کە ئایدیۆلۆژیا چ زیانێکی گەیاندووە، ئەمەش مێژوو لەگەڵ خۆیدا باریهێناوە.

بۆیە کەس ناتوانێ (ئیتنیك، مەزهەب، ترادیسیۆن) بەگشتی لەبیری ئینساندا وەدەرنێت، کەوابوو مێژوو شتەکان و دیاردە جیاوازەکان دیاری دەکات، ئەو بەش بەش کردنەی ئینسانیش راستییەکی هاشا هەڵنەگرە، ئەگەرچی هیگڵ مێژوو وەها پێناسە دەکات و بەکوێی زەمەنەکەی خۆی لەقەڵەمدەدات، بەڵام لەشوێنێکی تردا دەڵێت “ئەوەی کە لێوەی فێر نابین خودی مێژوو خۆیەتی” بەڵام مارکس ئەم ئیشکالیاتەی لەبیری ئینساندا رزگار کرد و وەڵامی پێدایەوە و دواتر حەتمیەتی بۆدانا، من پێموایە یەکێکە لەئیشکالیاتە فەلسەفیەکانی مارکس بۆمێژوو لەوەی مەرگ بۆ سەرمایەداری دەداتە

دەست خودی سیستمەکە خۆی کە ئێستا ئیتر دوای تێپەڕبوونی سەدەیەك زیاتر وەها دەرنەچوو، ئەو لێرە کە باس لەبیری سۆسیالیزم دەکات بەوە گرێیدەدات کە نەهێشتنی چەوسانەوەی نەتەوەیی و چینایەتی سەرەتا لە نەهێشتنی نەتەوەی سەردەست بەسەر نەتەوەی ژێر دەستەوە هەڵدەوەشێنێتەوە و ترادیشنەکان وەکو خۆی تەماشا دەکات کە هەندێ لەبیرمەندان خراپ کەڵکیان لەکۆمۆنیزم وەرگرتووە, گوایە مارکسیزم و سۆسیالیزم دژی نەتەوەخوازیە کە بەبڕوای من پێچەوانەکەی راستە، ئەگەر ئەو باسەی ئێستا دونیای سەرقاڵ کردووە و ناوی کۆڤید 19 یە، گرێی بدەم بە ستایلێکی تری کۆمۆنیزم کە دەستکردی خودی سەرمایەدارییە، هەڵەنیم، چونکە ئەو حەتمییەتەی کە مارکس و مارکسییەکان باسیان دەکرد، ئێستا سەرمایەداری هاوچەرخ خەریکە خۆی پراکتیکی دەکات بەسەر گرووپە بچووکەکانی خوار خۆیەوە، بۆ ئەوەی تەمەنی درێژبێت و بمێنێتەوە وەکو تارمایی، هەڵبەتە ئەمە پێویستی بە ئارگۆمێنتی نوێ هەیە تاکو وەڵامی پرسیارەکەی دوای ئەمە بدرێتەوە بۆچی خۆی خۆی دەکوژێت، بەوپێیەی کە سەردەمی ئێستا، سەردەمی ئارگۆمێنتە بۆ ئاشکراکردنی تەکتیکی سیاسی پێست سەرمایەداری هاوچەرخ.

پرسیار: وتەیەکی دینیس دیدرۆ هەیە کە دەڵێت" پێشتر و نەبووە فەیلەسوفێك پیاوێکی ئاینی بکوژێت لەکاتێکدا پیاوانی ئاینی زۆرێك لە فەیلەسوفانیان کوشتووە، ئایا لەمڕوانگەیەوە ئایدیۆلۆژیا بیرێکەیەکی بکوژە یان لەکۆتاییدا پاڵنەرە بۆ کوشتن، لەکاتێکدا فەلسەفە بیرێکەیەکی خۆشەویست و ئاشتی ئامێز بووە؟

سمکۆ محەمەد: بەرلەوەی باس لە ئایدیۆلۆژیا بکەین، دەبێ باس لەرۆشنگەری و قبوڵکردنی جیاوازی بکەین، چونکە سیستمی کەنیسە و قەشەسازی لە رۆژئاوا، تەنها ئایدیۆلۆژیا نەبوو، بەڵکو سیستمی سیاسی بوو، بەوپێیەی جگە لەقەبوڵ نەکردنی ئاینەکانی تر و کەلتوورەکانی تر، تەواو فەزای سیاسی و فەرهەنگیشی خنکاندبوو، دیدرۆ یەکێك لەو بیرمەندانە بوو کە لەهەوڵی دەقشاکاندنی ئەو سیستمە و ئەو بیرکردنەوەیە بوو کە بە دیماگۆجییەت ناسرابوو، واتە تاك بیری و بیرتەسکی و بیری بەستوو، هەڵبەت ئەم دیاردەیە دواتر بەیەکێك لەنەخۆشیە سایکۆلۆژییەکان لەقەڵەمدرا، بەهاتنی سەدەی هەژدە، ئیدی رۆشنگەری گەشەی سەند، پێشەوانی ئەم بوارەش بریتی بوون لە ڤۆڵتێر و جان جاك رۆسۆ کە رەوتی رۆمانسیزمیان بەئاینەوە گرێدەدا، بەلایەنی کەمەوە جێپەنجەیان بەسەر گۆڕینی عەقڵی کەنیسەوە دانا، لەوانەش بەرهەمە ناسراوەکەی رۆسۆ بەناوی پەیمانی کۆمەڵایەتی

بوو، ئەمە بەشێکی لەژێر کاریگەری دینیس دیدرۆ بوو، بەڵام دیدرۆ هەتا لەژیاندا مابوو بەهۆی توندوتیژی دەسەڵاتی کەنیسەوە کە کوشتنی فەلسەفە یەکێك بوو لەو ئەرکانە، هیچ کتێبێکی بەچاپ نەگەیاند، تەنها ئەو گفتوگۆیانە بوو کە لەبارەی ئایین و ئیلحاد و ماتریالیزمەوە قسەی لەسەر دەکرد، لەوانەش موناقەشەکردن بوو لەسەر سیستمی پاشایەتی و کەنیسە و کەسایەتی مارشاڵ ی ئەو سەردەمە، چونکە فەرانسە لەکاتی خۆیدا سیستمەکەی پاشایەتی بوو، ئەمەش بەوهۆیەوە بوو کە سیستمەکە بەرادەیەك گوتاری زاڵ کردبوو، تائەو ئەندازەیەی کە لەژیانی کۆمەڵایەتی و ئەدەبیشدا رەنگیدابۆوە، هەڵبەت ئەمە دوای مردنی کاریگەری هەبوو بۆ سەر رۆشنگەرەکان، بەڵام دەبێ ئەوەشمان بیرنەچێت کە ئایدیۆلۆژیا بەشێکی تر بوو لەکێشەی رۆشنگەری، بەوپێیەی هەتا کاتی دابڕانی فەلسەفی دوای کارڵ مارکس، ئایدیۆلۆژیا یەکێك لەرێگرییەکانی بەردەم فەلسەفە بوو، بێگومان لێرەوە رەخنەی راستەقینە و دیالیکتیکی دەستیپێکرد، چونکە هەموو ئەو بیرۆکانەی بۆ دەربازبوون لە میحنەتی ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و سیاسی هەبوون، هیچیان دابڕانی راستەقینە و بۆ کەموکوڕی نەبوون بە فیورباخیشەوە کە دانەری فکری ماتریالیستیە، بەهیگڵیشەوە کە دانەری دیالیکتیکە، بۆیە قسە لەسەر رەخنە دەکەم وەکو ئەوەی پێشووتر باسمان کردووە، چونکە دەرکەوت بەبێ رەخنە هیچ سیستمێك ناتوانێ ژیانی سیاسی ئاسایی وەربگرێت، یان هیچ نەبێ جیاوازی و قەبوڵکردنی ئەویتر وەکو واقیع تەماشا بکات، لەراستیدا مەسەلەکە تەنها ئایین نییە، بەڵکو ئیدیۆلۆژیای توندئاژوو، لەئایین خراپتر و دوژمنکارانەتر مامەڵەیان کردووە لەگەڵ فەیلەسوفەکان و بیرمەندەکان، چونکە ئەوان هەرزی فکری و فەلسەفە و ماتماتیکیان نەدەکرد، بۆ نموونە ئەم نەریتە درێژەپێدەری قەناعەتی دەسەڵاتێك بوو لەیۆنانەوە سەرچاوە گرتبوو، ئیدی ئەو سیستمە تاکو شکستی هێنا یان تاهاتنی مارتن لۆسە کە ریفۆرمی ئایینی کرد، دەیان کەسی وەکو سوقرات و گالیلۆ و کۆپەرنیکۆس و گرامشی و ترۆتسکی و دواتریش حەللاج و سوهرەوەردی و هتد هاڵی. ئەمانە تەنها جیاوازی فکریان لەگەڵ دەسەڵاتی سیاسی و فکری هەبوو، ئەگەرنا خەتاکە تاوان نەبوو بەڵکو فکری نوێ بو لەدژی سیستمی ئایینی و کەنیسە، بۆیە لەشوێنێکی دیکە ئەگەر بەرگریکردن نەبێ لە ئایدیالیزمی کۆنەپەرستانە، ئایدیۆلۆژیا بەتەنها چەمکێکی نەرێنی نەبووە، بەڵکو ئایدیۆلۆژیا بەشێك بوو لەو هۆکارانەی کە زەمینەی بۆ کرانەوە سازکرد.

پرسیار: بەدەر لەم گفتوگۆیە، دیدی ئێوە لەبەشەکانی پێشووتری

چاوپێکەتنەکانمان، وادەردەکەوێت لەگەڵ تەوژمە فکرییە مۆدێرنەکاندا گرفتت هەبێ، دەپرسم روانینتان بۆ نەزمی نوێ چۆنە کە بەگلۆبالیزە ناوزەد دەکرێت. ئایا ئەم چەمکە لەکوێی فیکری سیاسیدا خۆی دەبینێتەوە، یان روونتر بڵێم تا چەند نوێیە لە فیکری سیاسیدا؟

سمکۆ محەمەد: ئەگەر تەماشای فکری سیاسی بکەین لەسەر دەستی بیرمەندانی سەدەی نۆزدە هاتۆتە ئاراوە، پێشتریش وەکو باسم کرد لەسەر دەستی بیرمەندی پێشەوای رۆشنگەری بووە کە هەم کاری دابەشکردووە و هەم گۆڕینی شوێنی ئینسانی گۆڕی لەگوندی بۆ ئاگاوە بۆ شاری فراوان و پێشکەوتوو، بۆ نموونە گەشەی تەکنۆلۆژیای سەرەتایی و تەلارسازی و شێوەی خوێندن و کەرەستەی نێوماڵ و بیرکردنەوە بەڕووی دونیادا بەشێوەی فراوان و هتد، دواتر کانت و پاشان هیگڵ قسەیان لەسەر کردووە, دواتر مارکس لەمانیفێستدا ئاماژەی پێداوە ئەو دەڵێت" وەختێك دێت سیستمی سەرمایەداری هێند پێ دەبێت بەناچار سەرمایەگوزاری دەخاتە دەرەوەی جوگرافیاکەی خۆی و ئێق دەکاتەوە" ئەمە رێك ئەو مانایەمان دەداتێ، هەروەك ئەوەی بەشێك لەناوەڕۆکی گلۆبالیزەیشن پێناسە دەکات و جۆرێك لە پێشبینی بوو، گەشەی تەکنۆلۆژیا و بازاڕ و گۆڕینی چەمکەکانە بەئاراستەیەکی دیکەدا کە دیسان بازاڕی فکرییە و کۆمەك بەبازاڕی ئابوری دەکات و لەوێشەوە بازاڕی سیاسەت، بەڵام ئێستا لەچەمکێکدا بچوك کراوەتەوە.
ئەوەتا دەوڵەتانی جیهان کۆمپانیاکانی خۆیان لەدەرەوەی خۆیان کار پێدەکەن، نموونەش بەگەڕخستنی تەکنۆلۆژیا سەربازی ئێرانە کە لەلایەن وڵاتانی رۆژهەڵاتی ئاسیاوە بەدەستیهێناوە وەکو یابان و چین و کۆریاو ئەڵمان و هتد. هەرچی ئەوروپایە کۆمپانیاکانی خۆیان دەفرۆشتەوە بەدەوڵەتانی بێبەرهەمی وەکو تایلاند و تایوان و مالیزیا و نیپاڵ و تورکیا و کەندا و هتد. ئامریکا لەوڵاتانی تازە پێگەیشتووی وەکو لیتوانیا و ئەرمینیا و ئۆزبەکستان و هتد، ئەم رەوشە لەبازاڕ کە بەشێکە لەگلۆبالیزەکردنی جیهان لەکەندەدا و ئەمریکای لاتینش هەیە، بۆ نموونە کۆمپانیا نێونەتەوەییەکان بەناوی نەتەوەی وەهاوە دەکرا کە کەمترین کەسیان ماوە، تەنانەت ترادیسیۆنە رەسەنەکانی خۆشیان بیرچۆتەوە کەچی زیندو دەکرێنەوە، لەبەرامبەر ئەوەشدا نەتەوەکانی تر پشت گوێ دەخرێن، ئەم مۆدێلە لەسیستمی بەناو بازاڕی ئازاد لەگلۆبالیزەکردنی دونیاوە سەرچاوەی گرتبوو، ئەمەش جۆرێکی تری جەنگی بازاڕ بوو کە لەهاتنی سیحرێك دەچێ، سەرلەهەڵدانی تەکنۆلۆژیای نوێ و زیرەك و هاتنی چەمکی نوێ بۆ ناو سیاسەت و بەرقەرارکردنی مۆدێلێکی نوێ بۆ داگیرکاری وڵاتان

لەلایەن ئەمریکا و بەریتانیا، بەهەماهەنگی کردنی هێزە نێودەوڵەتییەکانی تری ئەوروپا و شەرعیەتدان بەو مۆدێلە سیاسییە بەناوی جیهانگەرایییەوە. خواردنی سامانی نەتەوەکانی تر و بێ بەهاکردنی بەها ئینسانیەکان و تێکەڵکردنی ترادیشنەکان و پێکهێنانی دەوڵەتی کۆمەڵگەکان و نەهێشتنی مۆدێلی دەوڵەتی نەتەوەیی سەلمێنەری ئەو راستیەن، ئەمە خراپتر بوو لەجەنگی دووهەمی جیهانی کە بەرهەمی مۆدێرنە بوو، هەروەك هانا ئارێنت لەکتێبی (بنەماکانی تۆتالیتاریزم) باسی دەکات، من پێموایە ئێستا ئیتر جارێکی تر سەردەمی کۆیلەیەتی گەڕاوەتەوە، بەڵام لەفۆڕمێکی تردا، بۆ نموونە ئەگەر لەسەردەمی فەراعینەکاندا و لەسەردەمی یۆنانی و ڕۆمەکاندا, کۆیلە دەبوایە هاوڕەگەزەکەی خۆی بکوژێت تاکو ئازاد بێت و کاری سەپێنراوی بەزۆری پێنەکرێت، ئێستاش ئینسان بەناچار لەبەر ئەوەی ئابوری سنوردار کراوە لێی، ئاوهاش کاتی بۆ سنوردار کراوە و بەشێوەیەك لەشێوەکان کۆیلەی بازاڕ و سیستمی ئێستایە کە لەتەلەفونی ئایفۆن و گالاکسی و لە تیپی تۆپی پێ لەنێوان بەرشەلۆنە و ریاڵ مەدرید و تیپەکانی دیکەی ئینگڵستان و ئیتاڵیا و ئاڵمان و هتد، بۆیە دانیپێدا بنێین یان نا، جۆرێکی تری کۆیلەیەتی گەڕاوەتەوە، ئەوەش کە پێی دەڵێن مافی مرۆڤ، ئەم سیاسەتەی کە لەمەحفەلی سیاسیدا بۆتە باو، جۆرێك لە دووفاقیەتی سیاسییە کە ئەمریکا و بەریتانیا سەرقافڵەکەین، ئەمەش یەك ستراتیژی هەیە کە هەرچی هەیە بەنەفعی سیاسی و ئابوری ئامریکا و وڵاتانی زلهێز دەگەڕێتەوە کە چاویان بڕیوەتە ڕۆژهەڵات کۆتایی پێبێت، ئەمانە بەشێکن لەو فەزا فکرییەی کەمن لەگەڵیدا کۆك نیم و جێگەی رەخنەی منە، بەڵام چەند رەواجی هەیە و چەند لەکاتی ئێستا وەردەگیرێ ئەوە شتێکی ترە، بەڵام فکری کۆنکریتیی نییە وەکو ئەوەی لەشکڵی تەشییر هەوڵی ناوزڕاندنی ئەو جۆرە جیهانبینیە دەدرێ.

پرسیار: پێشتر باسی فۆکۆ یامات کرد و بەشێوەیەك جوابی تێزەکەییت داوەتەوە، ئەی سەبارەت بەتێزی سامۆئیل هینتگتن کە پێیوایە ئەم چەرخە چەرخی پێکدادانی شارستانیەتەکانە، ئایا ئەمە مانای جەنگی گروپە بچووکەکانی کۆمەڵگەی بەشەرییە وەکو هەندێك دیمەنی ئەو سیناریۆیەمان لە بۆرما و یەمەن و عێراق و هتد بینی؟.

سمکۆ محەمەد: هەڵبەت هینتگتۆن یەکەم جار ئەم بابەتەی لە گۆڤارێکی ئامریکی بڵاوکردەوە کە ناوی Forn avearz، ئەمە رەتدانەوەی تێزەکەی فۆکۆ یاما بوو، باس لەبەردەوامبوونی جەنگی سارد دەکات گوایە کۆتایی پێنەهاتووە، ئەم جەنگە دەبێتە هۆکارێك لەنێوان

نەتەوە و دەوڵەتە بچووکەکان، دواجار باو بوو بخوێنرێتەوە شتێکی تازەیە هاتووە، بۆیە من ئەم تێزەم لەپەنا تێزەکەی فۆکۆ بەتەواوی خوێندێتەوەو لەکێشەی فکرەکانیش تێگەیشتم مەبەست لەم ئامانجە چییە و ئەم پێشبینییە نالۆژیکیە چییە، ئەوکاتیش هەردوو بیرێکەکە بەوەهمی فکری سیاسیم داناوە و نووسینم هەیە لەسەری و لەمیدیای ئەوکات بڵاوکراوەتەوە، چونکە بەبڕوای من هەردووکیان بەیەك تێڕوانین تەماشای دونیایان دەکرد.

د.فوئاد مورسی کتێبێکی هەیە بەناونیشانی (الراسمایيه تجدد نفسها) ئەو پێش ئەوان کتێبەکەی نووسیوە و پێش ئەوانیش وەڵامی ئەو ئیشکالیاتانەی داوەتەوە کە پێشبینی وەها دەکرا، لەتێزەکەیدا کە (دار عالم المعرفه) بڵاوی کردێتەوە دەڵێ" سەرمایە بەهۆکار بەردەوامبوونی گەشەی ئابوری و تەکنۆلۆژی و نوێکردنەوەی هێزی بەرهەمهێن، جارێکی تر پەیکەرەی ئابوری خۆی دەگۆڕێت و دایدەڕێژێتەوە، هەروەها لەگەڵ هەموو ئایدیایەکدا دەتوانێ خۆی بگونجێنێت و کەڵکی لێوەربگرێت، دەتوانێ ئینسان شەیدای شتێکی سیحراوی بکات کە ئەویش پارەیە، بۆیە دەتوانێ خۆی نوێ بکاتەوە، هەروەها لەقوڵایی خۆیدا بیردەکاتەوە و ئەلتەرناتیڤی بۆ هەموو حاڵەت و دیاردە و کێشە و گرێکانی بەردەمی پێیە، دەشتوانێ دژەکانی خۆی لەناو ببات، چونکە بەتاك جەمسەری ماوەتەوە ئەم سیستمە، کەوابوو تێڕوانینەکانی د.فوئاد لەبەرامبەر هەردوو تێزەکەی فۆکۆ و هینتگتن، بیرێکەکەی نوێبوونەوەی سەرمایەداری، تەنانەت لەلای چەپەکانیش جێکەوتە بوو، کەوابوو هەر ئەو ئامانجە بوو کە هەوڵیاندا تێزەکانیان کە بۆیان نووسرابوو، خوێنەر بەیەك ئاراستەدا ببەن، سەرەنجام خەڵکیان تووشی وەهمی تێگەیشتن کرد لەم چەرخەی ئێستا کە هەر زوو رەوایەوە.

لەگەرمەی پرسی بزووتنەوەی تەبشیریدا کە لەناوچەکە زۆر چالاك ببوون و خەڵکێکی زۆر بەهۆی هەڵڕژانی پارەوە ببوون بە کریستیانی، لەساڵی 1997 ستیڤن کە راوێژکاری فەرهەنگی دەسەڵاتدارێتی ئەوکاتی بێل کلنتۆن بوو، لەهۆتێل تاوەری هەولێر دابەزی بوو، بەسوتفە بینیم و لەرێگەی موتەرجمێکەوە، موناقەشەی ئەوەم لەگەڵ کرد تۆ وەك بەرپرسی یەکەمی ئەم بزوتنەوەیە پێتوایە لەکوردستانێك کە زۆرترینیان موسڵمانن، دەتوانن رێگە خۆش بکەن بۆ ئەوەی خەڵك ببێتە مەسیحی یان ئەمە سەرهەڵدانەوە و وەبیر هێنانەوەی دەقی تەوراتە لەکۆمەڵگەیەکی وەك کۆمەڵگەی کوردستان و هێنانەوەی جولەکەیە لەشوێنێك کە پێشتر تیا ژیاون و یادەوەریان جێهێشتووە و رەنگە موڵکیشیان هەبێت، ئەو ئینکاری ئەو رایەی منی کرد و گوتی" تەبشیریەت تەنها خوداناسییە و هیچی تر لەرێگەی ئینجیلەوە" هەروەها پرسیاری ئەوەم کرد ئایا ئەو

تێزەی هینتگتن سەردەگرێت کە گوایە چەرخی پێکدادانی شارستانییەتەکانە، ئایا بە مەسیحی بوونی کوردی موسڵمان ململانێی شارستانی دروست نابێ، وەڵامەکەی زۆر بە سادەیی و نەخێربوو، لەو موناقەشەیە بۆم دەرکەوت کە ئەو تێزەش تەنها سەرقاڵکردنی خەڵکە و هیچی تر، بۆم دەرکەوت دیسان نەخشەیەکی نوێ هەیە بۆ هەڵوەشانەوە و لێکترازانی شیرازەی کۆمەڵگەو لەپیرۆز دەرکردنی شتە پیرۆزەکانی ئەو کۆمەڵگەیانەی ژێردەست و خاوەن دەوڵەت نیین.
بەبڕوای من ئەوەی ئێستا هەیە ململانێی شارستانیەتەکان نییە، بەڵکو کاڵکردنەوەی ترادیشنە جیاوازەکانی کۆمەڵگەیە و تاڕادەیەکیش بۆ بەهاکردنییەتی، هەروەك چۆن زۆربەی شتەکانی دیکە بە بوونی ئینسانیشەوە بۆبەها کراون لەبەرامبەر پارەدا، بۆ نموونە خۆئێستا لەئەوروپا زیاتر لەترادیشنێك و مەزهەبێك و ئایینێك و ئیتنێك پێکەوە دەژین. ئەگەر بەقسەی هینتگتن بوایە دەبوو ململانێکە لەئەوروپاوە دەست پێبکات. ئەم تێزە جێگیر نەبوو، تەنها مەسجێکی سیاسی بوو ئەگەر کاری پێکرا، دەبێ خاوەن ترادیشنە توندڕەوەکان خۆیان ئامادە بکەن، وەکو ئەوەی لەعێراق و سوریا و لیبیا و یەمەن و بۆرما و بەشێك لە سودان درووست بوو بەڵام دواتر ئەم دیاردەیە لەگەڵ گواستنەوەی بەرژەوەندییە ئابورییەکانی سیستمی سەرمایەداری و جێگیربوونی لە ئاستێکدا، سیناریۆکە بەرەو کۆتایی دەچێت.

پرسیار: کەوابوو ئینسان بەپێی بیرکردنەوەی نوێ، لەوە دڵنیابێت کە ئەو تێزانەی باس کران، بۆ نموونە جیهانگەرایی هەموو شتێك هەڵدەلوشێت، یان هیچ کولتوورێك لەجێگەی خۆی نامێنێ، مادام لە ڕۆژئاوا فرە کولتوورین؟.

سمکۆ محەمەد: دەبێ کەمێك رابمێنین لەبەردەم ئەم دۆخەی کە پاشماوەی سەرمایەداری کلاسیکی و جیهانگەراییە، دواتر دەرکەوت جیهانگەرایی واتە العولمە، ئەمرکە بوو، بۆچی؟، لەبەر ئەوەی بابەتەکە تاك رەهەند نییە، بەڵکو فرە رەهەندە، ململانێکانی کۆن چەند دژواربوون، جەنگەکان چەند قورس بوون، کۆڵۆنیالیزم چەند غەدار بوو، هیچیان نەیانتوانی بەسەر سرووشتی مرۆڤدا زاڵبن و ماکی هۆشیاری لەرێگەی پراکتیککردنی تێزێکەوە کۆتایی بە ئینسان بهێنرێت، بۆ نموونە سەرهەڵدانی پڕۆژەی (گات) لەساڵی 1994 و دوای نەمانی بلۆکی سۆڤیەتی کۆن دەستبەکار بوو، هەڵبەتە ئەم پڕۆژەیە کورتکراوەی رێکەوتننامەی نێودەوڵەتی گۆمرگ و بازرگانی یە، ئەویش دوای جەنگی سارد بوو کە کار بۆ ئەوە دەکرا بازرگانی ئازاد بێ، نابێ رێگری لەبەردەم بازرگانی نێودەوڵەتی بکرێ و هەموو کارەکانی

دەوڵەتان لەرێگەی رێکەوتنەوە بێت، ئەمە بۆ ئەوەبوو کە ئینسان سەرقاڵ بکرێ بە بازرگانی هێنان و هاوردەی کەلوپەل و شمەکی دەوڵەتانی زلهێزەوە، تاکو خۆیان لەبیربچێت کە تێکەڵ بوون بەو فەزا بازرگانییە، لە سیفەی ئینسانییەت دادەبڕێن و دەبن بە کاڵا وەکو کاڵای پێویست، بۆ نموونە قاچاخچێتی بە ئینسانەوە بوو بە کارێکی ئاسایی و بەبەرچاوی دەوڵەتانەوە کە باسیان لە مافی مرۆڤ دەکرد، هەروەها کارێك کرا کە ئینسان و دەوڵەتە بێهێزەکان بچنە ژێر هەژموونی قەرزەکانی سەندوقی دراوی نێودەوڵەتییەوە، تاکو بۆ هەتاهەتایە تاك و کۆی ولاتەکە و سیستمەکە و قەوارەکەش، لەژێر کۆنترۆڵی ئەو سیستمە ئابورییە بن، ئەمە دکتۆر (سەمیر ئەمین) لە کتێبی (فی مواجهه ازمه عصرنا) باسی کردووە، هەڵبەتە بیرمان نەچێت رۆشنبیری باویش لەو سەردەمەدا وەکو تەوژمێکی ناکامڵ هاتە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەوروپای رۆژهەڵات و بەشێکی زۆری ئاسیا، هەموو بیرکردنەوەیەکی هونەری و ئەدەبی و فەرهەنگی بەگشتی، کەوتنە ژێر ئەو هەژموونە فکرییە و ئینسان لەبیرکرا، بەڵام ئەوەی کە دەسەڵاتیان بەسەریدا نەشکا، ئەوەبوو کە نەتوانرا جەوهەری ئینسان بگۆڕن تەنها فۆڕمەکەیان گۆڕی، ئەوەی کە مایەوە ئینکاری ئینسان بوو لەوەی رەخنەی لەو سیستمە نائینسانییە گرت، ئەمە بوو بەڵەوتێکی فەرهەنگی بۆ تێگەیشتن لە زانستە مرۆڤایەتییەکان، رائیدی ئەم فەرهەنگەش (جۆرج گۆسدۆرفە) کە دواتر یۆرگن هابرماس و لەمدواییەشدا سلاڤۆی ژیژاك و پیتەر سڵۆتردایك و ئالان تۆرین و چەندی تر درێژەیان بەو رەوتە دا، ئێستاش رەخنە لەو سیستمە دەگرن کە خەریکە بەناوی عەقلانیەت و بەناوی ئازادی سیاسی و ئازادی بازرگانییەوە دژی هەموو بەهاکانی ئینسان مامەڵە دەکەن، کەوابوو ئەو مادام جیهان شتێکی حەتمییە، دەبێ ژیانیش حەتمی بێت، کە ژیان حەتمی بوو، گۆڕینی سیستم و تیۆرە دژە بە بەهاکانی ئینسانیش تەمەنیان درێژنا بێت.

قەیرانی رەخنەی ئەدەبی لەنێوان

غیابی فکر و وەرگێڕانی پێچەوانە ... عەباس جەمیل جێماو

بەدەر لەوەی ئەدەب فاکتەری پشێویە، جیاواز لە چەمکەکانی تر سەردەکات بەهەموو کون و قوژبنێکی ئەو فەزایەی کە تێیدا ژیان دەکەین، هاوکات وەکو فاکتێکی کێشەدار لەپرسیار ناکەوێ، چ لەسەر ئاستی تیۆری بێت یان پڕاکتیك، بەمەشەوە ناوەستێت و بەبەردەوامی لە سرووشت و پنتە شاراوەکانی خۆی دەکۆڵێتەوە، واتە هیچ دەقێك نییە پرسێك نەورووژێنێت و موناقەشەی گرێیەکی کۆمەڵایەتی نەکات.
لێرەوە دەکرێ بڵێن ئەدەب لەواقیعدا دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیە بەزمانی فانتازی و خەیاڵی، بەواتای رەنگدانەوەی ئەو فەزایەیە کە ئینسان بکەرێتی، سەرباری ئەوەش وەزیفەیەکی ئەخلاقیە لە ئاستی خۆیدا، لەبەرامبەریشدا هەر بابەتێکی ئەدەبی ئەگەر بەپێی داتا و لۆژیکی رەخنەیی فلتەر نەکرێت، بەهایەکی ئەوتۆی نابێت لەرووی فکریەوە، متمانە بۆ خوێنەر ناگەڕێنێتەوە.
“سارتەر لە کتێبی (ئەدەب چیە) ئاماژە بەمانای نووسین دەکات، نووسین چیە، بۆ دەنووسین، بۆ کێ دەنووسین”(1)، پرسیار گەلێك دەوروژێنێت بەئاڕاستەی تەرکیزکردنە سەر رۆڵی خوێنەر لەسەرخستنی پرۆسەی نووسین و هەروەها دیاریکردنی هەڵویستی نووسەر لەسەردەمەکەی خۆیدا، ئەو نووسەرەی ئەگەر ئیلتیزامی بە پێکهاتەخوازیش نەبێ، لانیکەم ئیتلیزام بەویستی خوێنەرەوە بکات لەستایل دا.
لێرەدا دەپرسین ئەی رەخنەگر بۆ کێ دەنووسێت، رەخنەی ئەدەبیش لە چ پنتێکدا دەتوانێت وەزیفەی خۆی بەرجەستە بکات و جێی گرنگی بێت، لەکاتێکدا ئەرکی سەرەکی رەخنە وردبوونەوە و شیتەڵکاری و راڤەکاریە لە تێکست بەگشتی، لەچوارچێوەی بەراوردکردنی ستایل و پێکهاتە و مانا و خەیاڵ..هتد، دواتر بەهەند وەرگرتنی پەیوەندیە کۆمەڵایەتی و مێژوویەکان وەك پەرژینێکی پتەو بۆ کارە ئەدەبیەکە هەروەها خوێنەر..هتد.
کاتێکیش باس دێتەسەر خوێنەر، بەواتای خوێنەری مولتەزیم (رەخنەگری ئەدەبی) کارێکتەرێك کە دەق ئەناسێ و پەی بە ((کاریگەری، گزی، ئیقتیباس (راستەوخۆ یان زیهنی)، دەقاوێزان (تناص)..هتد)) دەبات، بۆیە رەخنەگر بە میتۆد نووسەر دادگایی دەکات و دەق فەرامۆش دەکات، خوێنەری دووەمیش بە دوورکەوتنەوە لەو تێکستانە هاندەدات.
هاوکات لەبەرامبەردا ئەگەر تێکستەکە لەسەر بنەمای ئەدەبی

مولتەزیم و خاوەن شوناس و ئەدرەسی خۆی بێ، بەهای ئاستی بەلاغە و ئیستاتیکا و جیهانبینی و وێنە و ئیدیۆم.. هتد، نموونەی دەقەکانی شاملۆ یان سوپێهری یان چیخۆف یان ماکسیم گۆرگی یان نەجیب مەحفوز یان گۆتە..هتد، خوێنەری هەڵسەنگێنەر، خوێنەری دووەم (کڕیار)، ئاڕاستە دەکات بەخوێندنەوەی تێکستەکە، پێی دەڵێ بیخوێنەوە.

“سارتەر لە پێناسەی (ئەدەبی مولتەزیم)دا ئاماژە بە ڕۆڵی ئەدەب دەکات لە چارەنووسی کۆمەڵگەکان، وابێ ئەدەب بەرپرسیارە لە ئازادی، هەروەها لە داگیرکاری و پێشکەوتن و دواکەوتن.

فکری ئەدیبیش زادەی کەش و دەوروبەرەکەیەتی، وتەبێژێتی، تاکە چەکی دەستی وتەکەیەتی، بۆیە لەسەریەتی بەباشی ئامانجەکەی دیاری بکات و بەوردی رووی تێبکات، چونکە نووسەر نێوەندگیرە و ئیلتیزامیشی نێوەندگیرییە”(2).

سەبارەت بە قەیرانی رەخنەش، ئەکرێ بەشێکی تری ئەم تەوەرە گرێبدەین بە قەیرانی ئەدەبەوە، بەو مانایەی نەبوونی ئەدەبی جددی، نەبوونی سەربەخۆیی دەق، کاتێکیش هەر تێکستێك مەرجی سەربەخۆیی تێدا نەبوو دەچێتە قاڵبی ناپاکی دەقەوە، وەك لەسەرەوە ئاماژەمان پێ کرد، کەوابێ نەبوونی باشترە.

ئارنۆڵد لەپێناسەی رەخنەدا، “پێی وایە رەخنە چالاکیەکی سەربەخۆیی زیهنە لە هەموو بابەتێکدا کە پێیدا شۆڕدەبێتەوە”(3).

ت.سی.ئەلیوت رائیدی قوتابخانەی رەخنەی نوێ لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم” ئەرکی رەخنە شیکردنەوەی کارە ئەدەبیەکانە، چاککردنەوەو پیاچوونەوەیە بە چێژ، ئامرازەکانی رەخنەگریش بۆ ئەم مەبەستە پشت بە دوو ئەداتی سەرەکی دەبەستێت (شیکاری و بەراوردکاری)”(4).

بۆیە رەخنە رێکار و بنەمای خۆی هەیە، گەڕانێکە بەدوای کۆدگەلێك کە لەنێو تێکستەکاندا پەرتبوونە، ئیدی لە رووی چالاکی زیهنیەوە بێت یان ئیستاتیکای زمانەوانی یان ستایل یان خەیاڵ..هتد، هاوکات پیشەیە پێش ئەوەی زانست بێت، ئەرکی دیراسەکردنی جیاکاری نێوان باش و خراپە، جوانی و ناشرینیەکانیش وەك دوالیزمێك لەیەك کاتدا، بەدوای ئاشکراکردنی داهێنانەوەیە، رەخنەگریش خاوەنی ئەزموونە لەپراکتیك کردنی تیۆر، نەك بازاڕێك بۆ فرۆشتنەوە و دابەشکردنی کڵێشەی نووسین، بۆیە ئەوانەی بەناوی رەخنەوە کڵێشەسازی دەکەن، وەك ناوێکی بەتاڵ لە رۆح و قووڵایی دەقدا ناتوانن مەلە بکەن.

ئەگەر رەخنەگرێك بەمەبەستی بەراوردکاری دەست ببات بۆ هەر دەقێك، نموونەی رەخنەگرانی رۆژئاوا (لۆکاش، فۆکۆ، رۆلان بارت، سارتەر)، هەروەها لە جیهانی عەرەبی نمونەی.. (ئیحسان عەباس، عەلی جەعفەر ئەلعەلاق، لویس عەوەز..هتد)، هەروەها لە دەیان وڵاتی تر، دەبینین

دنیایەك گۆڕانكاری لەبوارەكەدا دێتە ئاراوە، وەك (فەرهەنگی، مەعریفی، فیكری، چینایەتی..هتد، كاتێكیش ئەڕوانیتە مەحفەلەكانی ڕۆشنبیری كوردی لەمبارەیەوە، كەسێكت پێش چاو ناكەوێت وەك پێویست قسەی خۆی هەبێت، بۆیە ئەكرێ بڵێین، لاوازی هزریی و ئەو ئاماژە كرچانەی كەدەستبەرداری لایەنە فیكری و مەعریفییەكە نابێت، هۆكارن بۆ خاوبوونەوەی خوێنەر تا ئەو ئاستەی شتەكان ئاسایی دەبینرێت، نووسەریش ببێتە ناوێكی خاڵی لە مەعریفە، لەبەرامبەردا نەخوێنەوار ڕۆڵی خۆی ببینێت وەك ئەوەی كە لەئێستایا دەبینین، كە چ مەهزەلەیەك لەناو فەزا ئەدەبیەكە سەریهەڵداوە، هەروەها ئەو پاشا گەردانییەی كە لە تۆڕە كۆمەڵایەتیەكان دەگوزەرێ بەتایبەتی فەیسبووك و ئەنیستا و تیكتۆك و هتد، كە وەك دەردێكی سەردەم یەخەی بە نەوەی نوێ گرتووە، تەنانەت زۆرێكیش لەنەوەكانی هەفتاكان و هەشتاكان و نەوەدەكانیش.

سەرەنجام ئەوەمان بۆ روون ئەبێتەوە كە نووسەری كورد نەیتوانی وەك پێویست سوود لە تیۆرە ئەدەبییەكان وەربگرێ و لەسەردەمی خۆیدا پەی بە تیۆرەكان ببات و سەردەمیانە كار لەسەر ئەم چەمكە بكات، بە ئێستاشەوە، بۆیە ئەكرێ بڵێین هەر بە پێناسەی رابووردوو مامەڵەی لەتەك چەمكەكانی رەخنەی ئەدەبی كردووە، تەنانەت نەیتوانیوە فریای ئەدەبی بەراوردكاریش بكەوێت، كە لەئێستاشدا وەك پێویست كار بەچەمكی (ئەدەبی بەراوردكاری) ناكرێ بە بیانووی ئەوەی گوایە مۆدێكی بەسەرچووە، ئەوانەشی كە هەن و ئەیانەوێ قسەیان هەبێت، دیسانەوە پەنجەكانی دەست تێپەڕناكەن و بەهەر هۆیەك بێت بێدەنگن یان بێدەنگ كراون.

بۆیە بەمەبەستی پێدانی زیاتر لە وەڵامێك بە قەیرانی رەخنەیی، دەتوانین پەنجە لەسەر چەند دەربڕینێك یان تێرمێكی تر دابنێین، وەك هۆكارگەلێك بۆ قەیرانی رەخنەی ئەدەبی، كە رەهەندی جۆراوجۆری هەیە، تیایدا زۆرێك پێیان وایە قەیرانی عەقڵی تاكە، چونكە ئەدەب لەسەر بنەمای تاكگەرایی هەنگاو دەنێت، هەروەها هەندێكی تر پێیان وایە پەروەردەكردنی تاك لەسەر بنەمای گواستنەوەو لەبەركردن گۆش كراون، بەتایبەتی لەناو سیستمی پەروەردە و خوێندن، بەخوێندنی باڵاشەوە، هەروەها بێدەنگی نووسەران و ئەدیبیان لەم رووەوە.

بۆیە لێرەدا بۆ دەربازبوون لەم قەیرانە ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە، كە پێویستە گرنگی بە سیستم و رەهەندی سێگۆشەیی بدرێت، كەبتوانن ڕۆڵی بەرچاوی تێدا بگێڕن، بۆ وەگەڕخستنەوەی هەستی خوێنەر لەرووی زیهنییەوە، بەمەبەستی دۆزینەوەی ئەو نهێنییانەی كە بە چاوی ئاسایی و بەبێ وشیاری نابینرێن، ئەویش گرنگیدان بە داهێنەر و رەخنەگر و دەزگا رۆشبیریەكانی تایبەتمەند، نموونەی

پرۆژە رۆشنبیرییەکانی دونیای عەرەبی، وەك (ناوەندی ئەنمای نەتەوەیی)(5)، کە هەریەك لەکارەکتەرەکانی لەسەر بنەمای مەعریفەی (فکری، فەلسەفی، ئەدەبی..هتد)، راستگۆیانە دەوری خۆیان دەبینن، بۆ پێشخستنی چەمکی رۆشنبیری، کە لە پرۆسەی وەرگێڕان خۆی دەبینیتەوە، نمونەی کتێبەکانی میشێل فۆکۆ و فۆکۆیاما..هتد، هەروەها بەتایبەتتر وەرگێڕانی پێچەوانە.

پێوسەی وەرگێڕانی پێچەوانەش لەبارترین دەرفەتە بۆ گەڕانەوە و پێداچوونەوە بە ئەدەبی جدی و مولتەزیم، نمونەی تێکستەکانی (خانی و مەولەوی و شێخ رەزا و نالی و بێکەس..هتد)، کە خاوەنی ئەدەبی لوتکەبوون لەسەردەمی خۆیان، خاوەن توانای زیاتر لەبەلاغە دروستکردن، توانای زیاتر لە وێنە، زیاتر لە ئیستاتیکایەکی تر، جیهانبینی..تاد.

چونکە وەرگێڕانی پێچەوانە گرنگی دەدات بە دەرگاکردنەوە لەسەر خۆمان و دەربازبوون لەو گێشەگیرییەی کە رۆشنبیری کوردی قەتیس کردووە لە گێشەیەکی جوگرافی، هەروەها هەڵماڵین و ئاشکراکردنی ئەو هەموو ئیقتیباس و گزیانەی کە لە ئەنجامی نەناسینی دەقەکان لەلایەن ئەوانەوە (خەڵکی بیانی، زمانەکانی تر)، چونکە ئەگەر بەزمانی خۆیان شتەکانی ئێمە نەخوێننەوە، لە هیچی ئێمە ناگەن و نازانن چ کارەساتێکی ئەدەبی و رۆشنبیری روویداوە.

بۆیە دەرگای گفتوگۆ واڵادەکات و نووسەر و ئەدیبان ناچار دەکات هەڵگژێن بەکاری جدی و تا ئاستێکیش برەو بە رەخنە دەدرێرێت، تاکو ئەو چەمکە لەو قەیرانە دەرباز بکرێت و لەسەر پێی خۆی بوەستێت (رەخنەی ئەدەبی).

بەدەر لەمانە دەمەوێت هەندێك لەسەر دوورەپەرێزی خوێنەر لە کایەی فکر بوەستم، سەرەکیترین گرفت کە وەك دیاردەیەك یەخەی بەخوێنەری کورد گرتووە، ئەوەیە کە فکر ناخوێننەوە، بۆیە کاتێ باس لە قەیرانی عەقڵی تاك دەکەین، کە نەوە بەدوای نەوەی بەلای خۆیدا راپێچ کردووە، دەکرێ بەشێکی بگەڕێنینەوە بۆ بێ باکی نووسەران، کە بۆ سوێندیش نەیانتوانیوە خوێنەر ئاڕاستەی ئەم کایەیە بکەن، هەروەها بەتایبەت سیستمی سیاسی و ئایدۆلۆژیای ئاینی (مەزهەبگەرایی)، بەواتای کاتێ ئاین ورد دەکرێتەوەو دابەش دەبێتە سەر رەوت و مەزهەبی جۆراوجۆر، ئیدی لەبازنەی ئایدۆلۆژیادا قاڵب دەگرێت.. نمونەی (پڕۆتستانت و کاسۆلیك یان شیعە و سونە..هتد).

سیستمی دەسەڵاتی سیاسی بە درێژایی سەد ساڵی رابووردوو بەدەسەڵاتی سیاسی کوردیشەوە، وەك پێویست نەهاتوونەتە پیری رۆشنبیرانەوە، بگرە رێگریش بوونە لەهەمبەر برەودان بە چەمکی فکری و ئەدەبی، هەروەها ئایدیۆلۆژیای مەزهەبی، کە لەرێی زۆرێك لە واعیز و

پیاوەکانیەوە، بەبیانووی دوورکەوتنەوە لە گوناح و پەیوەسبوونی دڵەکان بە ڕێڕەوی خودا پەرستی، کەناکرێت جگە لە تێکست و بابەتە ئاینیەکان هیچی تر بخوێنرێتەوە، بەتایبەت بابەتە فکری و فەلسەفیەکان، ئەمەش ڕەهەندێکی مێژوویی هەیە، کەدەگەڕێتەوە بۆ "سەردەمی سەرەتاکانی دەسەڵاتی خەلافەتی عەباسیەکان، ململانێی نێوان ئەهلی حەدیس و موعتەزیلە"(6)، لەکاتێکدا ڕۆشنبیری عەرەب توانی ئەو قۆناغە تێپەڕێنێت و سود لەو چەمکە فیکریانە ببینێت و ئیشی لەسەر بکات، بەڵام کورد بە ئێستاشەوە لەناو ئەو زەلکاوی جەهلەدا گینگڵ دەدات.

هەر بۆ ئەم مەبەستە کە خوێنەری کورد بۆچی فیکر ناخوێنێتەوە، لە وتارێکمدا ئاماژەم بەچاوپێکەوتنێکی دکتۆر مارف خەزنەدار کردووە" کە لەشەستەکانی سەدەی ڕابووردوو دەچێتە ڕوسیا (یەکێتی سۆڤێت) لەوێ یەکێك لە بیرمەندە ئەدەبیەکان پرسیارێکی ئاڕاستە دەکات و ئەڵێ ئێوە فکرتان ناوێ، سەنعەتتان ناوێ، ناتانەوێ بخوێننەوە، خۆرە هەمووتان شاعیرن، لەکاتێکدا بەزمانی خۆتان ئەخوێننەوە، بۆ چی ناتانەوێت بەرووی جیهاندا بکرێنەوە..!؟"(7).

عەباس جەمیل جێماو

سەرچاوەکان:

- (1) جان بول سارتر، مالادب،ترجمه وتقدیم و تعلیق د.محمد غنیمی هلال
- (2) سارتر، جان بول، الادب الملتزم، ترجمه جورج گرابیشی، منشورات دار الاداب ، بیروت ، گ2 ، 1967 ، ص: 44- 45)سحر عبد القادر(.
- (3) النقد الموچوعی، سمیر سرحان، ص 22.
- (4) النقد الموچوعی، سمیر سرحان، ص 10.
- (5) میشیل فوکو، الکلمات والاشیاو، مرکز الانماو القومی، مشروع مگاع الصفدی للینابیع، فریق الترجمه مگاع صفدی.. د. سالم یفوت.. د. بدرالدین عرودکی.. جورج ابی صالح.. کمال اصگفان.. 1989- 1990
- (6) عبدالوهاب حمید رشید، (المعتزله: الصراعات الفکریه فی العصر الاسلامی- الحصیله والنتائج)، الحوار المتمدن.
- (7) وەرگێڕانی پێچەوانە.. جەنگێك لەگەڵ ڕۆشنبیری ساختەکار، وتار، ڕۆژنامەی ئەلیکترۆنی ڕێگای کوردستان.

گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر سمکۆ محەمەد.. بەشی 2.. ئا: عەباس ج□ماو

داهێنان نیازی بەپشتگیری کردن نییە, وەك چۆن دەقی مردوو پێویستی بەتەڵقین نییە.
ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جێماو

بەشی 2

سمکۆ محەمەد نووسەر و روناکبیر لەبەشی دووەمی چاوپێکەوتنەکەیدا دەربارەی داهێنان و نوێگەری قسەدەکات و پێی وایە، داهێنان ئەو شتەیە کە هێشتا نەهاتۆتە بوون، نوێگەریش بەزارەکی دزەی کردۆتە نێو ئەدەبی کوردی، هاوکات تیشك دەخاتەسەر سلبیاتی هاتنی جهانگەرایی و گەشەی تەکنۆلۆژیا بۆ کۆمەڵگە دواکەوتووەکان، کەدەرگایەکی فکری و تەکنۆلۆژی کردەوە, ئیدی شتێك نەما بە ناوی داهێنان جگە لەنوێگەری.

دەقی گفتوگۆکە

پرسیار: ئەدەب بۆ خۆی جۆرێکە لە کێشە، روونتر بڵێین فاکتەری پشێوی نانەوەیە، کە کێشە نەمێنێ ئیتر ئەدەبمان بۆ چیە، لەکاتێکدا ئەو فەزایەی کە تێیدا ژیان دەکەین، زەمەنێك تێیدا ئەو گفتوگۆ و بۆچوونانەی لەسەر دیالکتیکی ئەدەبی و گەشەی فیکری و ئاڵوگۆڕە مەعریفییەکاندا گەنگەشە دەکرا، تا ئاستێك گەرموگوڕی تێدابوو، بەڵام بە هاتنی جیهانگەرایی، پێتان وانییە دۆخەکەی بەرەو ئاقارێکی نەرێنی بردووەو چەمکەکەی زیاتر کەم بەها کردووە؟
سمکۆ محەمەد: تەواوی ئەو داخوازی و ئەو کەرەستانەی کە لەسەدەی رابردوو لەتەواوی کایەکاندا هەبوو, ئەو موناقەشانەی کە لەسەر گەشە و هەڵدانی فکری و ئاڵوگۆڕە مەعریفییەکاندا لەئارادا بوو, ئەو نهێنی و سیحرانەی کە لەدەقێك یان کارێکی هونەری کۆما ببوون, ئەو پێوەرانەش کە بۆ جیاوازی و شتە لەیەکچووەکان بەشێوەیەکی

ئەندازەیی هەبوون, ئێستا ئیتر بەهاتنی چەمکی جهانگەرایی و پاش جیهانگەراییش کە ژیانی پێ کردووە لەگرێی دەروونی، بەشێوەیەك لەشێوەکان بۆ دونیا و بۆ کۆمەڵگە دواکەوتووەکان بەتایبەتی, خەریکن سادەتر و کاڵتر دەبنەوە, وەختێك تەکنۆلۆژیا بەهێنانی ئامێرە سیحرییەکانی, وەکو ئینتەرنێت و تەوژمی سەتەلایت و تەلەفۆنی دەستی کردە دیاریەکی ترسناك, ئیتر دەیان دەرگای جۆراو جۆری فکری و تەکنۆلۆژی کرایەوە, بەکردنەوەی ئەو دەرگایانەش, شتێك نەما بەدەقی زۆر جدی و سیحراویشەوە, رێگەمان پێبدات موناقەشەی داهێنانی لەبارەوە بکەین, بەڵکو موناقەشەی ئیستاتیکی لەبارەوە گەرەکە, چونکی ئیستاتیکا دۆزینەوەی ئەو کۆدانەی لەنێو ئەو کەرەستانەی کە خۆیان هەن و دەقی پێ دەخوڵقێنرێ, لەوانەش زمان و کولتوور و نەریت و هتد.

پرسیار: باشە ئەی بۆچی لای زۆرێك لە ئەدیبان داهێنان بووەتە گرێیەکی دەروونی، بەداوی چەمکەکەدا ئەڕێن و پێی ناگەن، ئایا ئەو چەمکە تا چەند فاکتەر بووە بۆ بەرهەمهێنان و گەشەی ئەدەبی، وەك مەعریفە، یان ئاماژەیەکی نیگەتیقە.. لەبەرامبەر پێکردنەوەی ئەو بۆشاییە مەعریفیەی کە لە ئەنجامی دەستبەتاڵی هەیانە، بەدیوێکی تردا ئایا خۆدزینەوە نییە لەواقیع ؟

سمکۆ محەمەد: من بڕوام وایە داهێنان ئەو شتەیە کە هێشتا نەهاتۆتە بوون, یان بەمانا دێڕزیەکەی داهێنان وەکو فەلسەفەی و فەلسەفەش بەرهەمهێنانی چەمکە، ئەمە لەکاتێکدا تازەگەری ئەو چەمکەی پەراوێزخست و مەسەلەی شوناس و سەربەخۆیی ئەدەبی کردە بابەتی مشتومڕی فکری، لەگەڵ ئەوەشدا کەس نییە نەزانێ سڵێمان پێغەمبەر گوتویەتی" هیچ شتێك نوێ نییە لەژێر ئاسماندا" ئەمە مانای ئەوەمان نادات کە تازەگەری یاخوود نوێکردنەوە نامێنێ, چونکە ئەم ئەرگومێنتە هەریەك لەهێرکهایمەر و ئەدۆرنۆش لەکتێبی دیالێکتیکی رۆشنگەری باسیان کردووە و رەتیدەکەنەوە، ئەوان باس لەو دەقانەش دەکەن کە لەسەردەمی یۆنانەوە تاکو ئاڵوگۆڕی سیستمی سیاسی رۆژئاوا هاتنە ئاراوە، پشکیان هەبووە، نموونەی ئۆدیسیۆس و هتد دەهێننەوە کە بەشێکن لەرۆشنگەری، ئەوان باس لەمرۆڤ و سرووشت و ململانێکان دەکەن، باس لەرەخنە و هەردوو زاراوەی (ئۆپژێکت و سۆپژێکت) دەکەن کە چۆن خراپ کەڵکی لێوەرگیراوە، چونکە تیۆرەی زانستی بریتییە لەو تیشکە رەخنەییەی ئاراستەی هەقیقەتە زانستییەکان دەکرێن کە لەپەیوەندیدا بەو گشتەی لەناویاندان، هەر ئەوەی کە پێشتر لەلایەن گشتە کۆمەڵایەتییەکانەوە نەخشەیان بۆ کێشراوە.

هەڵبەت من لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا کەمێك کۆك نیم، بەڵام تاڕادەیەك

بەخاتری ئەوەی چەمکەکان جارێکی دیکە دەخاتەوە بەر تیشکی رەخنەوە، بۆیە کەڵکی لێوەردەگرم بۆ پێناسەکردنی داهێنان، (جیل دۆلۆز) لەکتێبی فەلسەفە چییە دەڵێ (چەمك خۆی داهێنانە) کەواتە بەپێی ئەو میتۆدە بێت، نەك هەر ئێمە خاوەن داهێنان نیین، بەڵکو دەورو پشتیشمان وەکو فارس و تورك و عەرب خاوەن داهێنان نیین، ئەگەر بەو پێوەرە جیهانییە قسە بکەین، بەوپێیەی خاوەنی هیچ چەمکێك نیین لەوانەی کە لە ژیانی رۆژانەدا بەکاردێن، هەروەها جگە لە(حافزی شیرازی و سەعدی شیرازی) خاوەنی هیچ پنتێك نیین ناوی دابڕانی مەعریفی بێت، ئەوەش کە مەبەست لەدەقی داهێنەرانەیە، دیسان دەیڵێمەوە کە کۆمەڵگە بندەستەکان خاوەنی دەقێکی داهێنان نیین وەکو دەقەکانی دۆنکیشۆتی سێرڤانتس و ئەفسانەی فاوستی گۆتە و کۆمیدیای خواوەندی دانتی و دایستۆفیسکی و هتد، ئیدی ئەم وەهمە لەکوێوە سەرچاوەی گرتووە، مەگەر داهێنان تەنها لەوێوە بەپێوەر وەربگرین کە لەچاو نەخوێنەواری و ئەوانەی کە سەروکاریان لەگەڵ نووسین نییە، ئەو دەقانەی ئێستا بەرهەمدێن تەنها ئەگەر ئیستاتیکایان تیا بدۆزینەوە، ئەگەرنا داهێنان نیین.

ئەگەرچی تازەگەریش لەکن کۆمەڵگە دواکەوتووەکان, تەنها بەزاراوە و بەقسە دزەی کردۆتە نێو ئەدەبەکانیان, بەڵام داهێنان بەپێی خوێندنەوەی ئیدیالیستی, لەبەرامبەر خوێندنەوەی مەتریالی جۆرێکی تر مامەڵە لەتەك ئەم چەمکەدا دەکات, هەڵبەت بۆ نووسین بەگشتی و نووسینی دەقی ئەدەبی بەتایبەتی, شوێن و کات گرنگی لەدیاریکردنی بەهاکەی دیاری دەکات, ئەو شیعرانەی کە سۆفۆکلیس لەسەردەمی یۆنانییەکان نووسیویەتی و ئەوەش کە داوود پێغەمبەر بەتەمبورێکەوە دەگەڕا و شیعری دەگوت و ئێستا وەکو دەقێکی پیرۆز تەماشا دەکرێ, چ شتێکی کەمتر نییە لەشیعری نوێ, چونکی رزگاربوون لەکێش و سەروا و کارکردن بەوێنە و زمان, پێشتر کاری بۆکراوە و جێگەیەکی بۆ دڵەڕاوکێ نەهێشتۆتەوە لەم جۆرە موناقەشانەدا, بەڵام ئەگەر بڵێین پێوەرەکان زیاتر بوون لەو هۆکارانەی کە پێشتر پێشمەرجێك بوون بۆ داهێنانی دەقی ئەدەبی، ئەمەیان راستە, چونکی وردەکاری واقیعی ژیانی رۆژانە لەم سەدەیەدا کە تەواوی کۆمەڵگاکان لەیەك کاتدا ئاگایان لەیەکترە, یان بەحاڵێك کۆمەڵگەکان تێکەڵ بەیەکتر بوون و خەریکە لەناو یەکتردا دەتوێنەوە, بەشێکە لەئەو بەهانەیەی کە بوارێکی نەهێشتۆتەوە بۆ جێگیرکردنی ئەو زاراوەیەی کە پێشتر خۆمان پێوەی خەریك کردبوو, لەگەڵ هاتنی ئەم سەدەیە کە هەموو سیحرێکی بەتاڵ کردووە بە ئەدەبیشەوە, رووبەرێك لەو رووبەرانەی کۆن هەبوون بۆ پەیدابوون و سەرهەڵدانی فەیلەسووف و خاوەن توانا, ئێستا هەرچی زیاتر تەسك تر بۆتەوە و دیاردەی سەرهەڵدانی فەیلەسوف بەسەرچوو,

قوتابخانەی هەڵوەشانەوەگەرایی لەباری ئەدەب بەتایبەتی لای (رۆلان بارت) و لەکۆی هەموو کایەکانیشدا لەلای (ژاك دریدا) و هێڕمێنتیکا لەلای (گادامیر), شتێکی نەهێشتەوە لەژێر ڕەحمەتی ئەو فکرەدا رزگاری بێت, بەوپێیەی کە جیاوازیەکی جەوهەری هەیە لەنێوان تێگەیشتنی نوێ و درووستکردن, بیر تیژی و دەربڕین لەنووسین و لەهەر شتێکی تر, مانای ئەو توانایە نییە کە ئێمە بەچەمکی داهێنان، شیکاری دەکەین, ئەمە لە کاتێکدا کە باس لە هەڵوەشانەوەگەرایی دەکرێت بیرمەندانی فەرانسی هیچ کاریگەرییەکی ئەوتۆی ئەو چەمکەیان بەسەرەوە نییە و کاری پێناکەن.

پرسیار: ئایا ئێستا ئێمە دەتوانین بە پێناسەی رابوردوو مامەڵە لەتەك چەمکە ئەدەبییەکان بکەین، هەروەها بۆچی لە ئیستادا ئیش بەتیوری بەراوردکاری ناکرێت؟

سمکۆ محەمەد: لەکاتێکدا ئێمە خەریکین قسە لەسەر چەمکە فکرییە ئەدەبییەکان دەکەین، کاتێك کە چەمکەکان بۆ خۆیان پێویستیان بە تازەترین خوێندنەوەی قوڵ هەیە، تاکو تێبگەین لەکوێوە سەرچاوەیان گرتووە و بۆچی ماناکانیان ئەو واقیعە ئیدیۆلۆژییە بەرجەستە ناکەن کە تەکنۆلۆژیا ئیدیۆلۆژیای کردووە بە واقیع، ئەمە ئەوەمان پێدەڵێ کە زۆربەی ئەو چەمکانەی وەکو (چەپگەرایی و ریالیزم) کە شیعر، یان دەقە ئەدەبیەکانیان لەچوارچێوەی مانیفێستێیەکدا قەتیس کردبوو, وەکو مانیفێستەکانی گروپی فازل ئەلعەزاوی و گروپی روانگە و گروپی رەهەندیەکان و گروپی جوایەزی هەولیری و گروپی کفری کە فەرهاد شاکەلی سیمبولەکەیان بوو، هەروەها گروپی نیخازی هەر و هەر لە دهۆك کە موحسین قۆچان و حسن سلیڤانی و عارف حیتۆ بوون، ئەمانە هەموو لەرێگەی مانیفێستەوە بەتەمابوون خویان لەوانی تر جودا بکەنەوە. بەڵام دەرکەوت ئەدەب کاری تاکە نەك گروپ.

وجودیەتی سارتەر و کامۆ و کۆڵن وێڵسن، کە لە فەلسەفەکەی کیرکەگاردەوە دەستی پێکردووە و قوتابخانەکانی تری نووسین بەتایبەتی شیعر کاری پێکرا, لەکاتی خۆیدا بەجۆرێك لەسیحری داهێنان تەماشا دەکرا و مۆدێلێکی نووسینی پەیدا کردو کاریگەری زۆری کردە سەرمان و هاتە نێو دونیای ئەدەبی کورد, کەچی لەئێستادا نەك هەر کاری پێناکرێ, بگرە بۆتە شتێکی کلاسیکیش.

ئەگەرچی ئەدەبی بەراوردکاری مۆدێلێکی بەسەرچووە, لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر نیازمان بوو بەراوارد بکەین, ئەدەبی کوردیش وەکو هەر ئەدەبێکی تر کاریگەرییەکی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی ئەدەبی دەوروپشتی پێوە دیارە و ناکرێ بەراورد بکرێ, چونکی هەوڵدراوە مۆرکی تایبەتی پێبدرێ و بەخۆماڵی بکرێ, بەڵام سەربەخۆیی وەرنەگرتووە، هەروەك چۆن ئەگەر بەراوردێك لەنێوان دەقێکی ئەمریکی

لەشێوەی دەقەکانی ئیلیۆت یان عەزرا پاوەن و لۆرکا ی ئەوروپی بکەین, کە یەکێکیان بەناهەق کوژراو ئەویتر دادگاییەکی ناهەق، بەهەر حاڵ رەنگە هەمان شت و هەمان کارتێکردن لەسەر دوو جۆر دەقدا بدۆزینەوە, ئەمەش جگە لەنوێکردنەوەی دەق بەداهێنان ناچێت, رەنگە سیحربازێك لە لەحزەیەكدا بتوانێ لەژێر كڵاوەكەیدا كۆترێك هەڵفرێنێ, ئەمەش جۆرە داهێنانێکە، بەڵام ئەم کردەیە زوو دەمرێت و تەمەنی کورتە, هەرچی دەقێکی ئەدەبیە مانەوەی لەنەمریەکەیدایە کە لەراستیدا دەقنووس بۆ نەمری و لەدەست مەرگ رزگار بوونی خۆی دەینووسێت کە ئەمەش ئێستا بەتێڕوانینێکی جهانبینیانە و لۆژیکیانە ناناسرێ و کاری پێناکرێت, چاکتر وایە لەوە تێبگەین کە هەموومان و لەهەموو کایەکاندا خەریکی نەمرین, هەروەك چۆن نەمری کرێکارێك لەدوورست کردنی دیوارێك یان درووستکردنی کەرەستەیەکدایە, ئاوهاش نەمری ئەدیب لەدەقەکەیدایە, بۆیە باشتر وایە ئەدیبی کورد خۆی بەو زاراوانەوە خەریك نەکات و کێشمەکێشی لەسەر نەکات, گرنگ ئەوەیە تاکی ئەدیبی کوردی خۆی لەژێر خەیاڵات و بیرکردنەوەی ئەویتر رزگار بکات, سەرقاڵی فکر بن بۆ ئەوەی دەقی سەربەخۆ بەرهەمبهێنن و بەپرنسیپەکانی ئیستاتیکا و چنینەوە کار پێبکرێت, بەو لۆژیکە کار بکرێت دەق لەکراوەیی خۆیدا بمێنێتەوە, سنووری شتە باوەکان و یەقینەکان ببەزێنێ. ئیستاتیکا تەنها لە وێنە و زماندا کۆنابێتەوە, مەعریفە بەشێکی تری هێزی ئیستاتیکی دەقە کە زۆر شاعیر یان ئەدیب هەیە سڵ لەمەعریفە دەکەنەوە, یاخوود مەعریفە و عیرفان تێکەڵاو دەکەن, هەڵبەت خۆ یەکلایی کردنەوە لەم پرسە و بەتایبەتی لەرووی فکریەوە, لەوە چاکترە خۆیان سەرقاڵی موناقەشەی شەفەوی، واتە سەرزارەکی بێهوودە بکەن, ئەم دەقە خوڵقاندنە و ئەویتر مردوو, هەڵبەت نەخوڵقاندن یان ئەوەی پێی دەڵێن داهێنان نیازی بەپشتگیری کردنە, نەدەقی مردووش نیازی بەتەڵقینە, بەڵکو ئەوە خوێنەری جددی و رەخنەگری شارەزایە دەتوانێ شیتەڵکاری بکات, بۆیە ئەم خۆ سەرقاڵ کردنە بۆ بەرهەمە, لەسەرقاڵ کردنی ئەو خەڵکانە دەچێت کە لەجەهلی نەزانیندا خەریك بوون دەخنکان, وەختێك خۆیان بەپێنج و شەش و حەوت چینی ئاسمانەوە خەریك دەکرد و واتێگەیشتبوون ئاسمان چین چینە, لەبری ئەوەی خۆیان بەخود ناسیەوە خەریك بکەن, وەکو (خەیام) ماندوو بوو پێوەی, کەوابوو مەرج ئەوەنییە نەتەوەیەك لەئەدەبدا داهێنانی نەبێت و وەکو نەتەوەیەکی دواکەوتوو چاو لێبکرێ, بەڵام مەرجە نەتەوەیەك خۆی نوێ بکاتەوە و دەقی سەربەخۆی هەبێ, یان لانیکەم ئەگەر لە ئەدەبیشدا داهێنان نەبوو لەکایەکانی تردا بەرهەمی هەبێت, یەعنی گەلێکی بەرهەمهێن بێت و بەر سێبەری نەبێت, چاوەڕێی دەستی خەڵك نەبێت.

پرسیار: ئێوە باستان لە هەندێك پرۆسەی كاریگەری ئەدەب و لاساییکردنەوە کرد، دەکرێ لەسەر ئەم پنتە زیاتر رابوەستن؟

سمکۆ محەمەد: پێشتر بە تیژتێپەر باسی کێشەی لاساییکردنەوەمان کرد کە بۆتە گرێیەکی دەروونی، ئەفڵاتون باسی لاسایی کردنەوە دەکات لە ئەدەبدا و بە داهێنانی نازانێت و بە دابڕانیشی نازانێت، بەڵام ئەرستۆ ئەمە بە دیوێکی تردا دەبینێت و لاسایی کردنەوە بە هونەر دەزانێت و هەندێك لاسایی بە ئیقاع و مۆزیکەوە گرێدەدات، لەلایەکی دیکەوە بە کردەیەکی غەریزی تەماشات دەکات و بە ئسلوبێکی نوێی دەزانێ. ئەو هونەر بە ئازادی مرۆییەوە گرێدەدات و پێی وایە خەیاڵگەری مرۆیی جگە لە فراوانبوونەوەی ئەم ئازادییە ناچێتە پێشەوە.

بەڵام من وای دەبینم ئەدەب سرووشتێکی گشتگیری هەیە, بەبیانووی ئەوەی کە ئەم کایەیە بەر لەهەر شتێك, سەرەکیترین خەسڵەتی هیومانیستی بوونیەتی لەگەیاندنی مەبەست و گوتار و ئیستاتیکا, مەبەستمە بڵێم ئەدەب جگە لەپەیامێکی ناڕاستەوخۆی شەرمن بەرامبەر حاڵەتەکان و بەتایبەتی سیاسەت و دەسەڵات, شتێکی تر نییە و جگە لەوەی چێژێکە بۆ ئینسان و هیچی تر, بەهەرحاڵ شتێك کە بەبێ ئاگاهانە نووسرابێت لاسایی کردنەوە ناگەڕنێت, چونکە جیایە لەوەی بەئاگاهانە نووسرابێتەوە.

بۆ نموونە دەقەکانی مەحوی و مەولەوی و خانی, نزیکایەتیەکی زۆریان لەتەك دەق و بیرکردنەوەکانی حافزی شیرازی فارس و ئەبو نەواس و تەنانەت دەقە کلاسیکیکیەکانی تورکیش هەیە، هەروەها عەرەب و ئەوانی تر هەن, ئەدۆنیس زۆر لەسەر شیعریەت و کاریگەریەکان قسەی کردووە, لەو بۆوایەدایە دوو جۆر لاسایی کردنەوە هەیە.

جۆری یەکەم لاسایی کردنەوەی خودە کە لەرابردوودا لەنێو جەرگەی هاوبەشەکانی خۆیدا بەرهەمهاتووە, یەعنی ئەوەی کە لەرابردوودا نووسراوە یان وتراوە, بەستایلێکی تر و لەرێگای کیمیای وشەو هۆکارەکانی تری مقەویماتی دەقەوە خۆی نمایش دەکات، بەڵام عەرەب لەبەر ئەوە جیاوازییان لەگەڵ کورد هەیە، چونکە لەپشت زمان و ئەدەبەکەیانەوە، تێکستی ئایینی هەیە کە ئەگەر لەبەرخاتری دەقە ئەدەبیە داهێنەرانەکەش نەبێت، لەبەر خاتری دەقی قورئانییە کە لەسەر ئاستی دونیا سەرقاڵن پیوەی، ئەمەش پشتگیرییەکی ناڕاستەوخۆی زمانە لەنێو دەقدا، کورد خاوەنی تێکستی ئایینی نییە بەزمانی خۆی.

جۆری دووەمیش لاسایی کردنەوەی ئەویدیە, واتە دەرەوەی فەرهەنگی خودی دەقنووس دەگرێتەوە, هەردوو لاساییکردنەوەکە رەوایەتی هەیە, سەرسام بوون بەستایل و چەمك گەلێك کە نەك تەنها بۆ ئەدەب, بەڵکو بۆ هەموو کایەکانی تر شیاوە و حەرام نییە, بەو پێیەی کە مەعریفە

کەڵەکەبوون و تێکەڵبوونی هەموو ئەو کولتوورانەیە کە سەرجەم کۆمەڵگەی بەشەری لەمێژوودا تۆماری کردوون و بەجێی هێشتوون, کەسێك یان کولتوورێك نییە لەخۆڕا و لەشکڵی قارچك و دڕمەڵان هەڵقوڵابێت, یان بەبێ ئەوەی ژیانی لەتەك بەشەردا نەکردبێ و وەحی بۆهاتبێ بەزمانێکی تایبەت, بەڵام دەتوانین بڵێین کەسێك هەیە توانا فەرهەنگیەکانی خۆی لەدەرەوەی چالاکیە باوەکانی کۆمەڵگە, مومارەسەی کایەی ئەدەب و ڕۆشنبیری دەکات, ئەمەیان راستییەکی تێدایە, هەموو ئەو فکرانەی کە بوونەتە زەخیرەی ئینسان و کاری پێدەکرێ, لەئەنجامی بیرکردنەوەیەکی بەکۆمەڵە, وەك زەرووەرەتێك بۆدرێژەدان بەژیان و موڵکایەتی قەبوڵ ناکات, بەڵام ئەدیبێك چەکوش کاری تێدا دەکات و راستی دەکاتەوە بەپێی لێژیك, ئەمەیە کاردانەوەیەکی تر بەرهەمدێنێ, ئەمە بۆ هونەری فۆلکلۆری کوردیش هەمان مانای هەیە کە خاوەنی خۆیەتی و هەروەها خاوەنی خاڵی هاوبەشیشە لەکاتێکی دیکەدا، ئەگەرچی لێژیکی ئەدەب, لەگەڵ لێژیکی زانست جیاوازیان هەیە, چونکە لەئەدەبدا کار بە تیۆری ماتماتیکی ناکرێت, بەڵام دیسان ئەدەب بۆ خۆی زانستێکە لەڕێگای زمانەوە و ناتوانێ یاخی بێت لەشتەکانی تر, رەنگە بتوانێ پێناسەی شتەکان بەمەجاز بکات, مەجاز بەو مەعنایەی بەکار هێنانی زمانی دووهەم, یان پێدانی فرە مانایی بە وشە یان زاراوە یان موفرەدە و هتد کە لەکۆنتێکستی دەقدا جێی دەبێتەوە، ئەو زمانەی کە جیایە لەزمانی قسەکردنی ئاسایی کە هەر کەسێك کاری پێدەکات, بەڵام دیسان دەقنووس رەنگە بتوانێ وشە بتاشێ هەروەك چۆن ئەم نموونەیە لە کورددا زۆرە, بەڵام ناتوانێ لەو موفرەدانە زیاتر بەکار بهێنێ کە هەر کەسێك بەکاری دێنێ, یەعنی سیستمی نووسین لەئەدەبدا, سیستمێکی جێگیر و جێکەوتە چوارچێوە دارە بۆ بەکارهێنانی ئەو موفرەدە باوانەی کە خەڵکی ئاسایش کاری پێدەکەن, بەڵام تەجاوزکردن لەو سیستمە تەنها لەڕێگای تازەگەرییەوە و رزگار بوون لەکلاسیکیەتەوە باشتر دێتە بەرچاو, باشە ئایا کەس هەیە نکوڵی لەوە بکات, ئەوەی کە ئێستا تەکنۆلۆژیا شتەکانی بەرجەستە کردووە, ئاشکرا کردنێکی نوێیە, وەڵامەکە لەلای من نەخێرە, چونکە ئەوە ئاشکرا کردن نییە, وەختێك ئامرازەکانی گەیاندن لەسەردەمێکدا بانگدان بەکوولەکە بوو, ئێستا لەبڵندگۆی پێشکەوتوو بانگ دەدرێ, وەختێك ئینسان لەکوخ و دواتر لەخانووی زۆر سادەدا ژیانی دەکرد, ئێستا لەساختومانی باڵا بەرز و ڤێللای سیحراوی, وەختێك ئاژەڵ و گالیسکە هەبوو بۆ گواستنەوەی پێویستەکانی ژیان, ئێستا بەماشینی پێشکەوتوو و میترۆ دەکرێ, وەختێك پێشتر کێڵانی زەوی دیسان بەئاژەڵ و تەکنۆلۆژیای سەرەتایی بوو, ئێستا بەماشینی خێرا و دەیان نموونەی تر, ئەمانە خۆ هەمویان لاسایی کردنەوەن، بەڵام

لەپانتاییەکی فراوانتر و بەفکرێکی فراوانتر لەدونیایەکی جیاوازتر لەرابردوو کە ڕۆژەی ئینسان لەسەر گۆی زەوی بەبارتەقای ئێستا نەبوو ئێستا گەشەی کردووە, هەڵبەت ئەدەبیش هەر وایە، ئیدی ئەوە زەرورەت بوو کە لەهەندێ باردا جۆرێك لەداهێنان لەکەرەستەکاندا کراوە، یان خێراتر کراوە وەکو ئەوانەی کە ئینسان بۆ ژیانی ڕۆژانەی پێویستی پێیەتی، بەڵام بەگەشە و هەڵدانی تەکنۆلۆژیا هاتۆتە بەرهەم, دیسانەوە دەڵێم ئەمە دۆزینەوە نییە, بەقەد ئەوەی نوێ کردنەوە و خێرا کردنی هەمان ئامرازە, هەڵبەت ئەدەبیش لەم شتانە بەدەر نییە کە بەشێکن لەپێداویستیە غەریزی و ڕۆحیەکانی ئینسان, بۆیە شتێك نییە لەدەرەوەی کاریگەری, تەنانەت ئەو دەقانەش کە وەزیفەی موقەدەسیان وەرگرتووە لەزەینی ئینسان و موناقەشەی دیالیکتیکی لەسەر دەکرێ.

ئێمە دەبێ ئەوەش بزانین کە تەنانەت دەقە ئاینیەکانیش لەقۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی تر جیاوازییان هەیە و بەقۆناغی گواستنەوە دەژمێردرێت، واتە شوناس نوێکردنەوە لەرێگەی ڕۆشنبیرییەوە یان بەهاوچەرخ کردنی ئاین، ئەمە لەئاینی وەسەنی و میترایی و مەسیحی سەردەمی بەر لەرۆمەکان و ئیسلامیش کە مێژوو بۆمان دەگێڕێتەوە هەستی پێدەکەین، ئەوکاتەی کە جورئەتێك بەخۆمان دەدەین و پرسیارێك دەکەین ئاین چییە؟، ئەوکاتە دەچینەوە سەر کاریگەرییە ڕۆشنبیری و مەعریفیی و مێژوویی و تەنانەت ئەدەبیەکانیش کە زۆر کەمێکی لێوەرگیراوە، چونکە ڕۆشنبیری کۆمابوونی مەعریفی گەلانە و دواتر پەرت بووە و لەشوێنێکدا بەشێوەیەك بووە و لەشوێنێکی تردا فۆرمێکی تری وەرگرتووە، هەرئەوەی لەتەنیشت خۆمانەوە واتە لەتەنیشت کوردستانەوە کە ئێرانە، چەند کاریگەری ڕۆشنبیری دەبینین لەسەر ئاین و ئاینیش بەپێچەوانەوە چەند کاریگەری هەبووە لەسەر ئەدەب، ئەوکاتەی کە ئەسکەندەری مەکەدۆنی ئێران داگیر دەکات ڕۆشنبیری یۆنانی جێدەهێڵێ، بەپێچەوانەشەوە کە ئێران یۆنان داگیردەکات ڕۆشنبیری جێدەهێڵێ، ئەمە بۆ ئیمبراتۆریەتی عوسمانلییەکانیش هەروایە کە هاتونەتە وڵاتانی عەرەب دونیایەك موفرەدەی تورکیان جێهێشتووە و تائێستا کاری پێدەکرێ و بەپێچەوانەشەوە کە ڕێیشتوونەتەوە کەوتونەتە ژێر کاریگەری قورئانەوە، بزانە کاریگەرییەکە جیاوازی هەیە چونکە لەوڵاتانی عەرەب تێکست هەیە، ئەمە زۆر کۆمەکی بەزمانی عەرەبی و ئەدەبی عەرەبی کردووە، بەڵام بۆ فارس وانەکەوتۆتەوە.

ئێستا ئیتر بەشی دووەمی موناقەشەکەم ئەوە دەبێت کە چۆن پێناسەی کاریگەری بکەین لەنێو ئەدەبیاتدا, ئەوەی کە باسی دەکەم ئەنجامی گفتوگۆیەك بووە, کاتێك شتێکمان لێ ون بووە و بۆی دەگەڕێین و

دواتر دەیدۆزینەوە, ئەمەش ناکاتە لاسایی کردنەوەی ئەدەبی گەلان, هەرئەوەی کاتێك کە شتێکی نامۆ دەچێتە شوێنێك, راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ کاریگەری لەپاش خۆی جێدەهێڵێ, دەقەکانی بێدلێر و مالارمێ و ئێکتافیوپاس و مایکۆفیسکی و شاعیرانی عەرەب و فارس و هتد کە هێندە زۆرن و ناتوانین ناویان ریز بکەین, شتێکی داهێنەرانە نەبوون بۆ ئێمە, چونکە داهێنان هێشتا پێناسە تەواوەکەی نەبۆتە جێگەی قەناعەتی ئەدیب، ئایا هەموو ئەو دەق و ئەدیبانەی خەڵاتی نۆبڵ وەردرەگرن ساڵانە، هەموویان داهێنانن، وەڵامەکە لەلای من نەخێرە و نموونەش زۆرن، بەڵکو بینییان شێوەیەك بوو لەئاگادار کردنەوەی ئێمە کە لەرابردوودا ونمان کردبوون و بێی دەگەڕاین, خۆ ئەگەر مەیلێك هەبێ ئەم بۆچوونە رەتبکاتەوە و ئەلتەرتانیڤێکی باشتر پێشکەش بکات, وەکو ئەوە وایە مێژوو پشتگوێ بخات و لە سفرەوە دەستپێبکات, یان پنتێك لەپنتەکانی ئەدەبی گەلان پەراوێز بخات کە لەدوای رێنسانسەوە رۆشنتر خۆی مەترەح کرد، ئەمەش وەکو ئەوە وایە پشتە رابردووەکان بسڕێتەوە, لەکاتێکدا ئەم چاو نوقاندنە لەئاست دەسەڵاتی دەقدا کە لەسەر وەختی خۆیدا زاڵ بووە, وەکو ئەوە دێتە بەرچاو کە شەپۆلی دەریایەك دابڕێنین لەهێزی سەرچاوەکە و تەوژمی ئاوەکە کە ئەمەیان شتێکی فیزیکیە, یان باشتر بڵێم, وەکو ئەوە وایە پۆشاکی ئێستا دابڕێنین لەو پۆشاکە سەرەتاییانەی کە تەنها بۆ داپۆشینی جەستەی ئینسان درووست دەکران و دوور بوون لەئیستاتیکا, مۆدێل و تەقلیدیەت یەك شتن, بەڵام لەدوو دۆخی جیاواز و دوو ستایلی جیاواز, باشە ئەگەر لەستایل چووینە دەرێ, دەتوانین بڵێین جەوهەری شتەکان جیاوازن, جگە لەو سیاقەی کە خۆی لەفۆڕمێکی تردا بینیوەتەوە.

پرسیار: کاتێ هەر دەقێکی بیانی نموونەی سوپێهری یان بورخیس یان کافکا..هتد، ئەخوێنینەوە یەکسەر شوناسە نەتەوەییەکەی ئەناسینەوە، کەوابێ ئێمە باسی ئەدەبێك ئەکەین، باسی شوناس و ئەدرەس ئەکەین، دەکرێ ئەو پرسیارە لەخۆمان بکەین کورد بەم هەموو تێکستەی کە هەیەتی نەیتوانیوە شوناسی خۆی لەگەل ئەوانی تردا جیا بکاتەوە، ئایا ئێستا کاتی نەهاتووە لێرە بەدواوە بۆ ئەوەی رێگری لەو گرفتە بکەین، هەوڵەکان پێچەوانە بکرێتەوە؟

سمکۆ محەمەد: باشتر وایە لە تەکنیکەوە دەست پێبکەم, ئەگەر ئەدیبی ئێمە پێشتر ئابڵوقەدراوی تەکنیکی کلاسیکی بوو, ئەگەر ئەدیبی ئێمە پێشتر زمان یەکێك بووە لەرێگرەکانی گەیاندن و ناساندنی بەدەرەوەی خۆی, ئەگەر ئەدرەسی نەتەوەیی کورد نەگەیشتبووە گەلان, ئێستا ئیتر

ئەو دەقانەی کە بۆ زمانەکانی تر وەردەگێڕدرێن, سەرەوەخت و قۆناغەکە ناچارمان دەکات خەریکبین هاوشانی ئەدەبی گەلان دەستاودەستی پێبکەین, وەکو پێشترو لەشوێنی تر باسم کردووە, کردنەوەی ئەو دەرگایەی کە بەرووماندا کراوەتەوە کە ئەگەرچی زۆر درەنگە, جا چ سیاسەت بێت یاخود سیستمی بازاڕ بێت, یان هەر گەمەیەکی تر, بەبێ ئەوەی کورد بەخۆی بزانێ خەریکە دەچێتە ئاستە بەرزەکانەوە, ئەمە پیاهەڵدان نییە و باسی کەسیش وەکو نموونە ناهێنمەوە, چونکی تاکی کوردی بەئاسانی ئەمە وەرناگرێ, بفەرموو تەماشای ئەو کاراکتەرە کوردانە بکەن کە پێست وەردەگرن لەپەرلەمانەکانی دونیا, تەماشای تیپی تۆپێن بکەن چۆن دەگەنە شوێنێکی تر, تەماشای شارەزا لەبارەکانی فەرهەنگی و زانستێکدا بکەن لەئاستی دونیا کە کوردن و هیچیان کەمتر نییە لەبیانی, بەڵام کە باسی بۆرخیس و چیخۆف و مەکسیم گۆرگی و یەسەنین و باسترناك دەکەین یەکسەر ئەدەبی روسی دێتەوە یادمان، کە باسی دانتی دەکرێت ئەدەبی ئیتاڵیا و باسی کافکا ئەدەبی ڤییەننا و مالارمێ و بۆدلێریش فەرەنسی و گۆتە ئاڵمانی و نازم حیکمەت تورك و نەجیب مەحفوز واتە میسر و بوزورگی عەلەوی و ئەحمەدی شاملۆ و سوپێهری یەعنی فارس و لەدونیای عەرەبیش هەژمار ناکرێت و هتد، ئەمانە هەموویان سەلمێنەری ئەوەن کە ئەدەبیش لەهەوڵی جدیدایە بۆ پەیداکردنی شوناسی نەتەوە کە لەدەرەنجامدا ئەدەب بۆ ئینسانە, بەڵام ئەگەر بەتەواوەتیش نادیدەی بگرین هەر زمان شوناسەکە دیاری دەکات، دەبێ ئەوە بزانین ئیتر لێرە بەدواوە بۆ ئەوەی رێگری لەو کاریگەرییە بکەین، هەوڵەکان دەبێ پێچەوانە بکرێتەوە، مەبەستم ئەوەیە دەقی بیانی چیتر پێویست ناکات بکرێن بەکوردی بەبارتەقای جاران، بەپێچەوانەوە کاتی ئەوە هاتووە کە دەقی خۆماڵی وەربگێردرێتە سەر زمانەکانی تری لانیکەم فارسی و عەرەبی و تورکی و ئینگلیزی و هتد، ئەمەش بە پڕۆژە ئەکرێت، هەروەها ئەبێ دەقی دانسقە وەربگرین نابێت هەر دەقێکی کوردی وەربرگرین و وەریگێڕینە سەر زمانەکانی تر، لەکاتێکدا ئەدەب ئامانجێکی هیومانیستی هەیە، بۆیە قسەکەی من لێرە لەسەر نەتەوە پەرستی نییە، بەڵکو لەسەر ناساندن و شوناس وەرگرتنی دەقە.

سەبارەت بەئەدەبیش کە هاوشانی ئەوانی تر کە فەرهەنگی میللەتێکە و بەیەکێك لەتواناکانی گەلێك دەژمێردرێت، وەکو نەزار قەبانی دەڵێت” لێکۆڵینەوە دەربارەی شیعر، لێکۆڵینەوەیە دەربارەی ئەو خۆڵەمێشەی کە ئاگر لەپاش خۆی جێی دەهێڵێ” چونکی دەقی ئەدەبی بەر لەوەی تەنها نووسین بێت, ئاگرێکە لەپاش دامرکانەوەی شوێنەوار جێدەهێڵێ, ئەدەبی کوردیش ئاگری لەوجۆرەی درووست کردووە, بەڵام کە

دەنگوباسەکەی و گەرمایییەکەی نەگەیشتۆتە دەورو پشتی, ئەمەیان نەزمێکی سیاسی خوڵقاندوویەتی, چونکی ئەدەب کردەیەکی دیالیکتیکیە و زمان گەمەی تێدا دەکات, ئەو دەرفەتەی ئێستا لەبەردەستدایە, ئەگەر چەند ساڵێك لەمەوبەر هەبوایە, شانسێکی ترمان دەبوو, ئەمەش تەنها بۆ ئێمە نەبووە, بەڵکو زۆر لەگەلانی تر بەم قۆناغەدا تێپەڕیون لەوانەش ئەمازیغیەکان، بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە بۆچی ئەدەبی کوردی نەناسراوە تاکو وەکو ئەدەبی گەلان بچێتە نێو ئەلبومی نێونەتەوەییەوە، کەمتەرخەمییەکە ئەوەیە کە تاکو نیو سەدە بەرلەئێستا ئێمە پێویستمان بەوەبوو کە ئەدەبی گەلان بناسین و وەریگێڕینە سەر زمانی کوردی و ئاشنایەتی پەیدا بکەین، بەڵام ئێستا فەزاکە بەگشتی لەخزمەتی کورددایە، ئیدی بۆچی ئەم هەموو زمانزانە لەکورددا هەیە، کەچی دەقێك ناکرێتە فارسی یان عەرەبی و ئینگلیزی و فەرانسی و ئیسپانی و هتد، ئەمە ئەگەر کەمتەرخەمییە و خاوەنی دەزگایەك نیین، ئەدی ئەو غیرەیە چییە ئەدیبی کورد لەگەڵ یەکتر هەیانە، بۆچی ڕێگرییەکی ئەخلاقی نابێتە جێگەی ئەو تێگەیشتنە کلاسیکییە داخراوە، ئەگەر بڕیارە ئێمە خاوەنی دەقی خۆمانین، ئەگەریش بەپێچەوانەوەیە بۆچی باسی جهانگەرایی دەکەین، خۆ جهانگەرایی تەنها ئەوەنییە ئێمە بەهرەمەند بوین لەکەرەستەی تەکنەلۆژی، بەقەد ئەوەی پێویستە کەڵکیان لێوەرگرین و بچینە نێو فەزا گشتیە نێودەوڵەتیەکەوە، خۆ عەرەبیش جگە لە ئەدەبی جاهیلی، هەر بەتەنها بەقەد کورد خاوەنی دەقی کلاسیکین، ئەدی بۆچی ئەوان کتێبخانە و سەرخانی خۆیان دەپارێزن و دەوڵەمەندی دەکەن، کورد بۆچی خۆی کێناکاتەوە، بۆیە پێموایە هەتا دەقی کوردی نەکرێتە زمانە زیندووەکانی جیهان و ریکلامی بۆ نەکرێت و نەگاتە دەستی خوێنەری ڕۆژئاوا و عەرەب و فارس و تورك و هتد. ئەدەبی کوردی ئەو شوناسە جیهانییە وەرناگرێ.

پرسیار: ئەو فەوزایەی نێو ئەدەب درووست بووە، کە بەتایبەتی ڕۆمان نووسین بۆتە دیاردە و هەر نووسەرێك ئەگەر ڕۆمان نەنووسێت نە دەناسرێ و نە دەزگاکان کتێبیان بۆ چاپ دەکەن، ئایا ئەمە سرووشتییە و ئاساییە؟

سمکۆ محەمەد: یەکێك لەو پرسیارانەی کە لەپێشانگای نێودەوڵەتی هەولێر لەلایەن دەزگا چاپەمەنییە عەرەبیەکان لەمن کرا، گووتیان ئەرێ کورد بۆ تەنها ڕۆمان دەخوێنێتەوە؟، ئایا ئێوە پێویستیتان بە فکر و لێکۆڵینەوە نییە؟، لەراستیدا پرسیارێکی شەرمهێنەر بوو بۆمن، وەڵامەکە بۆمن قورس بوو، چونکە پرسیارەکە پێش ئەوەی لەلای

ئەوان بۆ، من لەمێژە ئەم پرسیارەم ئاراستەی دونیای ئەدەبی کوردی کردووە، بۆیە دێمە سەر ئەوەی کە بۆچی ڕۆماننوس زۆربوون و بۆچی دەزگا بەناو چاپەمەنییەکان تەنها ئەو چالاکیە دەزانن، هەڵبەت کێشەی هەرە گەورەی خوێنەری زمانی کوردی و زمانەکانی دیکەش، ئەوەیە کە گرینگی بەئەدەبێك دەدات کە تەنها گێڕانەوە و حیکایەت بێ، ئەمە بونیادی ڕۆشنبیری کوردییە لەکۆنەوە تائێستا واهاتووە، هەروەها ستایڵی ئێستا دیارە کە دونیای دەرەوەی خۆمان کاری پێدەکەن، ئاساییە کەسێك بێت و دەستبداتە نووسینەوەی یادەوەرییەکانی بەشکڵێکی ئەدەبی و ناوی ڕۆمانی لێبنێت، هەروەها بیرکردنەوە لەخاوەندارێتی ستایل نەبێتە خەمێکی ئەدەبی تاکو ئەدەبەکە بەراورد بکرێ، ئەو زەمینەیەش لەبارە کە چەند کەسێك بەبێ باگراوندێکی ڕۆشنبیری و ئەساسیاتی خوێندن لەهەمووکایەکان، کراون بە خاوەن دەزگا و کتێب چاپ دەکەن، ئەوان چونکە لانیکەم تەنها ڕۆمانیان خوێندۆتەوە، بۆیە ئاسانە هەم خوێنەر سەرقاڵ بکەن و ئاراستەی بکەن، هەم بەرپرسیارێتیەکەش کەمترە بۆ چاپ کردن هەڵبگرن، بەوپێیەی بەرپرسیارێتی فکری قورسترە لە ئەدەب بەگشتی، بۆیە کێشەکە تادێت فراوانتر دەبێت کە من پێموایە ئەمە تەمەنی کورتە، بەڵام لەپەنا ئەمەشدا کۆمەڵێك خوێنەر و دەزگای دیکەش هەن کە گرینگی بە فکر و ئەدەبی ڕەسەن و جوان و بەتوانا دەدەن، لەمە ترسناکتریش ئەوەیە کە ئەم خوێنەرەی ئێستا بۆتە کۆیلەی ڕۆمان خوێندنەوە و هیچی تر، ئەگەر پەشیمان بکرێتەوە یان بەرچاوی روون ببێتەوە، بەلایەنی کەمەوە بەشی زۆریان لەخوێندنەوە پاشگەز دەبنەوە، چونکە دەردەکەوێ کە ئەوان بە ئەنقەست ئاراستەکراون، هەڵبەت ئەوانیش بۆ تۆڵە سەندنەوە لەم فەزا خوڵقێندراوە دوور دەکەونەوە لە خوێندنەوە، ئەمە شێوەیەکی دیکەی هاندانی خوێنەرە بەرەو خوکوشتن، مەبەستم لە خۆکوشتن ئەوەیە لەئەدەب و فکر بتۆرێن و دوور بکەونەوە.

سۆسیۆلۆژیای خوێندنەوە … عەباس

جەمیل جۆماو

هەوڵێك بۆ بەرچاورووونی خوێنەر و کرانەوەی کۆمەڵگە

دەبێ ئینسان پرسیار لە خۆی بکات، کاتێك پرسیار لە خۆی ناکات واتا پرسیار لە سۆسیۆلۆژیا ناکات، کە پرسیاریش لە سۆسیۆلۆژیا ناکات کەواتا لە ئەدەب ناکۆڵێتەوە، بۆیە دەبینین ئەم هەموو دەقە ناکامڵە بەسەرماندا تێدەپەڕێت و چاپ و بڵاو دەکرێنەوە کەسیش قسە ناکات، دواتر سەرهەڵدانی گرفتگەلێك بۆ ئەوەی کەسێك بیری لێ بکاتەوە و چارەیەکی بۆ بدۆزێتەوە، منیش ناچار بکات لەم فەزایە جێم نەبێتەوە، خۆم نادۆزمەوە.
بالزاك توانی روئیای فیکری چینایەتی بگۆڕێ، باسی جوتیار دەکات، باسی ژیانی فەرەنسا دەکات لەسەرەتاکانی سەدەی نۆزدەهەم، هاوکات توانی دەیان ئەدیب و بیرمەندی گەورە بخاتە ژێر کاریگەری نووسینەکانی، مارکس باس لە واقیع گەرایی دەکات و پێی وابوو بالزاك راستگۆترین شتی وتوە لەمبارەوە.
مۆلێر بەکۆمیدیا باس لە تاکی بۆرجوازی دەکات، ئەگەر ئەم بیرۆکەیە براکتیك بکەینە سەر ژیانی هونەری کوردی و هەروەها ژیانی ئاسایی، دەبینین هەم بۆ هونەرمەند و هەم بۆ بینەر و گوێگر، فەزاکە دوو شتی جیاوازە، بەڵام لە تێکستی کوردیدا چارەسەری ئەم ئیشکالیاتە هونەری و سۆسیۆلۆژییە نابینین، بۆیە ئەمە ئیشی سۆسیۆلۆژیایە، کە لەکایەکاندا کەمتر گرنگی پێ دراوە.
لێرەدا ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە، کە ئەوە سۆسیۆلۆژیایە هۆکاری بەرهەمهێنانی تیۆرە، بۆ نموونە بونیەی واقیع گەرایی دروست کرد.
لەمڕوانگەوە دەگەڕێنەوە بۆ ئەڕستۆ و هیگڵ، کە چۆن دەڕواننە هونەری شیعر، یان هیلیس میلەر لە کتێبی ئەخلاقیاتی خوێندنەوەدا، بە چ شێوەیەك خوێندنەوەی بۆ لایەنی ئەخلاقی لە دیراسەی ئەدەبی کردووە، کە سایکۆلۆژیای کەسایەتی لەدەق جوداکردۆتەوە، نموونەی ئیشکردن لەسەر دەقی فەلسەفی و ئەدەبییەکانی زۆرێك لە ئەدیب و نووسەری وەك جۆرج ئەلیوت و هینری جێمس و هتد.
هەروەها رۆڵان بارت باسی مردنی نووسەر ئەکات، دەلیلی ئەوە دێنێتەوە، کە دەقی ئەدەبی لەدەستی نووسەر دەرئەچێت و ئەبێتە موڵکی خوێنەر، چونکە خوێنەر بە دوای مەعریفەوەیە، خوێنەر چاوەڕێی بەرهەمی ئەدەبی دەکات، فیکر و مەعریفە لەیەك جیا دەکاتەوە و وەکو چاودێرێك بەسەر تێکستەکانەوەیە ئینجا بەسەر دەقنووسەوە.
لەمبارەیەوە بەرهەمێکی سارتەر وەرئەگرین لەدەقی (مێشەکان) یان لە

گرێی ئەلکترای سۆفۆکلیس، چەندین روداوی تاقانەی تێدا دەبینین، وەختێك بەدیققەت تەماشایان دەکەین، بەبەراورد بەیەکتر دەقگەلێکن خاڵی هاوبەشیان تێدا نییە، نە لە رووی دەروونناسیەوە نە ستایلی نووسین نە خوێندنەوەی کارێکتەر، بەڵکو هەر دالێك لەوانە مەدلولەکەی لەبەرهەمە ئەدەبییەکەدا بەئاسانی بۆ خوێنەر دەرئەکەوێ، چونکە ئەمانە سروشتێکی یەکپارچەییان هەیە (الوحدە الموچوعیە)، کە ئەویش پەیوەندی راستەوخۆی بە کۆمەڵگەوەیە، بەومانایەی هەر نووسەرێك یان دەقنووسێك بەتەواوی کۆمەڵگەی نەخوێندبێتەوە، ناتوانێ لە دەقەکانیدا رەنگبداتەوە.

ئەمە دەبێ لەناخی خودی نووسەردا هەبێ، بەواتای جیاوزی بەرهەمێك لەگەڵ بەرهەمێکی تر، لەکۆمەڵناسیدا وەکو ئەوە وایە، کە دوو کارەکتەرمان هەبێ یان فرە پاڵەوان، هەر یەکەیان باس لەبابەتی خۆیان بکەن، بۆ نموونە ویستی شێتێك لەگەڵ کەسێکی عاقڵی ئاسایی یان بیرمەندێك.

ئەوەی کە گەورەترە لەناو کۆمەڵناسیدا مەسەلەی شرۆڤەکردنی حاڵەتە یان دیاردەکانی کۆمەڵگە، نمونەی نووسەرێك لە چیرۆکێکدا باس لە گرەوی ژیان دەکات، کە ئەمەیان دەروونناسیە، بەڵام لایەنەکەی تری واقیعی کۆمەڵایەتییە، بۆ نموونە کارەکتەری دەقەکە لەگەڵ کەسێکی ئەرستوکرات یان دەوڵەمەند خۆی بەراورد دەکات، یان پرۆتستانتی یان کاسۆلیکی، لەژیانی کۆمەڵگەی عیراقیش (شیعە و سونە).

ئەدەبناسی گرنگیدانە بە وێناکردنی ژیانی مرۆڤایەتی چ لە رووی فیکری و مەعریفیەوە بێت یان سۆز و هەڵچوونەکان و تاد، لە گشت قۆناغەکاندا لەنێو بازنەی سروشت و کۆمەڵگە و بیرکردنەوەکاندا، لەسەر بنەمای بەڵکە و توێژینەوەی زانستی، کە لە بوارەکانی ژیان دەستی بۆ دەبردرێ، هەروەها پۆلێن دەکرێت بە شێوە زانستی و هونەرییەکەی، چونکە بەپێی تیۆری لۆسیان گۆڵدمان بێ، دەبێ ئەدەب گرێدراوی باری کۆمەڵایەتی بێ، بەپێچەوانەوە جگە لە فانتازییەکی بێ ئامانج شتێکی تر نییە.

مانای هەر بەرهەمێکی ئەدەبیش وەك راپۆرتێك نییە، تاکو لەتەوەرێك یان دووان گینگڵ بدات، لەکاتێکدا بەدنیایەك گفتوگۆ و دەنگی جیاواز دەور دەدرێت، بۆ بەستنەوەی بەکایەکانی تری کۆمەڵگەوە چ لەرووی بابەتییەوە بێت یان مەعریفی یان شوناسی ئەدیب لەناو دەقدا .. تاد.

ئامانجیشی داکۆکی کردنە، سوسیۆلۆژیای ئەدەبیش شرۆڤەکردنی ئەو ئامانجەیە، نموونەی رۆمانوسێك، کە واقیعی ئەنووسێ و ئەوی تر خەیاڵی و فانتازی، مارکیز یان سێرڤانتس لەگەڵ ماکسیم گۆرگی سێ فەزای زۆر جیاوازن، عەبدوڵڵا سەراج و بەختیار عەلی هەروەها زۆر

جیاواز.
بابەتێك هەیە لەناو تیوری ئەدەبی پێ دەوترێت بنەماخوازی ئەدەبی، ئەدەبیات شیکاری تایبەت بەخۆی هەیە و پەیوەندی دژەکان لێك دەداتەوە، نموونەی فۆرمالیستێك لەگەڵ ئەزمونگەرێك.
هەروەها دۆخی مێژوویی و رواڵەتی ئینسان لەناو دەقدا، بەواتای ئەوەی کۆمەڵناسی جیاوازی بەرچاو ئەکات، جیاوازی مێژوونووسێکی ئەدەب لەگەڵ شرۆڤەکارێکی ئەدەب وەکو مێژوو، چونکە ستراکتۆری دەقەکان لەناو ئەدەبەکاندا دەخوێنێتەوە، بۆ نموونە ئێمە خاوەنی هەندێ گرێین لە سایکۆلۆژیای دەقدا، لە دەقی ئەلکترا کچ حەز لەباوکی دەکات، ئۆدیبیش دایکی، ئەگەر چی عوقدەیەکی سایکۆلۆژیە، بەڵام پەیوەندی بەسۆسیۆلۆژیاشەوە هەیە، گرێی ئەلکترا زاراوەیەکە لەلایەن فرۆیدەوە دانراوە، کە ئاماژە بە هۆگربوونی بۆ هۆشانەی کچ بەباوکی دەکات و هەروەها چۆن ئیرەیی بەدایکی دەبات و رقی لێدەبێتەوە، فرۆید توانی ئەم زاراوەیە لە ئەفسانەی ئەلکترای یۆنانی وەربگرێ و لەبەرامبەردا گرێی ئۆدیب لەلایەن نێرینەوە.
ئێمە ئەمانە وەك دەق وەردەگرین، دەسەڵاتی دەقی رابووردووش ئەیەوێ بەسەر داهاتوودا جێگیر بێت، بەواتای نەمری دەق، لەدوای هاتنی ئازادی بۆ دەقیش قۆناغێکی تری دەقی رەسەن دێتە ئاراوە، کە هەمیشە بخوێنرێتەوە.
ئازادی بۆ دەق، ئازادی بەواتای خۆ دوورخستنەوە لەو کۆت بەندەی هەیە، بۆ نموونە دوورکەوتنەوە لە کێش و سەروا، هەروەها لە مۆسیقاشدا چەندین ستایلی نوێ سەریهەڵداوە، نمونەی ئەرەبێسك، کەواتا ئێمە قسە لەسەر بابەتێك ئەکەین بەواتای دەقی کراوە، کە بەدەقی رەسەن ناسراون.
شرۆڤەکاری کۆمەڵناسی ئینتیمای نییە بۆ هیچ یەك لەمانە، لەیەك حاڵەتدا نیگای هەیە ئەویش خیانەت لەدەقدا بەواتای دزی لەدەقدا، خوێنەری ماتریالیش ئینتیمای هەیە، هەروەها چەپ گەراکان و دەروونشیکارەکانیش ئینتیمایان هەیە، بۆ نمونە رۆبن هود وەکو پاڵەوانێك تەعامولی لەگەڵدا ئەکرێ وەك ئەوەی خۆی دروست کردبێ لەدەقەکەدا.

کاتێ قسە لەسەر ئەو بنەماخوازیە ئەکرێ بۆ خوێنەری وشیار و شیاو، بەرهەمی دەق و توێژینەوەی دەق لێرەوە دەست پێدەکات، لێرەوە ئاستی خوێنەر باڵاتر ئەبێ و ئەچێتە پێشەوە، چونکە لێرەوە باسی فاکت ئەکرێ، ئەو فاکتەی خوێنەری ئاسایی لەدەقدا نایبینێت.
مەبەستی نووسەری جدیش لێرەوە سەرهەڵدەدات وەك ئەوەی بیەوێ بڵێت پێویستە خوێنەر ئاڕاستە بکرێت، کرانەوە بەرەو فەزای کۆمەڵایەتی،

بەرامبەر بە فیکری نامۆکان، ئەمەش بەهەڵسەنگاندن دەکرێ، کاتێك بەراوردکاری بۆ زیاتر بەرچاورووونی خەڵکی و بەرەو پێشبردنی کۆمەڵکە و رزگارکردنیان لەجەهل و تێگەیشتنی نەرێنی.
بەڵام ئەوەی مایەی هەڵوەستەکردنە خوێنەری ئێمە لەم فەزایەدا، وەك بڵێی لەناو زەلکاوی جەهلدا ئەیانەوێت گەنگەشەی بابەتەکان بکەن، ئەوەندەی لەهەوڵی خوێندنەوەی حیکایەتەکانی نێو تێکستەکان بوونە، نیو ئەوەندە بەلای خوێندنەوەی فاکتەکاندا نەچوونە، بەواتای تێنەگەیشتن لەشێوەکانی پەیوەندی نێوان دەق و ماناکانی پشتی دەق.
ئێستا پرسیارەکە ئەوەیە، تاچەند خوێنەری کورد توانیوێتی خوێنەرێکی جددی فکری ئەدەبی بێت و میتۆدەکان بناسێ، هەروەها لەناو دەقی کوردیدا خۆی بدۆزێتەوە؟
هاوکات نووسەری کورد تاچەند توانیوێتی شۆڕبێتەوە ناو ئەو واقیعی کۆمەڵایەتییەوە، کە لە فەزای بیرکردنەوە یان لەپەراوێزی بیرێکە و هەنگاوە فیکرییەکانیدا وێنای کێشەکانی کۆمەڵگە بکات، پشت بەستوو بە گرینگیدان بە خوێندنەوەی چالاکییە مرۆییەکان لەنێو پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، چونکە نووسەر یان ئەدیب گوێزەرەوەی بونیادی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانن لە ژیانی مرۆڤایەتی.
ئایا نووسەر تا چەند توانیویانە خوێنەر بە ئاڕاستەی وشیاری چینایەتی و کێشەکانیدا ببەن، یان تا چەند هانی خوێنەریان داوە فکر و جوگرافیا و.. تاد، بخوێننەوە؟
لە کتێبی رەخنە لە ئایدۆلۆژیای سمکۆ محەمەد هاتوو (ئێمە باس لە کائینێك دەکەین (رۆشنبیر) نابێت دەست و پێ سپی بێت، چونکە ئەم کائینە هیچ نەبێت دەزانێ ناداپەروەری کامەیە و لە کوێوە دەستیپێکردووە و بۆ کوێ دەچێت و هیچ نەبێ دژی بوەستێتەوە).
ئەمەیە ئەو گرفتەی ئەمانەوێ پەنجەی بۆ درێژ بکەین، نوسەر و رۆشنبیری ئێمە وەك پێویست نەیانتوانیوە ئەو ئامانجە بپێکن، کە پێ دەوترێت ئاڕاستەی تاکی گۆمەڵگە، بەپێچەوانەوە بەپێی ویستی خوێنەر دەقیان نووسیوە، وەکو ئەوەی ئێستا هەر قەڵەم بەدەستێك بوونە بە رۆماننووس.
ئێمە پێویستیمان بە پراکتیك کردنی هەڵوەشانەوەگەرایی هەیە بۆ دەقی کوردی، کە لەم روانگەیەوە دەتوانین بڵێین ئێمە لەمبارەیەوە دەستبەتاڵین، بتوانێ لەتێکستەکاندا شێوازی پەیوەندی نێوان دەق و ماناکەی شی بکاتەوە، شرۆڤەکارمان نیە، رۆشنبیری ئاڕاستەکارمان نیە، ململانێی ئەدەبیمان نیە، وەرگرتن و پێدانمان نیە، نازانین مێژوو چیە، جوگرافیا ناخوێنینەوە، رۆشنبیرییەك بەدی ناکەین لۆژیکیانە خوێنەر ئاراستە بکات، لێرەوە تێدەگەین، کە کورد لەئەدەبدا بەتایبەتی لەدەرەوەی ئەو مێژووەیە کە مۆدێرنە تۆماری

کرد.
بۆیە هەر بەم هۆیەوە خوێنەرمان نەیتوانیوە لەرێی سوسیۆلۆژیاوە شۆڕبێتەوە نێو دەقەکان (واقیعی نیە)، فاکت ناخوێنێتەوە، خۆی لائەدا ئەترسێ، بەزۆری خوێنەری رووکەشن، یان روونتر بڵێم ترسنۆك، ئەنجامی هەموو خوێنەرێکی ترسنۆکیش، ئایکۆنی بەتاڵ و ترسنۆك بەرهەم دێنێ، ئایکۆنی وەهمی، دوور و نزیکیش خوێندنەوەمان بۆ کێشەکانی چینایەتی نەبووە.
کاتێکیش پەی بە کێشەی وشیاری چینایەتی نەبردرێت، ناتوانین بەشداری ململانێیەك نەکەین لەکایەکاندا، کە بگونجێت، هەر کۆمەڵگەیەکیش بەم چەشنە لە جەهلدا ژیان بگوزەرێنێ، بەدڵنیاییەوە بۆ دەسەڵاتی سیاسیش وەك ئەوە وایە هەنگوینی لە داردا بەدەستهێنابێت، کورد واتەنی کاڵا بەقەد باڵا.
بیریشمان نەچێت جۆرێکی ترمان هەیە لە خوێنەر، جیاواز لەوەی باسمان لێوەکردن، کاتێ لە خوێندنەوەی تێکستێك ئەبینەوە، ئەوەندە ئەزانین بڵێین دەقێکی خۆشەوە، نمونەی دوو کەسی هاوسەفەر، یەکەمیان سەفەر بۆ چێژ وەرگرتن دەکات و دووەمیان وەکو گەریدەیەك شت ئاشکرا دەکات، کە بەوردی ئەڕوانێتە ئەو چەمکانەی دێنەبەر زیهنی یان خوێندنەوەو لێکۆڵینەوە لەو کەرەستەو بابەتانەی دێنە بەردیدی تا ئاستی توێژینەوەی زانستی و سودوەرگرتن لە مەبنا هونەری و زانستیەکەی.
نمونەی کۆڵۆمبۆس وەك بازرگانێ، کە بەردەوام لە گەشتدا بوو، توانی لەهاوشانی کارەکەی یان پیشەکەی، شت بدۆزێتەوە، جیهانێکی نوێ بدۆزێتەوە (ئەمریکا) و هەروەها بڵێ زەوی خڕە، رامبۆ بەهەمان شێوە بۆ بازرگانی هاتە رۆژهەڵات، کەچی بوو بەخاوەنی دەقی کراوە.
لە هونەریشدا گۆرانیبێژ جۆرێکی ترە لە خوێنەری دەق، هەروەها مەقام بێژ و شانۆکار و شێوەکار تاد، وەکو موخاتبێك ئیش لەسەر دەقەکان دەکات و بەشێوەی زارەکی (شەفەیی) یان دەست و فڵچەکەی، بیرۆکەکان ئاڕاستە دەکات و بیاگوازێتەوە.
کاتێك ئەڕوانینە مەقامەکان، ئەوانیش ئەچنەوە بابی کلتوورەوە، کە ئەکرێ بڵێین کورد لە کۆندا خاوەن گوتار یان هونەری رەسەن بووە، کە ئەبینین بەزۆری هەوڵێك بوونە بۆ کرانەوە بەرووی کۆمەڵگەدا، چ وەك دەق یان وتن، وەکو مەقامەکانی سیاچەمانە و هۆرە و ئای ئای و لاوك و حەیران...تاد.
لێرەدا یەکێك لە ستایلەکانی مەقامی حەیرانی دەشتی هەولێر بە نمونە دێنینەوە، کە لەتێکستەکەیدا (ئەسمەر و مامەر) وەك دوو پاڵەوانی دەقی مەقامەکە هاتووە، کاتێ هەواڵی برینداربوونی مامەر دەگاتە ئەسمەر، بێ سڵەمینەوەو زۆر بوێرانە بەمەبەستی چوونی بۆ لای

مامەر، روو دەكاتە باوكی دەڵێت، (ئیزنیشم بدەی هەر دەچم، ئیزنیشم نەدەی هەر دەچم) ئایا لێرەدا لەرووی سۆسیۆلۆژی ئەدەبییەوە چی خوێندنەوەیەكمان بۆی هەیە، سەرباری رەهەندە مێژوویيەكەی، كە دەبوو رەخنەگرانی بواری میوزیك و ئەدەبی، لەسەر ئەو چەمكە بوەستابان و قسەیان هەبوایا، چونكە بوارێكی فراوانی بۆ هێشتوونەتەوە بۆ گەنگەشەی بوعدی فیكری و رەهەندی كرانەوە، وەك باسمان لێوەكرد، بەتایبەت لە ناوەندە هونەری و مەعریفییەكان لەسەر ئاستی ناوخۆ و دەرەوە، بەتایبەت دەرووبەر.

دەق گەلێك كە لەچوارچێوەی ئەو مەقامانەدا ناسیومانن، كەبانگەشە بۆ فەراهەمكردنی ئازادی ژن و وەدەستهێنانی شوناسی كەسی لەناو كۆمەڵگەیەكی داخراودا دەكات، هەروەها وەستانەوە لەبەرامبەر ئەو عورفەی، كە بەدرێژایی مێژوو بەسەر ژندا سەپێنراوە.

لەبەرامبەردا وەك بەراوردێك بۆ ئەو دەقانە، تێكستی مەقامەكان، پەنجە لەسەر هەندێ تێكستی پێچەوانەی ئەو تەوژمە فیكرییە دابنێین، كە گوایە بانگەشەی ئەدەبی مۆدێرنەی بۆ دەكەن، نموونەی ئەو دەقە شیعرییەی پەشێو، كە دەڵێ (لەدەستم دێ ئەڵقەی پەنجەت پێ فڕێدەم، نامەی بەختت بسوتێنم)، پاشان جەزای گێرانیبێژ وەك خوێنەر، رێك ئەو جۆرە خوێنەرەمان بیردێتەوە، كە دەڵێ بابەتێكی خۆشبوو، بۆ ئەوەی چاوێك بخشێنێت بە رووە سایكۆلۆژی و سۆسیۆلۆژییەكەیەوە، كە دوای سەدان ساڵ لە بانگەشەی فیكری ئەدیبان و هونەرمەندانی مێژووی دێرینی كورد، ئەمانە (نموونەی پەشێو) دێن ئیتیكی ئەدەبی ئەشێوێنن و رۆئیای توندوتیژی دەرهەق بەژن ئەهێننەوەو نەوەیەكی بۆ چاو و رووی پێ بەرهەم دێنن لەناو كۆمەڵگە، كەچی شاعیری ناسراوی عەرەب نزار قەبانی بەپێچەوانەوە بەشێكی بەرچاو لەگوتار و مەبەستی دەقەكانی، بۆ ئازادی ژن و فەزای كرانەوە بوو لە كۆمەڵگەی رۆژهەڵاتی.

گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر سمكۆ محەمەد… بەشی 1… ئا: عەباس

جەمیل جێماو

مۆدێرنە ئازادی و عەقلانیەتی بۆ بەرهەمهێنانی توندڕەوی ئیدیۆلۆژی بەكارەێنا

ئامادەكردنی: عەباس جەمیل جێماو

بەشی یەكەم

بۆ هەر چاوپێكەوتنێكی نوسەر و رۆناكبیر سمكۆ محەمەد، لەئەنجامی دیداری دۆستانەمان، هەوڵمداوە وەك دەرفەتێك چەند پرسیارێكی ئاڕاستە بكەم و هەر جارەو بەشێكی دانیشتنەكەمان بۆ قسەكردن لەسەر تەوەرێك تەرخان بكەین، كە بەنیازم لە ئایندەیەكی نزیكدا وەكو پڕۆژەیەك لە دووتوێی كتێبێكدا بەچاپیان بگەێنم، كە دەربارەی بابەتی فیكری و ئەدەبی و رۆشنبیرین، بەو پێیەی تا ئێستا خاوەنی سەدان وتار و نزیكەی بیست كتێبی ئەدەبی و فیكری و سیاسی. تاد. هەروەها بە ئاگاداری نووسەر هەوڵمداوە پێداچوونەوە بەچەند چاوپێكەوتنێكی پێشووی بكەم، كە لەگەڵ میدیاكان سازیدابوو و دووبارە داڕشتنەوە بۆ پرسیارەكان بكەمەوە كە زۆربەیان ناتەندروستانە ئاڕاستەی كراون، چونكە پرسیاری ناتەندروست وەڵامی ناتەندروست بەرهەم دێنێ.
هاوكات سەرباری ئەو تەوازوعە زۆرەی كە هەیەتی، ئەڵبەت جورئەتی ئەوێ لەبەردەم نووسەرێكی وا مەزن دەست بۆ هەموو تەورێك ببرێت و موناقەشەی بكرێت، بۆیە بۆ ئەم بەشەی چاوپێكەوتنەكەمان هەوڵمداوە هەندێ پرسیاری سەرەتایی لەبارەی مۆدێرنە و پۆست مۆدێرنەی لەتەكدا بووروژێنم، بەمەبەستی زیاتر بەرچاورووونی خوێنەر لەمبارەوە.

دەقی گفتوگۆكە:

پرسیار: مۆدێرنە وەك چەمكێك یان فاكتەرێكی گۆڕان ئامێزی بەردەوام لە تێكشكانی پێوەری رۆشنگەرایی تەقلیدی و هۆكارێك بۆ گەشەی فكری نوێی خۆرئاوا تا گەیشتنی بەم سەردەمە پرسێكی زیندوو بووە، ئایا هۆكارەكانی سەرهەڵدانی ئەم چەمكە بۆچی دەگەڕێتەوە؟

سمكۆ محەمەد: بالەوێوە دەستپێبكەم كە مۆدێرنیزم چەمكێكی كۆمەڵناسیە، چونكە لەبەرامبەر هەموو كولتوورێكدا رادەوەستێت و هەڵیدەلوشێت، مەبەستەكەش بۆ نووێكردنەوەی كولتوور و سیاسەت و تەلارسازی و ئەدەب و مۆزیك و تەكنیكی نوێ بوو، تائەوكاتەی

رەتكرایەوە لەنێو فكردا كە ژان بوردیار سەرمەشقیانە، بەڵام جیاوازییەكە ئەوەیە كە مۆدێرنە سەرەتا ئامانجێكی دیكەی هەبوو، دواتر بوو بە چەمكێكی جیهانی بۆ هەموو كایەكان و ئامانجەكەشی پێكا.

پرسیار: كاتێ مۆدێرنە دەبێتە چەمكێكی جیهانی، ئایا كورد تاچەند توانیویەتی كەڵك لەم چەمكە وەربگرێت و لەكوێیدا خۆی بینیوەتەوە؟

سمكۆ محەمەد: ئەم چەمكە لەنێو كورددا نیو هێندەی نەتەوە و ئەو كۆمەڵگەیانەی كە خاوەن رۆشنبیری ناسراون موناقەشە نەكراوە، بەڵام یەكێك لەو هۆكارانەی كە لەپشت چەمكەكەوە راوەستاوە و زەمینەی بۆ موناقەشەكردنی جددی خۆش كردووە، ئەوەیە كە مەبەستێكی عەقڵخوازانە و پێشكەوتووخوازانەیە بۆ كۆمەڵگە بەتایبەتی، لەكاتێكدا كورد هێشتا لەدەرەوەی بازنەی ئەو مێژووەیە كە مۆدێرنەی بەرهەمهێنا.
مۆدێرنیزم كەبوو بە ئاراستەیەكی فكری، دەورێكی گرینگی هەبوو لەبواری سیاسەت و رۆشنبیری كە جگە لە كایەكانی دیكە، پەیوەندیی كۆمەڵایەتی بگۆڕێت لەگەڵ هەلومەرجی ژیاندا، یان لەرێگەی كەرەستەی تەكنۆلۆژییەوە رەفتار و هەڵسوكەوتی ئینسان بگۆڕێت، بەڵام بنەچە رادیكاڵیەكەی كارێكی ئایندەخوازی بووە، بۆیە مۆدێرنیتە وەكو پڕۆسەیەك وایە كە نەڕادەوەستێت و نە كاردانەوەكانی رادەوەستن، (جۆن ستیوارت میل) كە بەدانەری چەمكی لیبڕالیزم لە سیاسەتدا دادەنرێت، رەخنەی لە سیستەمی بەڕێوەبردنی دەوڵەت گرتووە و تەكانێكی نوێی داوە بەدەوڵەتی نوێخواز و پێشكەوتوو لەرووی سیاسییەوە، ئەم گۆڕانكارییە بوو بەمۆدی سیاسی، ئیدی ئەوەی لەمێژووی ژیاری ئینسانیدا جێكەوتە ببوو، شێوازێكی نوێی لەگەڵ خۆیدا بارهێنا كە چەمكی ئازادی و عەقلانیەتی لەبەرامبەر توندڕەوی ئایین و سیاسەت و ئایدیۆلۆژیا فراوانتر كرد، ئایندەگەرایی لەفكردا بوو بە یەكێك لەو داهێنانەی كە لۆژیكی رۆمانسیانەی پەراوێزخست و بەكردەوە سەلماندی دیاردەی نوێ ئەویدیكە وەلادەنێ، هەڵبەت چەمكەكە لەئاستی جیهانیدا بۆ هەموو كایەكان و بەتایبەتی بۆ گەشەسەندنی تەكنۆلۆژیا و ماشین و تەلارسازی و كەرەستەكانی دیكەی ژیان و سیاسەتیش كاردانەوەی هەبوو، بەڵام بۆ كورد تەنها لەفەزای ئەدەبیدا رەنگیدایەوە، ئەویش تەنها خۆبەدەستەوەدانی زمان و كولتوور بوو و هەرچی ئەدەبی كلاسیك و هونەر و كولتووری بوو پشتگوێ خرا، بەبیانووی ئەوەی مۆدێرنە وەكو رەوتێكی زیندوو هاتووە و دەبێ كورد پشكی هەبێت، لەكاتێكدا مۆدێرنە فودانەیەك بوو تەنها كەڤەرەكەی دیاربوو، لەبەرامبەریشدا ناوەڕۆكێكی وەحشیانە بوو بۆ

کۆمەڵگە بندەستەکان، ئەویش کوشتن و سڕینەوەی کولتوورەکەیان بوو، هەروەکو ئەوەی ئالان تۆرید لە کتێبی رەخنە لە مۆدێرنیتە دەگێرێت.
ئەم چەمکە لەسەرتاسەری دونیادا زیاتر لەبواری ئەدەب زیاتر پەرەی سەند، بەدەیان ئەدیبی ناودار کە پێویست ناکات ناوەکانیان ریزبکرێ لەپەراوێزی ئەم چەمکەدا جێگەیان دەبێتەوە، هەروەها بزووتنەوەی جیاوازی فکری لەبواری هونەریدا سەریانهەڵدا، کەوابوو هۆکارەکە دەرکەوت بۆچی مۆدێرنە سەریهەڵدا و لەکوێدا خزمەتی کردووە بەهەموو کێشە و گرفتەکانییەوە، وەختێك سیستمی سیاسی نەگۆڕ بوو، وەختێك ژیان لەچەقبەستوویدا بوو، وەختێك ئایین و شێوازە جیاوازەکانی خوداپەرستی لەوپەڕی توندڕەویدا کەنیسە و پەرستاگاکانی داگیر کردبوو بۆ بەرژەوەندی دەسەڵاتی سیاسی، وەختێك لەبواری ئەدەب و فکر جێگەیەك بۆ ئازادی نەمابوو جگە لەئیدیۆلۆژیای بەرتەسك، لەوێدا مۆدێرنە لەرێگەی رەخنەوە لەژیار و کلاسیکیزم و سیستمی کۆنی تەلارسازی و هتد، هەرچی دەقی پیرۆز و نەگۆڕ هەبوو تێکیشکاند و ئەلتەرناتیڤی پێشکەش کرد، سا با ئەلتەرناتیڤەکە هەرچەند جێگەی رەخنە بووە.
هۆکارێکی دیکەی سەرهەڵدانی چەمکەکە بۆ تاك بوونەوەی دەوڵەت بوو پێشتر کە ئێستا کۆمپانیاکان لەرووی ئابوری و ئینجا سیاسیەوە جێگەیان گرتووە، بەومانایەی گوتاری سیاسی بەپێی چەمکی مۆدێرنە ئاستێکی دیکەی هەیە کە بەشێوەیەك لەشێوەکان شەرعیەتی بە موڵکایەتی تایبەتداوە، دەسەڵاتی بیرۆکراتیەت لەژێر عینوانی تەکنۆکراتیزم کە گوایە سیستم بەو شێوەیە بەڕێوەدەچێت، دواجار بەبارتەقای جاران واتە سەدەکانی رابردوو بواری بۆ بەرفراوانبوونی ئابوری سیاسی سازکرد کە لەموڵکایەتی تایبەتدا فۆڕمێکی دیکەی وەرگرت و لەلایەکی تریشەوە بەرهەمهێنانی فاشیزمی لۆکاڵی لەبەرگی ئیدیۆلۆژیای ئایینی، ئەمە سەرلەبەری ژیانی گرتەوە وەکو رەوتێك بۆ دەسەڵاتخوازی مۆدێرن کە قەیرانەکانی دەوڵەت بخاتە دەرەوەی خۆی وەکو هێزێکی مەعریفی رزگارکەری قەوارەی سیاسی ئەو دەوڵەت، ئەم فەزایە لەهۆکارە بنەڕەتیەکانیەوە سەرچاوەی گرتووە کە سیاسەت وەکو زەرورەتێك مۆدێرنەی لەبەرچاو گرت و تاکو کەڵکی لێوەرگرت بۆخۆی و دواتریش هەناردەی وڵاتانی پاشکۆی ئەوروپا کرا، بەو مەرجەی ئەوکاتەی کە لەبوارەکانی مەعریفە و تەکنۆلۆژیا و سیاسەت و کۆمەڵایەتی و پەروەردە و تەنانەت وەرزشیش کە بەپیشەسازیەوە گرێدرا، چەمکەکە بەناڕاستەوخۆ رەنگیدایەوە و بوو بە مۆدێلی ژیان بۆ تاك و کۆمەڵگەش، چونکە کارپێکردن بەشێوازی جیاواز لەلایەن شارەزایانی دەوڵەتخوازییەوە، توانی یارییەکی زیرانە بکات لە نێو تەکنۆلۆژیا و پێشکەوتن، بۆیە نەتوانی ببێتە هۆشیاری تاك و نە

سەربەخۆیی لە عەقڵمەندیدا، بەڵام تاکی ناچار کرد کە لەروخانی شتەکانی پێشوو و هاتنەئارای شتی نوێ، گرینگی بە بایەخپێدانەکەی بدات و نامۆ نەبێت لە پێدراوەکانی دیکەی چەمکەکە کە لەپەراوێزیدا روونتر دەبینرێ، لەحاڵێکدا دەرکەوت کە تاك گەرایی تاکە ئامانجێك بوو بۆ لێدانی داهێنان و عەبقەرییەت، ئەم بیروڕای میشیل مافیولی دا هاتووە کە رەخنەی مۆدێرنیتەی کردووە.

بەشێکی دیکە لەهۆکاری سەرهەڵدانی ئەم چەمکە کە سەرمایەداری تەواو دڵنیابوو لە سەرکەوتن و جێگیر بوون و پتەوکردنی پایەکانی خۆی، بانگەشەی ئەوەی کرد کە ئامانجەکە بۆ نەهێشتنی پێوەرە ئەخلاقیەکان و شۆڕشە دژ بە سیستمی سەرمایەداری و گەڕاندنەوەی بەها کۆمەڵایەتیەکانە لەنێو ئەدەب و کۆمەڵناسی و هونەر و هتد، بەلام دواتر دەرکەوت پێچەوانەکەی راستە و بۆ کۆڵۆنالیزەکردنی کولتووری شۆڕشگێڕییە کە شۆڕشێکی سپیە بەزمان و کوولتوور دەکرێت، چونکە ئەم سیستمە ترسی ئەوەی هەبوو ئینسان بگەڕێتەوە و گەمارۆی بدات، یان لانیکەم پایەکانی لاواز بکات و ئیدیۆلۆژیای دیکە سەرهەڵبدەن وەکو دابڕانێك لەگەڵ ئەو مۆدێلەی بۆ ئینسان داهێنرا بەبێ بنەما، هەروەك ئەوەی دەبینرێت. سەرهەڵدانی شاری هاوچەرخ و چڕی دانیشتوان بە فرەیی لەرەنگ و رەگەز و نەتەوە و ئایین و هتد، هەروەها بازاڕی سەیرو سەمەرەو ژیانێکی نائاسایی کە پێشتر نەبینرابوو وەکو سیحر گەشەی کرد، ئەمانە بوونە هۆی ئەوەی خەیاڵی ئەدیب و رۆماننوسەکانیش فراوانتر ببن لەگەڵ فراوان بوونی شاری مۆدێرن کە زۆر جیاز بوو لەگەڵ شاری سەدەی 19، هەروەك ئەوەی بڕوایان بەوە هەبووە بەپێی پێشکەوتنی شار لەرووی جوگرافییەوە شاری کۆن و کلاسیك جێبهێڵن، بۆ ئەوەی جیهانی ماددی ببینن و واقیعێکی تر کە سیحراوییە لە ئەدەبەکەیاندا رەنگبداتەوە، نموونەش کەسانی وەك (ستاندال و بالزاك و دیکنز و دایستۆفسکی و ئەلیوت و هتد) ئیدی شاری راستەقینە نەك هەر ژیانی واقیعی کۆمەڵایەتی گۆڕی، بەڵکو شێوەی بیرکردنەوەشی گۆڕی و پانتاییەکی زیاتر لەجاران داگیرکرد لەخەیاڵی ئەدیب و هونەرمەندا، ئەم کاریگەرییە ئەرێنییە بەرەنجامی گەشەسەندنی چەمکی مۆدێرنیزم بوو کە بەمانا و پێناسەی جیاوازەوە خۆی کرد بەنێو فکردا، بەڵام رووەکەی تری کە نەرێنیە و مۆرکێکی رەشی لەنێوچەوانی خۆیدا نەخشکرد، بەرهەمهێنانی نازیزم و فاشیزم بوو لە ئەڵمان و ئیتاڵیا و دواتریش لەدوای هەزارەی سێهەمەوە ستایڵێکی دیکەی کۆنتڕۆڵ کردنی ئیرادەی بەشەر، چونکە بووە مایەی بەدبەختی بۆ بەشەرییەت لەو مێژووەدا، دواجاریش وەکو لەپێشدا باسم کرد ئەم رەوتە خۆی لە وڵاتانی عەرەبیدا بەرهەمهێنایەوە و بوو بە بازاڕێکی سیاسی نوێ و ململانێی جیاواز

لەژێر عینوانی نەتەوەخوازی و دەوڵەتخوازی و ئۆپۆزسیۆن و زوڵملێکراو زاڵم و هتد کە نموونەی وەکو سەدام حوسێنی بەرهەمهێنا و بووە بیانوویەك بۆ هەڵوەشاندنەوەی هەموو بەها ئینسانییەکان.

پرسیار: پۆزەتیڤیزم بۆخۆی چەمکێکە لەدوای هاتنە ئارای مۆدێرنە وەکو سیستەم کاری پێکرا، ئێوە دیوە نەرێنییەکەی ئەم چەمکەتان باس کرد، ئایا بۆ دیوە ئەرێنییەکەی چی دەڵێن؟

سمکۆ محەمەد: هیچ چەمکێك موجەڕەد نییە، بەقەد ئەوەی فکرێکی نوێیە پێشنیار کراوە و ئینسان کەڵکی لێوەردەگرێ، بەو مانایەی یان وەکو پێشتر باسم کرد، یەکێك لە رائیدەکانی ئەم چەمکە جۆن ستیوارت میل بوو کە فکری لیبرالیزمی بەرهەمهێنا و دواتر فۆکۆ رەخنەی لێگرت وەکو خەیاڵی دەوڵەتی تەماشای کرد، چونکە ئەو بینی چۆن مامەڵە لەتەك مەعریفە دەکرێت چۆن مامەڵە لەتەك چەمکی دەسەڵات دەکرێت بەناوی عەدالەتخوازییەوە، چۆن مامەڵە لەتەك شێتی و سێکس و کەرەستەکانی دیکەی ژیان دەکرێت لەژێر عینوانی جیاواز کە نا مرۆڤدۆستانە بوو، بۆیە نیگەتیڤ و پۆزەتیڤ مانای لەبۆژنگدانی چەمك نییە تاکو سیاسەت و فکر لێی دوور بکەونەوە، هەروەك چۆن پسپۆڕانی شارەزا لە تەندروستی ئامۆژگاریمان دەکەن لەو جۆرە خواردنانە دوور بکەونەوە و خۆتان بپارێزن کە زیانی بۆ جەستەی نەخۆش هەیە، ئەگەر وابوایە دەبوو هەموو گروپ و دەستەبژێرە سیاسیەکان لە ماکیاڤیلیزم دوور بکەونەوە، یان تەنانەت لەو دیموکراسیەتە درۆیینەیە دوور بکەوینەوە کە دەیان عینوانی بۆ خۆشگوزەرانی و دادپەروەری بەرهەمهێناوە کە لەخەیاڵ بەولاوە هیچی تر نییە، بۆیە بەپێچەوانەوە چاندنی هەر چەمکێك لە زەینی ئەو نەوەیەی بەدوای مەعریفە یان سیاسەتەوەیە بەتایبەت ئەو نەوەیەی لەدوای هەزارەی سێهەمەوە چاوی بەدونیادا کراوەتەوە، یەعنی رەگداکوتانی بەجۆرێك تا مومارەسە دەکرێت، هەرچی مۆدێرنەیە لەگەڵ خۆیدا کۆمەڵێك مانای جیاواز و بەهای جیاوازی بۆ فکر و سیاسەت و فەرهەنگ دانا، تەنانەت مانای شۆڕشی گۆڕی و کردی بە پێوەرێکی ئەخلاقی، مانای نیشتیمانی کرد بە پێوەرێکی ئابوری لەسەر بنچینەی سیستەم، ئەم بەراوردە تایبەتمەندی هەموو جۆرە دونیابینییەکی رابردووی گۆڕی کە رۆمانسیانە تەماشای چەمکەکانی دەکرد، باشترین نموونە ئەوەبوو کە لەتونس و سوریا و میسر و لیبیا بینیمان بەناوی بەهاری عەرەبییەوە و ناوی لێنرابوو شۆڕشی فەیسبووك، کەچی سیناریۆیەك بوو کە ئیدیۆلۆژیای پراکتیکی کردە کەرەستەی بەرهەمهێنانی سیاسەتێکی نوێ کە داگیرکاری نوێ بوو، لایەنە نیگەتیڤەکانی ئەم چەمکە، لەسەرووی هەموویانەوە ئەوەبوو کە

بووبە ئایدیۆلۆژای مەعریفە بۆ لایەنگرانی، هەروەها هەموو ئەو کولتوورە سوننەتیانەی نەتەوەکانی پەراوێزخست یان پشتگوێی خست، لەبەرامبەردا قەیرانی خوڵقاند، چونکە خاپوورکردنی هەموو ئەو شتانە بوو کە بەهایان هەبوو، هەروەها چەمکەکە مانای دیالیکتیك و مێژوویی نییە، بەڵکو خۆی رووداو و خوڵقاندن نمایشکردنی شتە حازرەکانە، بۆیە ناکرێ ناوی شۆڕشی لێبنرێ بەسەر کلاسیزمدا، تەمەنی کورت بوو لەناو قەوارەی دەوڵەتە نەتەوەییەکان کە مەشروعیەتی هەبوو، تاکو هاتنی دەوڵەتی فرەیی و کۆمەڵگەی پیشەسازی بەمانا گشتگیرەکەی.

پرسیار: هاتنی هەر پێستێك لەدوای هەر چەمکێك یان تێرمێك، بەواتای قبوڵ نەکردنی دەگەێنێت، چ وەکو پڕۆژەیەك یان هەر دەستپێشخەرییەك بۆ مانەوە لە چوارچێوەی خۆیدا، ئایا بەهاتنی پۆستمۆدێرنە، مۆدێرنە تا چەند لەناو بازنەی مێژوودا جێ خۆی کردۆتەوە؟

سمکۆ محەمەد: بەر لەوەی باسی پۆست مۆدێرنە بکەین، دەبێ ئەوە بڵێین کە مۆدێرنە لەسەروەختی خۆیدا کاری خۆی کرد و کاریگەری خۆی لەسەر تەواوی دیاردە و شتەکان دانا، مۆدێرنە ئەو چەرخەی بەهەموو موفرەدەکانی ژیانەوە بینی کە عەقڵمەندی بوو، بۆیە پراکتیکیشی کرد و رەخنەشی لێگیرا، کەوابوو پۆست سەریهەڵدا، پۆستمۆدێرنیزم رەوتێکی فکری یە کە بریتیە لە وەلانانی عەقڵگەرایی سەردەمی رۆشنگەری، هەروەها گەڕانەوەی رۆحی میتافۆر بوو بۆ هەموو کایەکان، پێوەر بۆ کوالیتی و گەڕانەوە بۆ سرووشتگەرایی و هتد.
ئەگەرچی چەمکی پۆستمۆدێرنیزم لەبواری رۆشنبیر و فەرهەنگی بەگشتی لە ساڵەکانی 1969 وەکو ئالان تۆرین باسی دەکات، لە ئەدەبیاتی ئیسپانیدا رەنگیدابووەوە، واتە لەرێگەی ئەو شیعرانەی کە رەخنە بوون لە مۆدێرنیتە، بەو مانایەی کە نابێ و ناکرێ سەرمایەداری بەو شکڵەی خۆیەوە بمێنێتەوە و هەمان فەرهەنگ ژێرخانەکەی بێت، بەڵام دەبێ ئەوەش بزانین کە ئەم گوتاری چەمکە دەورێکی بنبەستی خوڵقاند، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کاریگەرییە نیگەتیڤەکان سێ رەهەند وەربگرن، یەکەم بەفیڕۆدانی کات لە کۆمەڵناسیدا، دووهەم لاوازکردنی چەپی مارکسی، سێهەم هێنانە ئارای فەرهەنگی تەماوی و ئاڵۆز بۆ تەواوی کایەکان.
لەگەڵ سەرهەڵدانی چەمکی پۆستمۆدێرنە کە وەکو کاڵایەك لە بازاڕی فەرهەنگی و رۆشنبیری جیهانی کاردانەوەی خۆی هەبوو، موناقەشەیەکی دیکە هاتە ئاراوە کە ئایا پۆست مۆدێرنە چەمکێکی سەربەخۆیە یان تەواوکەری مۆدێرنەیە، لەکاتێکدا چەمکێك لەزمانی ئیگلیزیدا زیاتر

گەشەی سەند، یۆرگن هابرماس کە بیرمەندێکی هاوچەرخی پاش بونیادگەرییە و لە شوێنێکی دیکەشدا تەواو لاگیری لە لاکانی دەروونناسی چەپ و نەخشەی فەلسەفەی کردووە و دوا هەڵقە و دوا قۆناغی فەلسەفەیە و گوتویەتی "پۆست مۆدێرنە ئەو چەمکەیە کە پرۆسەی مۆدێرنە تەواو دەکات، چونکە تەمەنی هەردووکیان لەژێر سایەی یەك سیستمدا بەڕێوەدەچێ کە ئالۆگۆڕی لە سیستم نەکراوە، بۆیە پۆست مۆدێرن ئایدیایەك نییە کە دابڕان بێت لەتەك مۆدێرنیزم، بەوپێیەی مانایەکی ئیتیکی نییە، وەکو ئەوەی کە مۆدێرنە شێوەیەکی دیکەی ژیانی ئەدەبی و هونەری و سیاسی پێشکەشکرد، چونکە من نابینم هیچ فەلسەفەیەکی لەپشتەوە بێت"، خوڵقاندنی رەوایەتی لەبواری سیاسی و فکریدا، کێشەیەکی دیکەی بەردەم بە ئارگومێنت کردنی هەموو شتەکانە کە بەرهەمی رابردووە بۆخۆی، بەڵام ئەگەر بیانووە سیاسی و فکرییەکە ئەوەبێت کە گەڕانەوە بێت بۆ بیری میتافیزیکی و هاریکاری ئیدیالیزم بکات، رەنگە واقیعییەتێکی تێدابێت، بەوپێیەی کە بانگەشەکەرانی خوازیارن بەگژ ئەو بەرهەمە فکری و ئەدەبی و هونەریانەدا بێنەوە کە لەسەردەمی مۆدێرنەدا سەریانهەڵداوە، بەڵام ئەوە سەلمێنراوە کە پۆست مۆدێرنیزم نەمری و واتا رابردووەکان هەڵناوەشێنێتەوە و ئەو توانایەشی نییە، چونکە ئەو بیری رەخنەگرانەی کە مۆدێرنە بەرهەمی هێنا، تازە گەڕانەوەی تەنها مەگەر لە رەخنەگرتن لەو عەقڵگەراییە بێت کە سیستمی ئێستای جیهانی بەرهەمهێناوە کە بەشێکی زۆری بیرۆکە تەکنۆلۆژییەکان چەند لەخزمەت بەشەرن، ئەوەندەش لەدژی بەشەرن، لەحاڵێکدا هەمو ئەوشتانەی بوون بە کولتوور لەسەدەی رابردوودا، وەکو بزاڤی ئەنتی کولتووری نمایشکران، ئەمەش لەوێوە سەرچاوەی گرتووە کە تەواوی ئەو فۆڕمانەی بۆ بیرکردنەوە لە چەمکە فکرییەکانی دیکە کاریان پێدەکرێ، بەشێکن لەدژکاری چەمکەکانی رابردووە، چونکە پۆست بۆخۆی واتای کۆتایی هاتن دێت بە پێشگرەکەی کە خۆی بووە بە پاشگری چەمکەکە، ئەم هەوڵدانە لەنێو ئەدەبیشدا پرۆسەیەکە لە وشەوە بۆ وێنە لە گوتارەوە بۆ ڤیگێر هەیە، کەواتە ئەو هێزەی لەپشت بەمۆرالی کردنی چەمکەکەوە راوەستاوە، هێزێکە تەنها بۆ ئەوەیە کە مێڵای هاوبەش تێکبشکێنێ، لەکاتێکدا ئەو بیرۆکەیە هێشتا یەکلایی و ساغ نەبۆتەوە کە تەواوکاری مۆدێرنەیە کە وەکو بزاڤێکی چەپگەرایی خۆی نمایش دەکات، بەتایبەتی دوای تیۆریزەکردنی چەمکەکە لەلای لیوتار کە بەمەرگی داستانەکانی ناوبردووە، ئیدی لەدوای ئەو ناساندنە هەواداران و لایەنگرانی تیۆرەکە، کەوتنە وێزەی ئەوەی کە بۆوایان بە شتە لۆکاڵییەکان بێت و کار لەسەر ئیشکالیاتە لۆکاڵییەکان بکەن.

بەرهەحاڵ ئەگەر لەرێگەی ئەدەبەوە تەماشای ئەو چەمکانە بکەین،

دەبینین چۆن موناقەشەی مۆدێرنە و دەرکەوتەکانی کراوە، بۆ نموونە کافکا یەکێك لە سەرسەختترین ئەو ئەدیبانە بووە کە وێنەی مرۆڤی سەردەمیانەی نەخشاند لە ڕۆمانی دادگایی و لە مەسخ کە هەمووی بەشێکن لە ململانێی نەبڕاوەی کارێکتەرە ناکۆکەکان لەدژی یەکتر کە هەلومەرج خوڵقاندبوونی، بیرەوەرییەکانی پیسوا کە نووسەرێك بوو تەنها بۆ خۆی دەینووسی و دواتر کە دەمرێت هاوڕێکەی نووسینەکانی بە چاپ دەگەیێنێت و هەمووی ڕەخنەیە لەو ژیانە فەرزکراوەی سەر بەشەرییەت لە سایەی ئەو سیستمە زاڵەی کە مۆدێرنە لەگەڵ خۆیدا بەکۆشی کرد، هەروەها بۆرخیس و دەیان نوسەری دیکە کە لەخەیاڵدانیاندا چیرۆکی ئەژدیها و دەقەکانی تر بەیانیان کردووە، لەلای کوردەواریش هونەرمەندی وەکو قالە مەڕە و حزسیچن عەلی و ئەحمەد شەماڵ و ئەسیری شاعیر و شێخ ڕەزا و جان دەمۆی کەرکوکمان هەیە، ئەمانە هەموو ڕەخنەبوون لە عەقڵی سەردەم و مۆدێرنە کە گوایە پۆست مۆدێرنە جێگەی دەگرێتەوە، هەرواشە هەموو سەردەمێك پاڵەوانێکی تایبەتی خۆی هەیە، بۆیە پۆست مۆدێرنە بەدوای پاڵەوانە تایبەتەکانی خۆیەوەیەتی.

پرسیار: تیۆرە ڕەخنەییەکان لە سیستمی نوێی جیهانیدا وێنەیەکی دیکەیان وەرگرتووە، ئایا مۆدێرنە کارێکی تەواوی کرد لەپرۆسەی بەرهەمهێنانی عەقلانیبووندا ؟

سمکۆ محەمەد: سرووشت و لۆژیکی کۆمەڵناسی جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە مرۆڤ بگاتە ئاستێك کە ژێردەستە و کۆیلەی سیستمی نوێ نەبێت و ئەو هەقیقەتە لەبەرچاو نەگرێ کە وەکو واقیع پێشنیارکراوە و لەراستیشدا وەهم و خەیاڵێکی سیاسییە، چونکە هیچ روانگەیەك لەو روانگانەی کە وەکو هەڵبژاردە دانراون بۆ مرۆڤ و چارەنووسی، روانگە گەلێك نیین کە دڵخۆشکەر بن، بۆ نموونە دەرکەوت سەنعەتکردن بە کۆمەڵگەی فرە کولتور و ئایین و نەتەوە، راسیزمی لێبەرهەمدێت، ئەو سیناریۆیەی کە ڕۆژئاوا بۆ بەرژەوەندی خۆی لەسیاسەت و فرە کولتووری پیادەی دەکات، نەك هەر عەقلانیەت نییە لەهەمو بوارەکانی ژیان، بگرە متمانەی لەو ژیانەش سەندۆتەوە کە مرۆڤ هەوڵبدات بگەڕێتەوە بۆ سادەیی و خاکی بوون، ڕەخنەگرتن لە پۆزەتیڤیزم کە هابرماس یەکێکە لەو بیرمەندانەی ناوی لەپێشەوەی بیرمەندانی سەدەی بیستەمەوە دێت، تیۆرێکە قسە لەسەر ناسین و دەروبەری مرۆڤ دەکات لەرێگەی هەڵسوکەوتی خۆیەوە، تیۆری ناسین زانست و ناسین وەکو یەك تەماشا دەکات، لێرەوەیە تێدەگەین کە پۆزەتیڤیزم عەقڵ پارچە پارچە دەکات و دونیای کۆمەڵایەتیش دابەشدەکات، عەقلانیەت گرەوەکە دەخاتە

باوەشی مرۆڤ خۆی، ئیدی چۆنی بەکاردەهێنێ ئەوە ویژدان حوکم دەکات، چونکە ئەزموون وەکو کانت دەڵێ بەشێکی زۆر لە پێویستییەکانی ژیانی ڕۆژانەی ئینسان داگیر دەکات، بەبێ ئەزموون شتێك نامێنێت بەناوی پراکتیك کردنی تیۆری عەقلانییەت، ئەوەی کە ئێستا لەدونیای ئەدەبی و سیاسیدا دەگوزەرێ و کاریگەری نیگەتیڤی خستۆتە سەر هەموو کایەکانی تر، مەسەلەی عەقلانییەتە کە خودی ئینسانییەتی کردووە بە کارێکتەری ئەزموونگەرایی لە هەموو بوارە جیاجیاکاندا، ئەمەش بەخاتری بەرژەوەندییە جیاوازیەکانە، بەوپێیەی سیاسەت بووە بەداڕێژەری ژیانی ئینسان و دوورکەوتنەوە لە سرووشتگەرایی، هاتنی تەکنۆلۆژیا و بەتایبەتیش تەکنەلۆژیای سەربازی کە بازاڕێکی گەورەی سیاسەتە و کۆبەرکۆی جۆراو جۆری تێدادەکرێ، هەموو جۆرە ڕێگەیەکی گرتووە بۆ رزگاربوون لەو قەیرانانەی کە خودی ئینسان خۆی درووستی کردوون و بووە بەکۆشە بۆخۆی، ئەلێرەوەیە کە عەقلانییەت راستە لەهەناوی مۆدێرنەوە گەشەی سەند و دەیهەوێ ژیان بەردەوام بەو شێوەیە ئاراستە بکات، بەڵام تێپەربوون بەپڕۆسەی مۆدێرنەدا کە مۆدێلی بەسەرچووە، دیاردەیەك ناخوڵقێنێ کە لانیکەم کاریگەری لەسەر فەرهەنگی سیاسی و ستایلێکی نوێ بەرهەمبهێنێ جگە لەوەی کە ترامپ ی بەرهەمهێناوە، جارێکی تر راسیزمی بەرهەمهێنایەوە کە ئێستا تەواوی ئەوروپا و ئامریکاشی گرتۆتەوە، ڕووداوەکانی ئەمدواییە باشترین سەلمێنەرن.

پرسیار: ئایا دەکرێ بڵێین مۆدێرنە دوا شەپۆلی وشیاری مرۆیی سەردەمی خۆی بوو، یان ئێستاش بەردەوامی هەیە؟

سمکۆ محەمەد: مۆدێرنە لەگەڵ کۆتایی هاتنی شەڕی ساردی نێوان دوو جەمسەری ئامریکا و سۆڤیەتی کۆن، کۆتایی بەتەمەنی هات، ئەوەی ئێستا پاشماوەی ئەو مۆدێرنەیە لەهەموو رووەکانییەوە، هەموو هەوڵێکی سیستمی سیاسی ئێستا ئەوەیە کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان لاواز بکات و لەنێو تەکنیکی نوێ کە فەیسبوکە نوێ بکاتەوە و وەکو دیاری بیبەخشێ بە ئینسان، لەکاتێکدا مەرجی ساغڵەمی ئینسان لەلای سیستمی نوێ و کاپیتالیزمی هاوچەرخەوە، لەهەموو رووەکانەوە جێبەجێکراوە و سیستماتیك کراوە، بەڵام تاکە شتێك کە ناتوانێ بیبەخشێ بە ئینسان ئەوەیە رزگاری بکات لەو تاکگەراییەی کە چارەنوسی یان شێت بوونە، یان خۆکوشتن یان مردنی بەکۆمەڵ، یان مردن وەکو حەتمیەتی ژیان، تاك گەراییش وەکو پێناسەی پێشووتر باسم کرد، شێوەیەك بوو لەکوشتنی تواناکان، ئەمەیە سیحری پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیا و بەکارهێنەرەکانی و ریکلام بۆ کردنی

لەرێگەی راگەیاندنەکانەوە کە بەشێکن لەو سیستمە نا ئینسانییە، هەر ئەمەش سەرچاوەی تەواوی کێشەکانی مرۆڤن، بەتایبەتی ئەم فەزایە لە رۆژئاوا باشتر هەستی پێدەکرێ، وەختێك ئینسان بووە بەکۆیلەی کار و خزمەتی کۆمپانیاکانی پەراوێزی کۆمپانیا زەبەلاحەکان و لەوێشەوە بوون بە کائینی ریکلام کەر و بەکاربەر و بۆئاگای نێو میترۆ و ترام و پاسەکان و هیچی تر، ئەم حاڵەتە کە گوایە پاشماوەی پێشکەوتنی مۆدێرنەیە وەکو قۆناغ و سیستمی سیاسی و ئابوری، نیگەتیڤ ترین حاڵەتە لەمێژووی بەشەری، بەوپێیەی کە هەرچی ئیرادەی سیاسی هەیە لەدوتوێی مۆرکردنی پەنجەدا لەهەڵبژاردنەکاندا کۆکراوەتەوە و هەرچی ئیرادەی سیاسی هەیە لەیاسا و دەستووری خوڵقێنراودا کۆکراوەتەوە، هەر لەوێشەوە رادەستی گروپێك کراوە بەناوی سیاسەتوانەوە کە لەخۆڕا چارەنووسی ئینسان بەبازاڕ دەکەن. کەواتە ئەو شەپۆلەی کە ئێوە باسی دەکەن و گوایە مۆدێرنە سواری پشتی بووە، ئەمەش موژدەبەخش نییە بۆ خۆشگوزەرانی ئینسان، بەڵکو تەواوکەری ئەو کولتووره سیاسیەیە کە لەپشتیەوە عەقڵێکی روخێنەری روحیەتە ویژدانی و ئینسانی هەیە کە بەناوی تاکگەراییەوە باوك و دایکی کردووە بە قوربانی تەکنۆلۆژیا و وەرزش بۆ منداڵەکان و وەچە نوێیەکان، ئەو عەقڵەی کە بەرلەوەی بەختەوەری بێت بۆ ئینسان وەکو زانست باسی دەکات، بەپێچەوانەوە مەترسییە بۆ چارەنووسی هەمووان.

حاڵەتێکی دیکەی رەخنە لەعەقلانیەت ئەوەیە کە مرۆڤ بارکراوە بە شێوازە جۆراوجۆرەکانی ئینتیما، تادەگاتە ئینتیما بۆ تیپی وەرزشی و تێنس و کاڵای بەرهەمهاتووی کۆمپانیا خاوەن لۆگۆکانی وەکو ئیسس و ئیکۆ و بۆرن و هتد، ئەم بەبازاڕکردنە کە قورسترین بارە بەسەر شانی مرۆڤەوە، لەو عەقلانیەتەوە سەرچاوەی گرتووە کە گوایە مرۆڤ لەسەرییەتی داهێنان بکات لەنێو شتە داهێنراوەکانی رابردوو، واتە بەجوڵەخستنی ئەو پەیوەندییەی کە رۆژئاوا دەستبەرداری بووە و لە رۆژهەڵات ئاڵۆزترین پەیوەندییە و ناتوانێ دەستبەرداری بن، لەهەردوو بارەکەدا دەرکەوتووە کە مرۆڤ لەرێگەی ئەو بەعەقلانیکردنەوە، باشترین کەرەستەی ململانێکانی کۆمپانیان کە سیاسەت کاری لەسەر دەکات، هەڵبەت دەبێ ئەوەش بزانین کە ئیدیۆلۆژیا ئەگەر پێشتر مانایەکی هەبوو بۆ ململانێی سیاسی و فکری، ئێستا بەپێچەوانەوە بووە بە کەرەستەیەکی زیندووی بەردەست و مەلمووس، واتە کێشەی پراکتیککردن و بەکارهێنانی بۆ نێوانەکانی دیکە کە هەموو سیما کۆنەکانی پێشووی سیاسەتی گۆڕی و لەجیاتی فاشیزم و دیکتاتۆرییەتی بەرهەمهێنا، بە پێناسە نوێیەکە کە بەرهەمی کاپیتاڵیزمی هاوچەرخە، لەبەرامبەر ئەوەشدا هێز و گروپی لۆکاڵی نوێی بەرهەمهێنا کە رەخنە نەتوانێ بە گشتی و بەرفراوانی

ڕێگەی لێبگرێت و بیکات بە ئایدیایەك بۆ تێگەیشتنی ئینسان لەو کەرەستانەی کە کە پێشتر ناویان ئیدیۆلۆژیا، بۆیە دەرکەوتووە کە عەقلانیەت کێشەیەکی دیکەی درووست کردووە، ئەویش تێنەگەیشتنە لەو چەمکانەی کە مانایان گۆڕاوە و ڕەخنەش نایان گرێتەوە.

پرسیار: پێدەچێ هەژموونێکی دیکەی پۆستمۆدێرنە لەنێو فکردا کاریگەری لەسەر هەموو کایەکان دانابێت، ئایا چارەنووسی مۆدێرنە بە کوێ دەگات و چۆن مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت؟

سمکۆ محەمەد: من لەراستیدا زۆر لەژێر کاریگەری فکری هابرماس نیم، بەڵام هەندێك بیرکردنەوەی بەخەیاڵمدا دێت و بەکاریان دەهێنم و پێشموایە درووستن، بەهەرحاڵ هابرماس پێیوایە پۆست مۆدێرنە تەواوکەری پڕۆژەی مۆدێرنەیە، چونکە عەقلانیەتی کرێدتە باو بۆ هەموو کردەیەك، ئەمە لە کتێبی (للسیاسە بالسیاسە) باسی دەکات، لەوێ باسی بەشتبوون و بەئامراز بوونی ئینسان دەکات لەنێو فەزای سیاسی و فەرهەنگیدا چینەکان دەتوێنەوە و جیاوازیان نامێنێ، جگە لەوەی کە تواناکان لەپێناو بەدەستهێنانی خواست بۆ تاك جیاوازی دەبێت، باڵادەستی سیاسەت لەدەوڵەتانی پەراوێزی وەکو بەشێك لە ڕۆژئاوا و ئاسیا و هتد، بەشێکی بۆ ڕێکخستنی ژیانی ئینسانە بەپێی ویستی دەوڵەتمەدار و سیاسیەکان و هاوسەنگی نێوان هێزەکان کە زۆرجار بەناو سۆسیال دیموکراتەکان باسی ئیرادە دەکەن وەکو ئیدیعایەك بۆ فەزای ئازاد، کە لەراستیدا ئەوەندەی سیستم قەیرانی بۆ ژیانی ئینسان درووست کردووە، هێندە خۆشگوزەرانی نەخوڵقاندووە، ڕەخنەگرتن لەو ئابوریەی کە ئێستا لە ڕۆژئاوا دەگوزەرێ، لەوێوەیە کە ئینسان بووە بەشتێك لەنێو ئەو سیحرەی کۆمپانیاکان خوڵقاندوویانە، تەنانەن لەنێو ئەدەبیشدا کە نۆبڵ وەکو سیحرێکی ئەدەبی دابەشدەکرێ لەسەر زانست و ئەدەب و ئاشتی، هەر ئەوکاتە ڕێی هەموو تواناو لێژێك و داهێنان لەنێو دەچێ، چونکە بەپێوەرەی توانا نادرێن بەکارێکتەری ئەدەبی و سیاسی و زانستی و هتد، من نموونەیەکی زۆر واقیعی دەهێنمەوە کە زۆرکەس ناتوانن پشتگیریم نەکەن، نموونەی یەکەم ئەوەیە کە هێشتا ئۆباما نەهاتبووە سەر تەختی سەرۆکایەتی و بە پراکتیك کاری نەکردبوو، نەرویژ نۆبڵی ئاشتیان پێبەخشی و لەدواجاریشدا دەرکەوت پیاوێکی ئاشتیخواز نییە و زۆرترین جەنگیش لەسەر وەختی دەسەڵاتدارێتی ئەو بوو، کەچی کەسیش نەیکرد بە ڕەخنەی سیاسی، هەروەها نۆبڵی ئەدەبی درا بە کەسێکی یێگسلافی بۆ کورتە چیرۆك کە دواجار دەرکەوت و ڕەخنەشی لێگرا ئەو توانایە لە چیرۆکەکان و فکرەکانیشدا نییە کە نۆبڵ وەربگرێت،

مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە، کاتێك کە نۆبڵ لەنێوان ئالبێر کامۆ و نیکۆس کازانتزاکی مابوو، هەق بە کازانتزاکی بوو وەکو کامۆ خۆی ئیعتراف دەکات، کەچی نۆبڵ درا بە کامۆ، ئەمەیە نۆبڵ کە سیحرێکی بەتاڵە بە بڕوای من، چونکە دەستی سیاسی لە پشتەوەیە نەك هەڵسەنگاندنی ئەدەبی و توانای تاکە کەسی رووت.، ئێمە تا ئێستاش بە وردی باسی ئەو عەقلانییەتەمان نەکردووە کە هێشتا بە تەواوەی نەگەیشتووە بە کۆمەڵگەی ڕۆژهەڵاتی و ناوچەکە، هێشتا بەتەواوەتی مومارەسەی تاکگەرایی و نەمانی چینی ناوەڕاستمان نەکردووە کە چەند کاریگەری نیگەتیڤی هەیە، هێشتا نەمانزانیوە تاکگەرایی چ کێشەیەکی روحی و ویژدانی دەخوڵقێنێ و چ قەیرانێك درووست دەکات کە بە خۆکوژی راناگەین و هتد.

درێژەی هەیە ......

قەیرانی خوێنەر و خوێنەری قەیران … عەباس جەمیل جێماو

بیانوهێنانەوەی زۆرێك لەخوێنەر و نووسەر و ئەوانەی لەسەر ڕۆشنبیری حیساب دەکرێن، گوایە سەرقاڵن بەبژێوی ژیان و کێشەکانی دیکەی کۆمەڵایەتی و سیاسی..هتد، بۆیە دوور کەوتوونەتەوە لە خوێندنەوە، بەومانایەی هۆکارگەلێکی شەرعییان هەیە، کە نەپەرژاونەتە سەر خوێندنەوە، هەروەها جۆرێکی دیکەی بیانوو هەیە، کە لەبری خوێندنەوە ئەو داتایانەی لەنێو کتێب هەن بە ئاسانی لەڕێی کەناڵە جیاوازەکانی راگەیاندن و تۆڕە کۆمەڵایەتیەکانەوە دەست دەکەون، ئەمە بۆتە مایەی تێکەڵکردنی قەیرانی خوێنەر و خوێنەری قەیران.
هاتنی کۆرۆنا و کەرەنتینەکردن، بیانوویەکی کۆمێدی دایە دەست ئەوانەی، کە پێشتر نەیاندەخوێندەوە، ئێستا گوایە مادام لەماڵەوەن، کەواتە کاتی خوێندنەوەیان لەبەردەستە، ئەمە ئەو نالۆژیکییەیە داتایەکمان پێدەبەخشێت، کە پێشتر ئەو بەناو ڕۆشنبیر و نووسەرانە نەیانخوێندۆتەوە و تەنها بەجەستە لەسەر کایەی ڕۆشنبیری حیساب بوون، ئەگەرنا خوێندنەوە پرۆسەیەکی بەردەوامە و

هیچ بیانوویەکی گەرەك نییە تاکو بەدوای قەیراندا بگەڕێن.
قەیرانی خوێنەر و خوێنەری قەیران دوو کێشەی جودان لەبواری مەعریفیدا، ڕەهەندی یەکەم، کە خوێنەری قەیرانە، کۆمەڵگە بەرەو جەهالەت دەبات ئەگەر ئەم دیاردەیە بەردەوام بێت، چونکە خوێنەری قەیران بە خوێنەواری موناسەباتی دەوترێت، کە لە ئەنجامی خوڵقاندنی ئەو فەزا تەماویە، یان ئەو کەشە ئاڵۆزەی لێرەو لەوێ سەرهەڵدەدەن و ناچار دەبن بخوێننەوە، نمونەی سەردەمەکانی شەڕی ناوخۆ یان کەرەنتینە، یان فیراری زەمەنی بەعس...هتد.
قەیرانی خوێنەریش بریتیە لە نەبوونی خوێنەری جددی، یان ئەوانەی ئامادە نیین پارە لە کاغەز سەرف بکەن، بەکۆمەڵێك بۆو بیانوو، کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێ کرد، نموونەی ئێستای بەناو پایتەختی رۆشنبیری، کە خاونی ئەم رستە نامەعریفییەن، لەکاتێکدا زۆرێك لەخەڵکەکەی شەڕی وەدەستهێنانی ئەو نازناوەیان دەکرد شارەکە (پایتەختی رۆشنبیری) بێت، جیا لە چەند دەزگایەك بە ئاماژەی چەند سیاسییەك بەڕێوە دەبرێت بۆ مەبەستی تایبەتی و بەرژەوەندی تاك و حیزبی، هەر ئەمەشە وای کردووە هیچ دەزگایەکی چاپەمەنی یان رۆشنبیری نەچێتە سەر و لەنیوەی رێ مایەپوچ دەبنەوە.
خۆ ئەگەر بێت و ئەم فەزایە بە سەر شوێنەکانی تردا بگشتێنرێت.. ئەوکات دەبینین بەهەمان نەغمە گۆرانی بۆ یەکتر ئەڵێن و قەیرانی خوێنەر دەبێتە ئەمری واقیع.
بۆیە بەشێکی زۆر لە خوێنەری ئاسایی، بەپاڵپشتی ئەوەی قەیرانی بەردەوام هەیە، نابینین روو بکەنە کتێبخانەکان بەمەبەستی کڕینی کتێبێك، یان بەدوای دەقێکەوە بن بۆ ئەوەی بتوانن هەڵسەنگاندنێك بکەن، یان بەراوردکاری و جیاوازیەك لەنێوان دەقی رەسەن و دەقی دروستکراو بکەن، یان جیاوازی لەنێوان ئەو بابەتانە بکەن، کە بەگڵۆپی سەوزی حیزبی دێنە چاپکردن.
لەقەیراندا ئاساییە خوێنەر دووچاری دوورکەوتنەوە بێ لە خوێندنەوە، چونکە ئەوکات ئینسان سەرقاڵی خۆ رزگارکردنە لە کێشەکانی رۆژ، بەڵام لۆژیك نییە خوێنەر بەدوای قەیرانەوە بێت تاکو بخوێنێتەوە، ئامانجی سەرەکی قسەی ئێمە لەسەر ئەم پنتەیە.
ئەم حاڵەتەش هۆکاری هەمە چەشنی هەیە، ناکرێ قەتیس بکرێ لەچەند خاڵێکدا، چونکە خوێندنەوە دەرهاویشتەی بەشێکی نەبڕاوەی قەیرانی شارستانیەتە، یان روونتر بڵێین بۆ خۆی دیاردەیەکی شارستانییە و سەرەتایەك بووە بۆ وەدەستهێنانی مەعریفە و پێکەوەیی و کەرەستەی رۆژانەی پەیوەست بە گەشەی کۆمەڵایەتی و ئابووری...تاد.
لایەنێکی دیکەی قەیران ئەوەیە، کە کوردی خوێن و عەرەبی خوێن، بیانووی ئەوەیان وەرگرتووە، کە دەقەکان بەزمانێکی خراپ

نووسراونەتەوە، ماوەیەکی زۆر بەهۆی بڵاوکراوەکانی بابەتگەلێکی عەرەبی یان ئینگلیزی..هتد، کە دەکران بەکوردی، دیارە مەبەست لە نەوەی شەستەکان و هەفتاکانی سەدەی رابووردوو، کە ئێستا کتێبێك دەبینن کراوە بەکوردی، دەڵێن لەزەمەنی خۆیدا بەزمانی عەرەبی خوێندوومانەتەوە، لەراستیدا ئەوان نەیان خوێندۆتەوە، بەڵکو تەنها ناو و ناونیشانەکەیان بیستووە، بۆیە ئێستا هەرچی زیاترە بەپەلە دەیخوێننەوە.، کەواتە پرسیارەکە ئەوەیە بۆچی لەکاتی سەپێندراودا وەکو کاتی کەرەنتینە کردن خۆ دروست دەکاتەوە، وەڵامی ئەمە بەگومانێك دەستپێدەکات، کە رابردووی ئەو تەرزە خوێنەرە هەمان ئێستایە کە دەیبینین.

ماوەیەکە لەناو توێژی نووسەران کۆمەڵە کەسێك پەیدابوونە، کە پێشتر کتێبیان دەکڕی نەیان دەخوێندەوە، کەچی ئێستا لەم سەردەمی کرۆنایە مێشکیان بردووین گوایە خەریکی خوێندنەوەن، لەکاتێکدا دێن کتێبی دەستی دوو دەخوێننەوە، چۆن خوێندنەوەیەك، ئەویش تەنها گێڕانەوەی حیکایەتی ناو دەقەکان دەخوێننەوە، یان هەر کوردی ئەخوێننەوە لەکاتێکدا ئەبێ نووسەر لە خوێنەری ئاسایی جیابێتەوەو بزانێ بەهای تیوری نووسین چی یە.

بۆ نمونە.. کاتێك مارکیز ئەخوێنینەوە یان کافکا یان سارتەر یان نەجیب مەحفوز یان هارۆکی موراکامی، دەبێ جیایان بکەینەوە، چون هەریەك لەمانە ستایڵی نوسینیان سەر بە تیۆرێکن، هەیانە واقیعیە یان خەیاڵیە یان واقیعی ئەفسانەیی یان پەروەردەییە یان رۆمانی مۆدێرنە…تاد، نموونەش ئەوەیە کاتێ جەنگیز ئەتیماتۆڤ ئەخوینینەوە دەبێ بزانین بۆچی لەرۆمانی ماڵئاوا گوڵساری ئەسپ وەکو کارێکتەری سەرەکی لە جێگەی مرۆڤە .

قسەکردن لەبارەی دەقەوە چێژی خۆی هەیە، هەروەها تێڕوانینیش لەکاتی خۆیدا بۆ نووسەر بەهای خۆی هەیە، سەربەخۆیش مەرجێکە لەمەرجەکانی ئایدیای خوێنەر، تاکو بزانێ ئایا چ جێگەوڕێگەیەکی گرووپ بەندی گرتووە، ئەم خوێنەری قەیرانە هیچ یەکێك لەو مەرجانەی تیانییە، ئەگەر گرووپ بەندیش بکات، چونکە هەم خوێنەر و هەم نووسەر، دوو کارێکتەرن، کە دەبێ پەیوەست بن بەئایدیاوە، ئەمە قسەی سارتەرە لە کتێبی ئەدەب چییە.

بەلایەنی کەمەوە بۆ خوێنەر دەبێ بزانێ بۆچی رۆمانێك یان دەقێك زووتر کاریگەری لەسەر فکری دەکات یان بۆچی نایکات، بۆ نموونە کۆنستانتین گێرگیۆ لەرۆمانی کاتژمێر 25 باس لە بەمیکانیك بوونی مرۆڤ دەکات، ئەمە پێشبینی نووسەرە، هەروەها ئەلیۆت لەدەقی شیعری وێرانە خاك دابڕانێکی لەگەڵ رابردوو درووستکرد، کە کاریگەری لەسەر خوێنەر دانا، کافکا لە رۆمانی ئەمریکا پێشبینی ئەوەیان

کردووە، کە مرۆڤ ئەگاتە ئەو قۆناغەی کە بوونی زیادە، بۆیە خۆکووشتن باشترین چارەسەرە، ئەمە ئایدیایەکی تایبەتە، کە خوێنەر بەلای خۆیدا رادەکێشێ، لەکاتێکدا ئەم دەقانە پێش و پاشی شەڕی سارد نووسراون، کەچی خوێنەری قەیران لەبری ئەوەی چێژی ئەو دەقانە لە نووسینەکانیاندا رەنگبداتەوە، تازە بەتازە هاتوون بەزمانی شکاوی کوردی ئەم تێکستانە دەخوێننەوە، لەکاتێکدا دەبوو خوێندنەوەیان بۆ بکردایە، کەچی بەپێچەوانەوە وەك بۆڵی خاوەنی ئەو دەقانە دوێنێ نووسیبێتیان، ئەمەش بۆ خۆی بەڵگەی ئەوەیە لە سەردەمی خوێنەری قەیرانین، نەك قەیرانی خوێنەر، خوێنەری سەردەمی قەیرانیش لەکاتی بەسەرچوو ئەخوێنێتەوە، مەبەست لەکاتی بەسەرچوو، ئەو کاتەیە کە زەمەن هیچ بەهایەکی نەماوە، ئەگەرنا دەبوو ئەو خوێنەرانە، کە تەمەنێکە لەنێو خوێندنەوە و نووسین بوونە، یادەوەرییان هەبوایە لەگەڵ ئەو تێکستانە.

هیچ نووسەرێك یان هیچ خوێنەرێك لە قەیراندا فریای ئەوە ناکەوێ دەقێك بەراوردی دەقێکی تر بکات، یان کێ پێش ئەوی تر نووسیوێتی، بۆچی نووسراوە..؟ لەبەر ئەوەی ئەم خوێنەری قەیرانە لەزەمەنی خۆیاندا شارەزای دەقی رەسەن نەبوونە، بۆ نموونە ئەگەر جاك بریڤەریان نەخوێندبێتەوە نازانن مانای دەقێك چییە و بۆچی پێیەتی لەجیاوازی رەگەز، وەختێ ئەمانە نەخوێنرابێتەوە، بەم کاتە درەنگە فریای بەراوردکاری ناکەون، ئەگەر بێت و دەقەکانی فلێبیر نەخوێننەوە، حەتمەن ناتوانن پەتاتە خۆرەکانی فەرهاد پیرباڵ بەراورد بکەن، چونکە ئەسڵەن پێشتر نەیان خوێندێتەوە.

لە چێژی خوێندنەوەشدا ئەگەر کەسێك توخمی فیکری ئەدەبی نەخوێنێتەوە ناتوانێ بخوێنێتەوە، بۆ نموونە ئەگەر بێت و کتێبی 3 وتاری رۆڵاند بارت یان کتێبی چێژی دەق نەخوێنیتەوە، حەتمەن نازانی چێژ چییە.

بۆیە خوێنەری ناو قەیران لەم تیورانە تێناگات، چونکە فیکری ئەدەبی ناخوێنێتەوە، لەدەرەنجامدا تەنها ئەتوانن بڵێن دەقێکی خۆشەو هیچی تر، بەوپێیەی چێژی خوێندنەوە فیکری نوێ بەرهەمدێنێ نەك بەم چەشنەی ئێستا باسی لێوە دەکەن.

رۆمانووسی نوێ بەهەمەوو ئیمکانییەتێکی یان بەتەوزیف کردنی یادەوەری خودی خۆی بە حەبکە و کەرەستەکانی رۆمان شوناس بەدەست دەهێنێ، خوێنەری قەیران پێی وایە بە ئینشا یان پەخشان نووسین ئەتوانێ رۆمان بنووسێ، یان پێی وایە بە چیرۆك کردنی شیعر یان بەشیعر کردنی چیرۆك توانیوێتی دەقێك بنوسێ، لەکاتێکدا ئەمانە هونەری نووسینن.

هونەری نووسین لەقەیراندا خۆی بەرجەستە ناکاتەوە بۆ ئەوی تری

خوێنەر، بۆ نموونە ئەوە بۆتە باو، کەخوێنەری قەیران هەموو دایکێك بە میهرەبان دەناسێ و هەموو باوکێکیش بە زاڵم، ئەمە تێنەگەیشتنە لەهیومانیزم، بەوپێیەی کە خەسڵەتی مرۆڤ باش یان خراپ لەنێوان نێر و مێ جیاوازی ناکات، بۆیە بەرجەستەکردنی دایك وەکو میهرەبانێك لەدەقەکاندا بەوپێیەی یەکەم خاوەنی یادەوەری منداڵە، باوکیش لەکۆمەڵگەی رۆژهەڵاتی خاوەن دەسەڵات و زاڵمە، ئەمە بۆتە سەوابتی بیرکردنەوە، لەکاتێکدا ئەم بیرۆکەیە زۆر سۆزدارییە نەك مەعریفی، چونکە لە ئەدەبدا ئەوپەڕی بۆ سلوکی ئەگەیەنێ نێر و مێ جودا بکرێتەوە لە رەفتار، باشترین نمونەش لەو جیاکارییە نا لۆژیکیە لە دەقەکانی شێرزاد حەسەن دەبینین، کە لەراستیدا حیکایەتی جێگیر لای دایکە و حیکایەتی جوڵەریش لای باوکە، باشترین نموونەش نۆڤلێتی (حەسار و سەگەکانی باوکم) ە.

لەقەیراندا جۆرێکی تر لە نووسەرمان هەیە لەبەر بۆ کاری دێت ئەم بنێشتە ئەجوێتەوەو جارێکی تر جیاوازی نێوان نێر و مێ لە ئەدەبدا ئەکەن، بۆ نموونە ئەگەر وشەی سێکس لە نووسینەکەی دەر بهێنین وەك ئەوە وایە هیچی نەچنیبێت، ئەمە دەیسەلمێنێت کە خوێنەر لەپێناوی چەپاندنی سێکسی دەخوێنێتەوە، کە کاری هەرزەیە، نەك خوێنەری جددی، بۆیە نووسەریش ئەو داواکارییە وەکو بەندبۆژی گۆرانی لەنووسینەکانی رەنگدەداتەوە.

کافکا لە رۆمانی ئەمریکا لەسەر کێشەی لە بیرچوونی یەك جانتا لەلایەن کارڵ ماڵسێوە دنیایەك بیانێ دێنێتەوە بۆ ئەوەی لەگەڵ کلارادا حیوارەکە بەردەوام بێت، کەچی ئەوەی مایەی نەنگییە رۆماننووسی ئێمە بۆ سوێندیش یەك حیواری سەرنجڕاکێش پێشکەش ناکات، ئەو پرسیارەش دێتە پێشەوە بۆچی رۆمانی کوردی گرێیەکی تیانییە خوێنەر لەسەری هەڵوەستە بکات و بچێت وانەیەك لەلای فرۆید یان یۆنگ یان جاك لاکان بخوێنێتەوە.

خوێنەری قەیران هەر بەرووکەش دەخوێنێتەوە، هەر بەسەتحیش ئەنووسێ، بۆیە بەردەوامیان تێدا نییە، بەواتای درێژدادڕی یان بەکارهێنانەوەی جوڵەکان لە زمانی رۆژانە.

ئانا کارنینا ئەڵێ ئەگەر کتێبێك دووجار پێت نەخوێندرایەوە، بۆ یەك جاریش موستەحەقیت نییە بیخوێنیتەوە، چونکە فەلسەفەی ناو چیرۆکەکە ناتگەیەنێتە حیکمەتی بابەتەکە، نووسەر دەبێ لە قسەکانیدا حیکمەی هەبێ، ئەگینا هەموو کەسێك ئەتوانێ بنووسێ و ببێتە نووسەر لە رووە گاڵتەجاڕییەکەوە، لەکاتێکدا لەنێو ئەو هەموو ئاڵۆزی و فرەیی لەقەیرانەکان، مەبەست لەقەیرانی رۆژانە و ئەتوانین بڵێین نقومبوون لەنێو قەیرانەکان لە زۆرێك لەسەردەمەکان، دەبوو نووسەری کورد باشترین دەقی بنووسیبا، ئەمە

لەناو هونەرمەندانیشدا دەبوو باشترین شانۆ فیلم مۆزیك گۆرانی نیگارکێشی.. هتد، بەرهەم بهێنرابا، کە ئەویش بۆ خۆی جۆرێکی ترە لە گوتاری ئاڕاستەکراو بە رووی گوێگر و بینەر، ئەمە بۆ خۆی دەلالەت لەوە دەکات، کە هەموویان لەگەڵ ئەدەب و خوێندنەوەدا ڕاستگۆ نیین، لەکاتێکدا زۆربەیان کتێبخانەیان هەیە وەرشەیان هەیە ستۆدیۆیان هەیە، ئێستا بۆمان دەرئەکەوێ ئەمانە خوێنەر و گوێگری قەیرانن.
دیارە مەبەست لەهونەر رووی دەمم لە رەسەنایەتی نییە، نموونەی ئەو مەقام و گۆرانیە و بابەتە توحفە ئاساکانی فۆلکلۆری کوردی نییە.
لایەنێکی دیکەی قەیرانی خوێندنەوە، ئەوەیە کەسێك نابینین پەنجە بۆ بەراودکارییەکان ببات و قسەی خۆی هەبێ، لەبەرامبەردا وەك بیانوویەك دەڵێن باوی ئەدەبی بەراوردکاری نەماوە، کە دەبێ لەهەموو کاتێکدا گرنگی بەم تەوەرە بدرێت و لە بڵاوکراوە و گۆڤار و موناقەشەی ڕۆژانەدا ڕەنگبداتەوە، بۆئەوەی کە خوێنەر چیدی بە دەقی وەرگیراو یان لاسایی کردنەوە خۆی سەرقاڵ بکات و زەمەن بەفیڕۆ بدات.
بۆ کۆی ئەو ڕەهەندە ئەدەبییانەشی، کە بەمەبەستی جەدەلی ئەدەبی قسەمان لێوەکردووە، یان پەنجەدانان لە سەر کەموکوڕییەکانی ڕەوتەکە، دەکرێ ئاماژە بە پیاچوونەوەو باشترکردنی بکەین، کە هاوکات ئەمە لە جیهانی عەرەبی و ڕۆژهەڵاتی ناوینیش بەگشتی بوونی هەیە، کە زەمەنێکە وەکو دەردێك سەریهەڵداوە، هەروەك ڕۆژنامەنووسی عەرەب سەقەر ئەبو فەخر لە خوێندنەوەیەکیدا لە ژێر ناوی (عەرەب و خوێندنەوە) دا دەڵێت، یەکێك لە هۆکارە دیارەکان بۆ ئەم کێشەیە، غیابی پڕۆژەی سەرهەڵدانەوە و بەرتەسککردنەوەی ڕۆڵی بزووتنەوەی سیاسی ریشەییە، هەروەك ئەبینین لێرەیش، لەم جوگرافییەی خۆماندا بەهەمان حاڵەتدا تێدەپەڕین، کە مەبەست لێی خستنەوە سەر ئاقار و ڕێڕەوی درووستی خۆیەتی.
کاتێك لێرەوە زانیمان خوێنەری قەیران کێیە، دەتوانین حوکمیش بەسەر قەیرانی خوێندنەوە بدەین، چونکە قەیرانی خوێندنەوە لەئەنجامی ئەو دۆخەوە سەرچاوەی گرتووە، کە نەوەی پێش خۆیان بەم ستایڵە مامەڵەیان لەتەك دەقدا کردووە، بۆیە کە داوای دەقێکی نایاب یان جوان دەکەین، ئەو بیانووە دێتەوە، کە هەرچییەك بنووسین و بەرهەم بهێنین، بەهای نییە، چونکە قەیرانی خوێندنەوەیە، ئەمە کاریگەری خوێنەری قەیرانە نەك قەیرانی خوێندنەوە.

وەرگێڕانی پێچەوانە … عەباس جەمیل جێماو

جەنگێك لەگەڵ رۆشنبیری ساختەكار

هەموو شتێك سنووری خۆی هەیە، سیاسەت، پەیوەندیی، ئارامگری، زێدەڕۆیی، منجێی کردن لە بەهەڵەدا بردنی خوێنەر بەبیانووی خزمەتکردنی ئەدەبیاتی کوردی و گرنگیدان بە زمان و کولتوورەکەی، جەنگێکە کە یەخەی خوێنەری کوردی گرتووە، هەموو ئەمانە لەو گرێیەوە سەرچاوە دەگری کە بڕمان ناکێتەوە، ئەویش گرێی خۆ بەکەمزانینە، بەتایبەتی لەنێو ئەدەب و رۆشنبیری کوردی کە ناتوانن دەقی خۆماڵی بکە نبە زمانە زیندووەکان.
لێرە بەدواوە کە دەبینین ئەو بەناو خزمەتە زیانی زیاترە لە سوود، کەواتە ئیتر دەبێ بەو ئاراستەیە و بەو رێکەوتنەی نێوان بەناو وەرگێڕو بەناو خزمەتکارانەی ئەدەب و زمانی کوردی بلێین ستۆپ، ئیتر بەسە ژەهر دەرخواردی خوێنەری کورد دەدەن بەناوی خزمەت، ئیتر بەسە ئەم پاشاگەردانیەی، کە بەناو دەزگا چاپەمەنی و دەزگا رۆشنبیرییەکانەوە دەیکەن، کە بەئاقاری خزمەتکردنی گروپچێتی و شارچێتی و حیزبچێتی پەلیهاویشتووە.
لەبەرامبەردا بڵێین کاتێتی وەرگێڕانی دەقی بیانی بووەستێت و وەرگێڕانی پێچەوانەوە بکرێتە هەڵمەت و خزمەت بە کتێبخانەی کوردی، بەواتای دەوڵەمەندکردی کتێبخانەی بیانی و عەرەب و فارس و تورکی و هتد، بە کتێبی کوردی بەڵام بە زمانی ئەوان، ئەمەش هەم بۆ ئەوان باشترە و دەمانناسن، هەم بۆ جالیەی کوردی و هەم بۆ خزمەتی ئینسانی و هەم بۆ ئەو وزە و توانا کوردیانەی، کە جگە لە کورد کەس نایانناسێ.
هەڵبەت من بەو رەهاییەش قسە ناکەم، کە توانایی زۆرێك لە وەرگێڕەکان سفر بکەمەوە، بەڵکو ئەگەر سەردەمێك ئەوان نەبونایە ئاگامان لە ئەدەبیات و رۆشنبیری گەلان نەدەبوو، بەڵام ئیتر بەسە، لەپەنای ئەم توانایانەوە ژەهر لە کتێبخانەی کوردی بڕێژن.
هاوکات بەدەر لەموجامەلە یان هێرشکردنەسەر لایەك، دەمەوێت لەکۆی قسەکان بەڵانسی ویژدان سەنگی مەحەك بۆ و بۆ هەر تەوەرێك بەپێی داتا و ئیتیکی نووسین، ئاماژەیان پێ بکەین، سەرەتایترین تەوەری

ئەم بابەتەیش، ئاماژەدان بەبیرۆکەی (وەرگێڕانی پێچەوانەیە)، کە دوای ئەوەی تێگەیشتم چەند ساڵێك لەمەوبەر سمکۆ محەمەدی نوسەر و ڕۆژنامەنووس ئەم تەرحەی کردبوو، کە لەئەزمونی سەفەرەکانی بۆ کتێبخانەکانی عەرەبی و فارسی و ئەوروپییەکان، وەکو خۆی دەیگێڕێتەوە، کە خاڵین لە کتێبی کوردی، هەروەها پێشتر لەچەند وتارێکیدا لەسەر ئەم بابەتە نووسیبووی لەساڵەکانی 2009 و 2014، پاشان لەئاکاونتی فەیسبووکی یوسف مەنتك، کە بەویژدانەوە باسی بابەتێك کردووە جارێکی تر بابەتەکە سەرنجی راکێشام بۆ نووسین، کە گروپێك چۆن بەناهەق خەونەکانی نووسەر لەچاو دەنێن، بەکەڵك وەرگرتن لە بیرۆکەکەی و لەجیاتی برەودان بەو پرۆژەیەو بەنیشتیمانی کردنی، خراپ کەڵکیان لێوەرگرت و بەشەخسەنە کرا، هەروەك چۆن لەرابووردا چەندین دەزگای زەبەلاحی وەك (ئاراس و سەردەم) و (ئینستیتۆی کەلەپوری کورد لەسلێمانی) لەبری خزمەتکردنی گشتی، خرانە خزمەت چەند کەسێکەوە.

زۆر جار دەبینین لە وەرگێڕانی دەقێکی بیانیدا، کێشەی هەرە گەورەی وەرگێڕان، دەستەوەستانی وەرگێڕە یان زاڵنەبوونێتی لەگەیاندنی ماهیەت و بونیادە جەوهەرییەکانی دەقە وەرگێڕدراوەکە، بۆ وشە و مەبەستەکانی دەقە بنەڕەتییەکە، لەکاتێکدا هەر زمانێکیش دەگەڕێتەوە بۆ ڕۆشنبیرییەکی تایبەت و دیاریکراو، کە دواتر وەرگێڕ وشەکە دەگوازێتەوە بۆ زمانێکی تر، هەروەها نزیککردنەوەی ئەو ڕۆشنبیرییە و سوودوەرگرتن لە کارشناسی یەکتر لەزمانەکان، لەچوارچێوەی کرداری گواستنەوەی بابەتی پشتبەستوو بە بنەما زانستییەکانی زمانزانی و زمانەوانی و لکاندنی بە زانیارییەکانەوە.

بەڵام دەبینین زیاتر لە نیو سەدەیە وەرگێڕی ئێمە ناتوانێت ئەو وشەیە بگوازێتەوە بەشێوە کاریگەرەکەی، کە بتوانێت هەستی خاوەن وشەکە وەك خۆی بگوازێتەوە بۆ زمانە دیاریکراوەکەی کە مەبەستێتی، یان ناتوانێ کورد بناسێنێ، چەند ڕەهەندێك وەردەگرێت، ئەویش یان ئەوەتا نایانەوێ دەقی کوردی بناسرێ، یان نایانەوێ بیسەلمێنن زمان نازانن، یان نایانەوێ توانا و بەهرەی نووسەرەکان بناسرێ بەئەوانی تر، وەڵامەکە هەر کام لەو ڕەهەندانە بێ، وەڵامێکی لاوازە و قانیع پێکەر نییە.

هاوکات ئێمە شاهیدی ئەوەین، کە لەدوای سالی 1991 تا ئاستێکی باش ئەدەب و ڕۆشنبیری و نووسینی کوردی ئازادییەکی بە خۆیەوە بینی، کەچی لەپەنا ئەم ئازادییەوە دونیایەك هەڵەی زمانەوانی و ئیدیۆمی بۆ مانا لە وەرگێڕانی ئەو دەقانە بینران و دواتر شاردرانەوە.

لەم روانگەوە بۆ زیاتر قسەکردن لەسەر جۆرەکانی کەتنی ئەدەبی و

بەربەست و ڕێگرییەکانی بەردەم کاری جدی و کوشتنی سەلیقە و توانا کەسیەکان و گاڵتەجارییەکانی گروپچێتی و شارچێتی و حیزبچێتی و چەند تەوەرێکی تر دەخەینە روو لە میانی چەند چاپتەرێکدا.

لەخشتەبردنی خوێنەر

ئەوەی لە زۆرێك لە وەرگێری کوردی دەبینین، ئەوەیە تەنها زمانە سەرەکییەکەی زمانزانی شارەزایە ئەویش بەکەمی، بۆ نموونە ئەوان هیچیان گرنگی بەئیدیۆمی زمانەکانی تر نادەن یان شارەزا نیین، هەروەها ئەفسانە و شێوەزارو بن زمانەکانی تر نازانن، لەکاتێکدا هەمووان ئەوە دەزانیین هەر دەقێکی رەسەن پێیەتی لە ئەفسانە و شێوەزارو ئیدیۆمی ئەو زمانانە، کەچی خوێنەری کورد شارەزاییەکی لەو کۆدە زمانەوانیانە وەرنەگرتووە، کە وەرگێری کوردی پێی بەخشیوە، بەم هۆیەوە زۆرێك لە وەرگێڕەکان لە زۆر بۆنەی ئەدەبیدا رووبەڕووی شەرم و رەخنەی توند دەکاتەوە، بۆ نموونە.

• لە وەرگێڕانی بەشێك لە کتێبی (تاجر و البندقیە)ی شکسپیر لەیەکەم وشەوە، وەرگێڕ وەك گەمژەیەك پێناسەی ئاستی وشیاری و ڕۆشنفیکری خۆی دەکات، رووی راستەقینەی خۆی لەناونیشانی کتێبەکەوە دەخاتەڕوو و بەسەقەتی تەرجەمەی دەکات، لەژێر ناوی (بازرگان و تفەنگ(، کە ئەمە دەیان جار لە کۆنفرانس و ڤیستیڤاڵەکان و نوسین بەکۆمیدیا باسکراوە.
• لە وەرگێڕانی کتێبی (الرجال یحلقون فی السماءو) دەکرێتە کوردی بەشێوەیەکی گاڵتەجاڕی (پیاوەکان لە ئاسمان تەراش ئەکەن.
• کتێبی (ئانا کارنینا)ی لیۆن تۆلستۆی دەکرێتە (من و کارنینا(.
• کتێبی (جانتا)ی بزورگی عەلەوی، کە لەکۆمەڵە چیرۆکێك پێك دێت، کە لەخانەی اربیل بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە دوای وەرگێڕانی چاپ دەکرێت، پاش خوێندنەوەی دەقە بنەڕەتییەکەی ئەتوانی هەزار و یەك سوێند بخۆیت، کە ئەمە نەئیشی عەلەوییە و نەکاری ئەو بێت، هەروەها لەکوردیش ناچێت هێند بەسەقەتی تەرجەمە کراوە، بەتایبەت لەرووی زمانەوە.

یان بەدەیان جار بینیومانە وەرگێڕەکان داماون بەدەست وشەیەکی کەلەپوری کوردییەوە کە بنەمای زمانە، ئەویش لەبری بەکارهێنانی وشەی پوش، نووسیویانە گیای وشك.

هەروەها چەندین نموونەی تر هەیە لەو هەڵمەتی وەرگێڕانەی زمانەکانی دیکە بۆ کوردی بەبێ هیچ فلتەرێك چاپ کراون.

بەدەر لەمانە کە نامەوێ زۆری لەسەر بڕۆم، نموونەی ریزبەندی ناوی شاعیرەکانی ئێستا و ئەوانەی پێش ئێمە، دەبینیت لە کتێبی (ئەنتۆلۆژیای شیعری کوردی) ناوی کەسانێکی ئاست نزم لە نووسینی

شیعردا پێش ناوی مەحوی دێت، ئەبێ ئەم هەوڵە نەزۆکە چی ناوێکی لێ بنرێت..!؟
هەروەها لە (ئەنتۆلۆژیای چیرۆکی کوردی) هەمان شت، کە لەنووسینی د. هیمداد حۆسێنی. هەڵەی لۆژیکی هەیە.
باشە ئەبێ منی خوێنەر چ گوناهێکم کردبێ وا بەم دەردەمان ببەن و لەبری چێژی زیهنی و ئاشنابوون بە دەوروبەر، ئەم هەموو ژەهرەمان دەرخوارد بدەن.
لەهەمووشی ناشیرینتر پڕۆسەی بەچاپگەیاندنی سەدان کتێبی کرچ و کاڵ و درووستکردنی سەدان کۆلکە نووسەر، لە ئەنجامی ئەو ململانێ حیزبی و شارچێتییەی، کە لەناو یەکێتی نووسەرانی کورد دەکرا، لەپەنا پەردەی زیاد کردنی ئەندام و فراوانکردنی پانتاییەکە، سەرەتاییترین مەرجی وەرگرتنی ئەندام لە ریزی یەکێتی نووسەران و ناساندنیان وەك نووسەر، چاپکردنی کتێبە و دەبێ دوو کتێب کەمتری نەبێ، کە ئەمەش بۆ خۆی حەشاماتێکی کۆلکە نووسەری لە ناو کایەکە قیت کردەوەو وەك نووسەر ناساندنی و پێناسی ئەندامێتیشی بۆ درووست کردن، ئەمە لە هەردوو سەندیکای رۆژنامەنووسان و هونەرمەندانیش پەیڕەوکرا، کە زیاتر بۆ مەبەستی بەدەستهێنانی دەنگبوو، کە لەکاتی کۆنفرانس و کۆنگرەکاندا دەنگی پێویست مسۆگەر بکەن.

دەزگا چاپەمەنییەکان و دوکانی کتێب

سەرباری ئەو شەڕ فرۆشانە، کە یەخە بە رەوتەکە بەرنادەن، سەردەمێکی ناجۆر هاتۆتە ئاراوە لە سلێمانی و هەولێر، بۆ گەڕانەوە بێ هیچ پڕەنسیپێکی زانستی یان بێ گوێدانە ئیتیکی رۆشنگەری، کۆمەڵێك گەنجی نەخوێنەواریان هێناوەتە کایەوەو دەزگای چاپەمەنیان بۆ کراوەتەوە و بەبێ شارەزایی و ئەزموون کتێب چاپ ئەکەن بێ هیچ پێشینەیەکی رۆشنبیری، لەکاتێکدا کاری لەم جۆرە پیویستی بە توانای رۆشنبیری و خوێنەری بەتوانا و ئەکادیمی هەیە، کە ببنە بۆردی رۆشنبیری و لە پشتی ئەو دامەزراوانەوە بن، هەر ئەوەی ماوەیەك بینیمان تەنها بۆ بازار گەرمکردن و کتێب فرۆشتن بە خوێنەری داماوی کورد، ئەویش کتێبەکانی مەولانای رۆمی و کافکا و عەزیز نەسین و.. هتد، ئەمە جگە لەوەی هیچ کامێك لەو کتێبانەی چاپ کراون فلتەری زمانەوانیان نەبینیوە و هیچ زانیاریەکیشیان لەسەر کتێبەکە نییە، ئەو نەوەیەی کە هاتوون دەزگایان بۆ کراوەتەوە، بنەچەیەك و بونیادێکی رۆشنبیری کۆنی سەردەمی هەشتاکان و حەفتاکانیان نییە.

پێداگیری لەسەر بە تەرجەمە کردنی دەقی کوردی

پێ دەچێت کێشە کەڵەکەبووەکانی رەوتی رۆشنگەری لە ئێستادا چەندایەتی نەبێت، بەڵکو چۆنایەتی و جۆری بێت، بەوپێیەی کە کەیسەکان بەگشتی دەستی بەسەردا گیراوە، یان بێدەنگ کراون یان رێگری لە ئاشکرابوونی کراوە بۆ دەرەوەی خۆمان، کە تێیدا دەخولێتەوە، ئەگەرچی پێشتر دەبینین هەنگاو نەنراوە بۆ بەناساندنی رۆشنبیری کوردی چ وەك عەقڵ و فیکری و ئەدەبییەکان یان لەرووی کەڵچەر و ئەو فرەییەی لەناوچەکەدا بوونی هەیە.

بۆیە کاتێك ئێمە پەنجە لەسەر ئەم بابەتە دادەنێین، خەڵکانێك بۆ داپۆشینی دزییە ئەدەبییەکانیان و شاردنەوەی راستییەکان، ئەم بیرۆکەیە وا ناو دەنێن، کە گوایە ئەم فەرزکردنە بەسەر وەرگێڕدا بیرۆکەیەکی دیکتاتۆریانەیە، لەکاتێکدا مەگەر بۆ ئەوەی تر، ئەو لێشاوی وەرگێڕانە لەزمانەکانی ترەوە بۆ کوردی دکتاتۆریانە نییە، کە ژەهر دەرخواردی خوێنەری کورد بدەن..!؟

تێرمان خوارد لەم قسانە و ئەبێ کەی بناسرێین، لەو بڕوایەدام بەشێك لەو رێگریانە بۆ ئاشکرا نەبوونی گزی ئەدەبی کوردییە لە ئەدەبی ئەوروپی و عەرەبی و فارسی و هتد، هەروەها لە بوارەکانی تر، بەشەکەی تریش مەترسی توانایە لەبەرامبەر توانا جددیەکان، لەمبارەوە بەپێویستی دەزانم وەکو وەڵامدانەوەیەك، ئەم راستییانە بخەمە روو.

• گرنگیدان بە ئاسایشی نەتەوەیی لە رووی ناساندنی شارستانیەت و شوناسی فیکری و مەعریفی و هەروەها کەلەپوور و کەڵچەر و شوناس و فرەیی و ئاستی رۆشنبیری.

• بەجیهانی کردنی توانای کەسی و ناساندنیان لە ناوەندە فیکری و رۆشنبیرییەکانی جیهاندا.

• رزگارکردنی شاندی کوردی لەو شەرمەزارییەی، کە لەبۆنە و هەماهەنگیەی نێودەوڵەتیەکان، لەدەرەوەی وڵاتسازدەدرێت، بەتایبەتی وڵاتانی عەرەبی و فارس و تورك، کە زۆر نزیکن لە کوردەوە، کە زۆر جار نەیانتوانیوە وەکو پێویست وەڵامیان هەبێ، بەهۆی درێژەکێشانی ئەم دەردەوە، کە پێداگیری لێ دەکەین.

• رزگارکردنی کولتور و رۆشنبیریی کوردی وەك زەمینە سازییەك بۆ فەراهەمکردنی بونیادە مەعریفییەکان بۆ نەوەکانی ئایندە، کە بەنیازن لەدەرەوەی وڵات بخوێنن.

• دەرگا کردنەوە لەسەر خۆمان و دەربازبوون لەو گۆشەگیرییەی، کە رۆشنبیری کوردی قەتیس کردووە لە گۆشەیەکی جوگرافی.

• هەڵماڵین و ئاشکرا کردنی ئەو هەموو ئیقتیباس و گزیانەی، کە لەئەنجامی نەناسینی دەقەکان لەلایەن ئەوانەوە (خەڵکی بیانی.. زمانەکانی تر)، چونکە ئەگەر بەزمانی خۆیان شتەکانی ئێمە

نەخوێننەوە، لەهیچی ئێمە ناگەن و نازانن چ کارەساتێکی ئەدەبی و رۆشنبیری روویداوە.

وەرگێڕانی چەند بارە

لێرەدا ئەوەی جێی سەرسووڕمان بێ، وەرگێڕانی چەند بارەیە، کە وەك خویەکی گاڵتەجاڕی سەریهەڵداوە لەنێو زۆرێك لە وەرگێڕەکان، نموونەی کتێبەکانی (جەنگیز ئەتیماتۆق، عەزیز نەسین، سینۆهە، کتێبی دایك، هەروەها کێڵگەی ئاژەڵان پێم وابێت چوار جار کراوە بەکوردی و هەریەکەو بە شێوەیەك.. هەروەها وێرانە خاکی (ت. سی. ئیلیود) کە یەکەم جار لەلایەن مەحمود زامدارەوە تەرجەمە کرا و پاشان کەسێکی تر دوبارە تەرجەمەی کردەوە، هەووەرها بەهەمان دەرد بردنی (واعیزەکانی سوڵتان)ی عەلی وەردی، کە شەش کەس تەرجەمەی بۆ کردووەو کتێبی (وەهای وت زەردەشت)ی نیچەش، کە چوار جار وەرگێڕانی بۆ کراوە، هەروەها (بنەماکانی کۆمەڵناسی)ی ئەنتۆنی گیدنز، کەچاپکردنی لە ژمارە نایات.
کێشە لەوەدا نییە چەند جار وەرگێڕانی بۆ کراوە بەقەد ئەوەی ئەگەر ئەو کتێبانە هەر یەکەیان بەراورد بکەیت لەگەڵ دەقە بنەڕەتییەکەی هەست ناکەی نووسینی ئەوان بن، یان لەلایەکی ترەوە بەراوردی یەکیان بکەین (دەقە وەرگێڕدراوەکان) هیچیان لەیەك ناچن
هەروەها رۆمانی (مسخ) ی کافکا، کە جەلیل کاکە وەیس کردوویەتی بەکوردی بەناوی (بەد گۆڕان) کە دوو سێ کەسی تر کردویانەتەوە، بەناونیشانە عەرەبییەکەی بەناوی (مسخ)، ئێمە تەنها دەقە عەرەبیەکەمان لەبەردەستە، کاتێ بەراودیان دەکەین هەزار و یەك تێبینیت لا گەڵاڵە دەبێت لەسەریان، چ جا ئەبێ لە دەقە ئەسڵییەکەیدا چی باس بێ، کە لەبنەڕەتدا بەزمانی چیکی نووسراوەتەوەو ئێمە لێی تێناگەین، هەروەها چەندان نموونەی تر.
هاوکات وەك ئاماژەیەك بۆ قەسیدەی (دەنگی پێی ئاو)ی سوهرابی سوپێهری، کە زیاتر لە دوو جار کاری وەرگێڕانی بۆ کراوە، بەپێویستم زانی ئاماژە بەجوان وەرگێرانێ یەکەم جاری بکەم، کە لەلایەن ئازاد بەرزنجی و رێبوار سیوەیلی وەرگێڕدرابوو، پاشان کەسانێکی دیکە دین بەهەمان مەبەست (دووبارە وەرگێڕان)ی بۆ دەکەن و کاتێ ئەخوێنیتەوە لە شکاندنی سەروچاوی دەقەکە بەلاوە هیچی دی هەست پێ ناکەیت، گوایە کاری وەرگێڕانی جدی بۆ کراوە.
لەمڕوانگەوە و هەر سەبارەت بە دووبارە و چەند بارەی وەرگێڕان، ئەمە لەناو وڵاتانی دیکەشدا هەیە، بەڵام ئایا بەمشێوەی لای ئێمە، کە پێمان وایە جگە لە چاولێکەری و خۆ دەرخستن یان وەك خویەکی

ناجۆر بیانەوێ بڵێن ئێمەیش کتێبمان هەیە، هیچی تری لێ نادووریتەوە.
دەکرا بیرکردنەوەکان بەچەشنێکی تر بوایا، بۆ نموونە کورد خاوەنی چەندین شێوەزاری دەوڵەمەندە لە رووی زمانەوانی و هەروەها هونەری ئاخاوتن، دەکرا ئەو چەند بارە وەرگێڕانەیە بۆ شێوەزارە جیاکان بکرایە، نەك لەیەك دەڤەردا چەق ببەستێ.

قەیرانی کتێبی کوردی لەدەرەوەی کوردستان

قەیرانی کتێبی تەرجەمەکراوی کوردی لە باڵی ئەو کتێبخانانەی دەرەوەی وڵات لەنێو کتێبخانەکانی وڵاتانی پێشکەوتووی وەك ئەمریکا و ئەڵمانیا و فەرەنسا و سوید. و هتد، قەیرانێکە کە خودی بەڕێوەبەرانی کتێبخانەکانیشی بێزار کردووە، چونکە هەم کتێبی کوردی کەمی تێدایە، هەم خوێنەری کوردی سەردانی ناکەن.
لەکاتێکدا ساڵانە تەنها حکومەت و دەزگا بەناو چاپەمەنییەکان دەچنە پێشانگای نێودەوڵەتی فرانکفۆرتی ئاڵمان و پێشانگای کتێبی میسر و پێشانگای کتێبی تاران و سنە..تاد، بە مەئیوسی کتێبەکان لەگەڵ خۆیان دەهێننەوە.
یەکەم: لەبەر ئەوەی کتێبەکان نافرۆشرێن و ئەوان کتێبی کوردیان گەرەکە بە زمانی خۆیان، کە ئەمەش نییە.
دووهەم: ئەو کتێبانە بەکەڵکیان نایات وەکو داتای ئەدەبی نوێ، لەوەش خراپتر ئەوەیە ئەو کتێبانە دەگەرێننەوە بۆ کوردستان و عەقڵیان پێدا ناشکێ لانیکەم لەوێ بیبەخشن بە جالیەی کوردی یان لە کتێبخانە نێودەوڵەتییەکان دایبنێن.
زۆر جار و بەهۆکاری جیاواز، چ ئاگادار کردنەوەمان لەلایەن هەندێ لە رەوەندی کوردی، یان برادەرمان هەبووە چووەتە ئەوروپا دەستەو وەستان بەدیار کتێبە کوردیەکانەوە دۆش داماون و ترسی ئەوەیان لێنیشتووە، کە گوایە کار گەیشتۆتە ئەوەی ئەو باڵانە دابخرێن، کەتایبەتن بە کتێبی وەرگێڕدراوی کوردی لەنێو کتێبخانەکانیان، کە ئەمە بۆ خۆی بەرکەوتەیەکی ناجۆر و سڕینەوەو پەراوێزخستنی رۆشنبیرییەکەی دەگەیەنێت لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی.. بۆ نموونە بە پێی ئەو داتایانەی من دەستم کەوتووە.

• لە کتێبخانەی گەورەترین زانکۆ، نموونەی زانکۆی لوند و ئۆپساڵا لە سوید، کۆی کتێبە کوردییەکانی لە باڵی کوردی دە کەمترین کتێبی تێدایە .
• هەروەها لە کتێبخانەی زانکۆی بوخم لە ئەڵمانیا، کە بە گەورەترین زانکۆی ئەڵمانی دادەنرێت، شتێك نییە بەناوی باڵی کتێبی

کوردی، لەکاتێکدا زۆرترین خوێندکاری کوردی تیایدا دەخوێنن.

• هەر لەم ڕوانگەیەوە لەسەردانێکم بۆ کتێبخانەکانی ئەسکەندەریەو کتێبخانەی نیشتیمانی لەمیسر، کتێبێکی کوردیم بەرچاو نەکەوت.

• هەروەها خاڵیبوونی کتێبخانەی وڵاتە عەرەبیەکانی نموونەی لوبنان و ئیمارات ..هتد، لەکتێبی کوردی.

• لەهەموو ئەوانە خراپتر ئەوەیە، کە لە بەغدای پایتەختی عێراقیش کتێبی کوردی نییە، تەنانەت ئەو پردە پەیوەندیەش نەماوە، کە لەسالەکانی 1980 و حەفتاکان بەدوا درووستکرابوو.

ئەوەشیی جێی سەرسوڕمان بۆ لە دوای (2003)وە بینیمان دەسەڵاتی کوردی ئەوەندەی شەڕی بەدەستهێنانی وەزارەتی دارایی دەکرد ئەوەندە باسی وەزارەتی ڕۆشنبیری نەدەکرد، باکی بەم بوارە نەبوو.

وەرگێڕان و ئامادەکردن بەدەستکارییەوە

جیا لەو لێشاوی شێواندنەی، کە لەچەند نموونەیەکدا باسمان لێوەکردن، دەبینین هەندێك دەقی وەرگێڕدراو هەیە دوای وردبوونەوە لێی وەك قوربانییەك دێتە پێش چاو، کە بۆ گەڕانەوە بۆ وەرگرتنی ڕەزامەندی خاوەن دەقە بنەڕەتییەکە، ئیدی قوربانی دەستبەسەراگرتن یان لاقەکردن یان لەکەدارکردن یان پەڕوپێکردنی لەشێوەی مەلەکەی مەلا نەسرەدین، کە لەئەنجامی ڕێگە بە خودانی هەندێك وەرگێڕ، وەك دەستدرێژیکارێك، بەبەرگێکی ترەوە بیخاتە بازاڕ (وەرگێڕان و ئامادەکردن یان وەرگێڕان بەدەستکارییەوە) یان دانانی کتێبی فیکری و فەلسەفییەکانی پێ زانیاری پشتبەستوو بەسەرچاوە، لەکاتێکدا کەمترین سەرچاوەیان ئاماژە پێکردووە، نموونەی.

• کتێبی ئەدەب و ئەفسانە هەروەها هزر و فەلسەفە و هتد کە بە نووسین و ئامادەکردن پێناس کراوە، لەکاتێکدا پێکهاتەی کۆمەڵە وتارێکی کۆکراوەیە، کە دەستکارییەکە جێگەی تێڕامانە بۆچی بە دەستکارییەوێ.!؟

• کتێبێکی 300 پەڕەی هەیە بەناونیشانی (سیستمی سیاسی) کە ناونیشان کتێبەکەیە لەبەرگی پێشەوە لەکاتێدا ناونیشانێکی تر ئەبینین لە بەرگی دواوەی هەمان کتێب، بۆیە نازانین ناونیشانی پێشەوە وەربگرین یان دواوەی کتێبەکە، کە نووسراوە (هزری فەلسەفەی سیاسی)، کە پشتی بە 28 سەرچاوە بەستووە، و سێی و چوار لەو سەرچاوانەشی هی نووسەرە، کە لەنووسینەکانی تریدا باسی لێوە کردوون، کە لەسەردەمی پێش ئیسلامەوە پیایدا هاتووە، لەکاتێکدا ئەمە قورسترین بابەتی ڕۆشنبیری و نووسینە.

ئایا بەڕەوای ئەبینن کتێبێکی لەو ئاستە پشت بەکەمترین سەرچاوە ببەستێت، ئەمە بۆ خوێنەر بەجێ دێڵم.

ئیستیغلال کردنی نووسەرانی پارچەکانی دیکەی کوردستان و لێسەندنەوەی خاوەندارێتی بەرهەمەکانیان

هەموو ئەمانەی باسمان لێوەکردن هێشتا بواری گفتوگۆ و چارەسەری بۆ هێشتوینەتەوە ئەگەر بڕیار بێ کاری بۆ بکرێت.

بەڵام ئەوەی زۆرترین پانتایی و ئەوپەڕی سنووری بۆ رەوشتی تێپەڕاندبێ لە چەقی بوارەکەدا، پەیدابوونی گروپێکی هاوشێوەی بازرگانەکانی کورد، کە خەریکی کاری خراپتر لە مادەی هۆشبەر و تەهریبن، کە زۆر بەئاستەم هەستی پێ ئەکرێت، ئەویش ئەو دزی و فرت و چاوبەستنەیە بەقایل کردنی بەشێك لەنووسەران و وەرگێڕی رۆژهەڵات و باکور، لەبەرامبەر هەندێ پارە، دەست هەڵبگرن لە خاوەندارێتی کارەکانیان و لێرە بەناوی خۆیان بڵاوی دەکەنەوەو پاداشتەکەش بۆ ئەو نووسەرە داماوانە رەوانە بکەن، زۆر جاریش پاداشتەکانیشیان خوراوە.

یان خودی ئەو نووسەر و وەرگێرانەی شارەکانی مەهاباد و سنە و سەقزو مەریوان.. و ئامەد و شارەکانی دیکەی کوردستانی تورکیا..تاد، کە بەمەبەست نایانەوێت ناویان بهێنرێت وەك خاوەنی ئەو دەق و نووسینانە بەهۆی ئەو ترسەی، کە لە دەسەڵاتی سیاسی و حوکمی ئاخوندەکان و دەسەڵاتی تورکی بۆ هەمان مەبەست و بەهەمان شێوە مافیان دەخورێ لەلایەن بەناو رۆشنبیر و نووسەر و وەرگێرە کوردەکانی باشور.

توانا کوژراوەکان

کاتێ نووسەرێکی جدی، خاوەن دەقێکی فیکری بۆ نموونە، دەیەوێت روو لە ناوەندەکانی پەخش و بڵاکراوەکان بکات بەمەستی پێدانی ژمارەی بڵاوکردنەوەو تۆمارکردنی لەناو تۆماری زنجیرە بڵاوکراوەکان، هەزار و یەك بۆوبیانووی بۆ دێننەوە و دەبێ ماوەیەکی دوور و درێژ ئەمسەر و ئەوسەری پێ بکرێ، پاشان ئەگەر ژمارەی پێ بدەن، لەکاتێکدا کۆی دەقە کرچ و کاڵ و یان شتە سادەکانی رۆژانە و یان شیعر و چیرۆك..هتد، لەهەمان رۆژی داواکارییەکەی ژمارەی پێدەدرێت، کە ئەمە بۆ خۆی قسە زۆر هەڵدەگرێت و مایەی هەڵوەستەکردنە.

لەلایەکی تر چاوچنۆکی زۆرێك لە دەزگاکانی پەخش و بڵاوکردنەوە بەبیانووی نەفرۆشتنی کتێبەکان نەك چاپی ناکەن، بەڵکو سەری کتێبەکانیش دەخۆن، کە پێیان سپێردراوە بەمەبەستی چاپکردنی، نمونەی ونکردنی بە ئەنقەستی دوو کتێبی نووسەر و روناکبیری رەوانشاد (ئازاد سوبحی)، لەلایەن ناوەندی رۆشنبیری ئەندێشە لەسلێمانی.

هەروەها رێگری کردن لە بڵاوکردنەوەی کتێبەکانی عەبدولخالق بەرزنجی لەوڵاتە عەرەبییەکان، چونکە نەحکومەت نەدەزگا

چاپەمەنییەکان نەیانتوانیوە پردی پەیوەندیی دروست بکەن لەگەڵ ئەو وڵاتە عەرەبیان، کە دواتر لەچاپتەری رێگریەکانی بەردەم بڵاوبوونەوە وەرگێڕانی پێچەوانە بەتێروتەسەل باسی لێوەدەکەین.

رێگری کردن لە بڵاو بوونەوەی وەرگێڕانی پێچەوانە

کاتێ قسە لەسەر پێداگیری لەبڵاوکردەنەوەی وەرگێڕانی پێچەوانە دەکەین، مەبەست لەوە نییە رێگەی لە توانا کەسییەکان بکرێ بەبڵاوکردنەوەی کتێبەکانیان لەوڵاتانی تر بەڵکو قسەکردنە لەسەر بێمنەتی و فەرامۆشکردنی ئەو پڕۆسەیە لەلایەن حکومەتەوە هەروەها دەزگاکانی پەخش و بڵاوکردنەوە، کە تائێستا نەیانتوانیوە پردێکی پەیوەندیی بۆ کرانەوە بەرووی جیهاندا بکەنەوە، یان لانیکەم وڵاتانی دەوروبەر، کە دەبوو ئەمە لە ئەولەویەتی کارەکانی وەزارەتی رۆشنبیری و دەستەی راوێژکاری سەرۆکە یەك لەدوای یەکەکانی حکومەتەوە بووایا، بە حکومەتی ئێستاشەوە.
بۆیە کاتێ باسەکە دێتە سەر وەرگێڕ، ئێمە چاك ئەزانین وەرگێڕی باشمان هەیە، بەڵام ناهێڵن ئەو ئەزمونە بەرجەستە بێت بەئەنقەست، هەزار و یەك بیانوی بێمانا دێننەوە بۆ کەمتەرخەمییەکەیان.

خەمساردی بەشێك لە زمانزانەکانی کورد لە برەودان بە پڕۆسەی وەرگێڕانی پێچەوانە
بەدەر لە تەوەری نەخوێندەواری و ناحاڵیبوونی زۆرێك لە پانتاییە رۆشبیرییەکە، کە لە ئەنجامی بەد رەفتاری و بەهەڵەدا چوونی زۆرێك لە بەناو وەرگێڕ زۆر وترا و ئێمەیش بەپێی بەڵگە و داتاکان دەمانەوێت پێیان بسەلمێنین، کە مامەڵە کردن لەتەك کاری لەم چەشنە (وەرگێڕان) گەمە نیە و بەمە ناوترێت وەرگێڕان، ئەمەی ئێوە ئەیکەن دەلالەتە لەوەی زمان نازان.
لەبەرامبەردا بەپێویستی دەبینین، کە ئاماژە بە زۆرێك لە کارەکتەری کاریگەر و بەرچاوی ناو کایە رۆشنبیرییەکە بکەین (فیکری، هونەری، ئەدەبی، سیاسی، فەلسەفی.. هتد)، بەتایبەت لەنێو بازنەی سەلیقەی زمانەوانی و رەگەزەکانی زمانزانی بەشێوە زانستییەکەی، هاوکات شۆڕبوونەوەی هەندێکیان بەهەردوو ئاڕاستەکەیدا، چی وردبوونەوە لە قوڵایی شێوەزار و بن زارەکانی ناوخۆ یان بەپێچەوانەوە (زمانەکانی وەڵاتانی دەوروبەر و بەشێك لەنەتەوەکانی جیهان) چ لەرابووردوو یان ئێستا، کاری باشیان کرد، درك بەبەردەوامی زۆرێکیشیان دەکری، کە ماون لەژیاندا و جێی دەستخۆشین، نمونەی (زوهدی داودی و فەلەکەدین کاکەیی و محێدین زەنگنە و حەکیم نەدیم داودی و فازڵ جاف و عەبدولرەزاق بیمار و

د.ئاوات ئەسعەدی و عەبدوڵا عەباس و کاوە تاڵەبانی و چەندینی تر).
بەڵام ئەوەی مایەی تێبینی و هەڵوەستەیە دەبێ هۆی چیبێ ئەم هەمووە بۆ جارێکیش خۆیان نەدا لەقەرەی دەقە رەسەنەکانی تایبەت بە(شارستانیەت و کلتوور و مەعریفە و هونەر و ئەدەب و کەلەپوور و..هتد) ی واقیعی کوردی بەمەستی بەجیهانی کردنیی یان لانیکەم ناساندنیان بەنەتەوەکانی دەوروبەر لەچوارچێوەی وەرگێڕانی زانستی.
ئەبێ بۆ ئەم تەوەرە چی خوێندنەوەیەکمان هەبێ و چۆن بڕوانینە هۆکارەکانی، کەمتەرخەمی بوو یان خەمساردی یان بەمەبەست یان وەك چاولێکەری و ئاڕاستەی ئەو زانا و بیرمەند و شۆڕشگێڕ و نوسەر و ئەدیب و هونەرمەند و ڕۆشنبیرە کوردانەی مێژووی کۆن نوێ، کە لەخزمەتی ڕۆشنبیریی نەتەوەکانی تر هەگبەی فیکرییان خاڵی کردەوە، نموونە (ئەحمەد شەوقی و ئەیوبی و نیزامی گەنجەوی و ئیبن و تەیمیە و مەعروف رەسافی و مەحمود ملێجی و سوعاد حوسنی و یەلماز گۆنای و سەلیم بەرەکات و عەبدولباست عەبدولسەمەد و عەلی بەدرخان و روشدی ئەبازە و ئیلهام مەدفەعی و دەیانی تر).
خۆ ئەمانیش وەکو کەسایەتی و رەگەز لەسەر کورد هەژمار دەکرێن، بەڵام وەکو پەروەردی عەقڵی و فیکری و ئینتیماوە نەخێر، چونکە لەناو شارستانیەتی عەرەب و تورك و فارسدا برەویان بە تواناکانی خۆیاندا، لەکاتێکدا ئەم ڕۆشنبیرانەی نمونەی (فەلەکەدین کاکەیی و زوهدی داودی و ئەوانی تر) کەناومان هێنان پەروەردەی واقیعی کلتووری کوردین.
بۆیە دووبارە جەخت لەسەر ئەوە ئەکەینەوە، دەبێ لەم رووەوە قسەی خۆیان هەبێ بەتایبەتی ئەوانەی تا ئێستا بەردەوامن چ لەنووسین چ ئاڕاستەی فیکری یان چی و چی.
ئەمە لەناو هونەرمەندانیشدا بەروونی هەستی پێ ئەکرێت، کە هونەرمەندی کورد نەتوانیوە رەسەنایەتی خۆی بگەیەنێت بەدەرەوە، نمونەی مەقامەکانی (ئەڵاوەیسی و قەتار و خاوکەر و ئای ئای و حەیران و سەفەر و لاوك و هیجرانی و خورشیدی و دەیان مەقامی تر)، هەروەها گۆرانیە رەسەنەکان، کە نەیانتوانیوە بەفەرمی خاوەنداری بکەن و بەجیهانیی بکەن، چگە لەو توانا لۆکاڵییەی، کە لێرەو و لەوێ باسی لێوە دەکەن.
ئەکرێ بڵێین ئەو فەزڵەش بۆ چەند هونەرمەندێك دەگەڕێتەوە، کە بەئیمکانیەتێکی زۆر موتەوازیعەوە کاریان بۆ کردوو لە رابووردوودا، نمونەی هونەرمەندان (عەلی مەردان و محەمەد عارف جزیری و حەسەن زیرەك و تاهیر تۆفیق و کەریم کابان و مشکۆ و خاڵە سێوێ و رەسول گەردی..هتد).

بۆیە لەم سەرو بەندەدا ئەوەمان بۆمان روونده‌بێتەوە، کە کورد متمانەی بەخۆی نەبووە، یان روونتر بۆ ئەم بەلایەوە گرنگ نەبووە کێ بێت یان چییە و یان چی کردووە و چی ئەکات، بەقەد ئەوەی هەمیشە لەهەوڵی ناسینی خەڵکی تر بووە.
ئەمە لە سیاسەتیشدا بەهەمان رێچکە گوزەری کردووە، کاتێك ئەڕوانیتە دەسەڵاتی سیاسی و پێکهاتەی ئەحزابی کوردی لەم پارچەدا، دەبینیت لەفۆڕمدا بەزۆری لەژێر کاریگەری فیکری رۆژئاوایی (ئەوروپا)، میتود و دیسپلینی کاری حیزبی داڕشتووەتەوە، لەجەوهەریشدا نەیتوانیوە وەك خۆی بێ و بەئاڕاستە جەوهەرییەکەیدا بڕوات، کەویستویەتی بەردەوام موجامەلەی کەنیسە و ئیسلامی سیاسی بکات و روونتر بەمەبەستی رازیکردنی بیری ناسیۆنالیستی عەرەبی بووە.
ئەکرێ بڵێین ئەمەش هۆکارێکی سەرەکیە بۆ دیاریکردنی ئاڕاستەکان بەو شێوەیە، کەباسمان لێوەکردن، کە کورد بەدرێژایی مێژوو لە خزمەتی زمان و فیکری ناسیۆنالیستی عەرەبیدا بووە بەبەردەوامی، نەك ناساندی خۆی، کاتێکیش دەڵێن کورد بە واتای کوردی دیندار و بێدین، موسڵمان بێ یان یەزیدی یان کاکەیی و تاد.
رەهەندە جوانەکانی وەرگێڕان
بێ گومان بێ هەر گرنگیدانێك و برەودان بەرەوتەکە (وەرگێڕان) و مامەڵەی کارەکتەرەکانی لە تەك موفرەداتەکان بەوشیاریەوە، بێ خۆی سەلمێنەری ئەو راستیانەن، کە ناکرێ لە ئاستیاندا چاو دابخرێن و ئاماژەیان پێ نەکرێت، هەروەك چۆن ئەمە لەناو کایە هونەری و رۆژنامەوانیەکانیشدا ناویان بەڕێزەوە دێ.
بۆیە بەپێویستم بینی، ناوی بەشێك لەو وەرگێڕانە وەك خۆی بێنم، کە توانیویانە تا ئاستێکی باش جێ پەنجەی خۆیان بۆ مێژوو لەناو پانتاییەکە بەجێ بهێڵن،.. نمونەی،
د. بەختیار سەجادی لەکوردیەوە بۆ فارسی، عەزیز گەردی لەزمانی ترەوە بۆ کوردی بەئیام بەجوانی، د. بەندەر عەلی ئەکبەر شاکە لەکوردیەوە بۆ عەرەبی، شەماڵ ئاکرەیی لەکوردیەوە بۆ عەرەبی، جومعە جەباری لەکوردیەوە بۆ عەرەبی، نەوزاد ئەحمەد لەکوردیەوە بۆ عەرەبی، رزگار شێخانی لەکوردیەوە بۆ سویدی، ئازاد بەرزنجی لە کوردیەوە بۆ فارسی و عەرەبی، فەتاح خەتاب لەکوردیەوە بۆ عەرەبی، نیهاد نەجار لە کوردیەوە بۆ عەرەبیِ، محمد حسێن لەکوردیەوە بۆ عەرەبی و ئینگلیزی، یوسف شوانی لەکوردیەوە بۆ عەرەبی، عەبدولڵا قەرەداغی لەکوردیەوە بۆ عەرەبی، موکەڕەم تاڵەبانی لەکوردیەوە بۆ عەرەبی، عوبدولخالق بەرزنجی لەکوردیەوە بۆ عەرەبی و هەروەها پێچەوانە، نەجات خۆشناو لەکوردیەوە بۆ عەرەبی.

ئەمە لەناو رۆژنامەنووسانیدا کەسانی شارەزا جێ پەنجەیان دیار بووە، نمونەی فەرهاد عەونی و عومەر فەرهادی، هەروەها لە ناو هونەرمەندانیش، دڵشاد محەمەد سەعید و کامگارەکان و شەهرامی نازری و عەبدوڵا جەمال سەگرمە.

کورد ناسی لەنیوان دۆست و نەیارە بیانییەکان

کاتێ خوێندکارێکی قۆناغی باڵای زانستی لەسەروبەندی توێژینەوەیەکدایە و سەرقاڵی گەڕانە بەدوای داتا و بابەتی باوەڕپێکراو بەتایبەت لەبارەی مێژووی نوێی هەرێم و دەورووبەری یان توێژەرێك یان رۆژنامەنووسێك، بەزۆری دەبینین دەگەڕێنەوە بۆ سەرچاوە پۆلێن کراوەکانی سەردەمی داگیرکاری ئینگلیز، بەتایبەت ئەو نووسراو و داتایانەی، کە لەچوارچێوەی مۆزەخانەکانی رۆژئاوادا پارێزراون، نمونەی یاداشتەکانی هاملتۆن و ریچ و مینۆریسکی و چەندانی تر.

کاتێ ئەڕوانیتە یاداشتەکانی گەریدەیەکی نموونەی هاملتۆن بۆت روونەدەبێتەوە ئەوان لەخۆمان باشتر ناسیوەو لەچەندین شوێندا ئێمەیان بە خۆمان ناساندووە کە چین و کێین، ئەمە شتێك نییە لە خۆمەوە پەنجەی بۆ ببەم و قسەی لەبارەوە بکەم، بەڵکو راستییەکی حاشاهەڵنەگرە، کە واقیعی ناوەندە زانستییەکان لەدەیان شوێندا سەلماندوویانە، بەپشتبەستن بە توێژینەوەکان و بابەتە زانستییەکانی مێژووی نوێی ناوخۆ و ناوچەکە.

لەلایەکی ترەوە ئەگەر هەندێك بەوردی بڕوانینە ئەو کەسانەی، کە لەوڵاتانی تر و نەتەوەکانی ترەوە دێنە ئێرە، بەهەر هۆیەك بێت، وێڕای زمانەکە هەوڵیانداوە لە ئاست کولتوورەکەشدا چاوکراوەبن و کاری بۆ بکەن، بۆیە بەپێی ئەزموون و چەند ساڵەی کاری رۆژنامەنووسیمان، ئاشنای زۆرێك لە خوێندکار و رۆشنبیر و ئەندازیار و هونەرمەند و توێژەری جیاواز لە بوارەکان بووینەوە، نمونەی هەردوو هاوڵاتی بەرەگەز ئەمریکی (ئارت ی ئەندازیار و ئەندرێ ی توێژەر)، هەروەها ئەحمەد شەوکەت بەرەگەز عەرەبی عێراقی، دەقی کوردی ئەکرد بەعەرەبی.

پێم وابێت زۆرێك لە رۆشنبیرانی هەولێر و سلێمانی لە نزیکەوە ئەندرێ دەناسن، کە لەماوەکانی رابووردوودا سەرقاڵی چەندین لێکۆڵینەوە بوو لەسەر کلتووری کوردی، تارادەیەکی زۆر باشیش زمانی کوردی دەزانی و لەدەربڕینی وشەکاندا لەزۆربەمان شارەزاتر بوو، جیا لەمانە شارەزایەکی بەسەلیقەی هەردوو رێباز و تەریقەتی (قادری و نەقشەبەندی) بوو، دەتوانم بڵێم لە کورد باشتر ئەو دوو رێبازەی

ئەناسی.
ئەم نموونانەش بەرچاو رووونیەکە بۆ ئەوانەی، کە تا ئێستا نە خۆیان ناسیوە بەباشی نە کورد، هاتوون لاف و گەزاقی مەدەنیەت لێدەدەن و بێشەرمانە قسە لەسەر ڕۆشنگەرایی وئیدیۆلۆژیا و چەمکی کوردناسی دەکەن، هەروەها وانەیەك بێت بۆ ئەوانەی دەست بۆ وەرگێڕان دەبەن بۆ ئەوەی بیرێك لەرەهەندەکانی تایبەت بە شوناس و ئیدیۆم و کولتوور و کەلەبووری سەرچاوەی دەقە بنەڕەتییەکان بکەنەوە.

وەرگێڕانی پێچەوانە

شتێك هەیە پێی ئەوترێت وەرگێڕانی پێچەوانە، وەرگێڕمان هەیە نزیکەی 70 کتێبی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، بۆ ئەوەی جارێك بیری لەوە کردبێتەوە کتێبێکی کوردی وەربگێڕێتە سەر زمانێکی تر، ئایا ئەمە بۆ خۆی دەلالەت لەوە ناکات کە کاکی وەرگێڕ زمانزان نیە و خەڵکی بەگەمژە دەزانێ..!؟
یان زۆرێك لەنووسەران نەیان ویستووە یان نایەنەوێ دەقەکانیان وەربگێردریت بۆ زمانەکانی تر بە هەرهۆیەك بێت، ئایا ئەبێ بۆ ئەم رەفتارە چ خوێندنەوەیەکمان هەبێ، کرچ و کاڵن یان دزی و ئیقتیباسی ئابڕوبەرانەیە..!؟ بۆ نموونە..
• هەتاوەکو (عەلی ئەشرەفی دەروێشانی) مان نەخوێندەوە، نەمازانی چ کاریگەرییك و دزینێکی ئەدەبی هەیە لە نێو کورد بۆ نموونە ڕۆمانی (کێردەرە) لەکاتی خۆیدا چی هەرایەکی نایەوە.
• هەتاوەکو (فروغی فروغزاد)مان وەك خۆی نەخوێندەوە، نەمانزانی لە دیوانی (ئیگزیل) چ ئیقتیباسێکی ئاشکرا هەیە.
• هەتا (شارامی قەوامی)مان نەناسی، بۆ ئاگا بووین لە کێشەی ڕۆمانی شاری مۆسیقارە سپییەکان.
• هەتا فیلمی (شێشی سێکسی)مان نەبینی، نەمازانی چی ئیقتیباسێکی ڕاستەوخۆیە چیرۆکی (کەڵەکوڕان و ئاسکەکچان) چۆن و چی بووە.
• هەتا (ئەزرا پاوەن)مان نەخوێندەوە شیعری کوردیمان نەناسی چ کەتنێ لە ئەدەبی رویداوە و بە ئاسانیش بەسەرماندا گوزەری دەکرد.
دەیان نمونەی تر، کە لەبەردەستن و کاتی خۆی بێت قسەیان لەبارەوە ئەکەین.
هەموو ساڵی لە پێشانگای هەولێری نێودەوڵەتی، کە دەزگای مەدا بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە سازی دەکات، کە دەیان دەزگای فیکری و ڕۆشنبیری وڵاتانی دونیا بەشدار دەبن بە کتێبی فیکری و مەعریفی… تاد، تێیدا ئەم پرسیارە دووپات ئەکەنەوە، کە کورد وەڵامی ناداتەوە، ئەویش ئایا کورد بۆچی فیکر ناخوێنێتەوە..!؟

هۆکارە زانستیەکەی چیە، ئەم پرسیارە چیمان دێنیتەوە بیر..؟
لەچاو پێکەوتنێکیدا د. مارف خەزنەدار هاتووە" لەشەستەکان دەچێتە روسیا (یەکێتی شورەوی) لەوێ یەکێك لە بیرمەندە ئەدەبیەکان پرسیارێکی ئاڕاستە دەکات و ئەڵێ: ئێوە فکرتان ناوێ.. سەنعەتتان ناوێ.. ناتانەوێ بخوێننەوە.. خێرە هەمووتان شاعیرن، لەکاتێکدا بەزمانی خۆتان ئەخوێننەوە، بۆ چی ناتانەوێت بەرووی جیهاندا بکرێنەوە..!؟
لەئەنجامی باسکردنی ئەو کفتوگۆیەی خەزنەدار لە چاوپێکەوتنەکانیدا لە هەفتاکان، حکومەتی ئەوسای عێراق توانی سود لەو ئاڕاستە مەعریفیە وەربگرێت و بیکاتە پڕۆژەیەکی نیشتیمانی و زەماڵەی خوێندنی بۆ دەیان و سەدان خوێندکاری خۆی لەزۆرێك لەوڵاتانی ئەوروپا و روسیا و.. هتد، وەربگرێ و بیانێرێتە دەرەوە بۆ دوو مەبەست، کرانەوەی بە رووی جیهان و هەروەها پێگەیاندنی کادری زانستی، لەوانەش گرنگتر فێربوونی زمان، پاشان بەو هۆیەوە توانیان گەشە بەفیکری ناسیۆنالیستی عەرەبی خۆیان بدەن لەو چوارچێوەیەدا، بەڵام کورد نەیتوانی ئەو دەرفەتە بقۆزێتەوە و پێی وشیار بۆ نە لەرابووردوو نە لە ئێستا، لەکاتێکدا پرسیارەکە ئاڕاستەکراو بوو بۆ کورد..!
بۆیە ئەوەی مەبەستمانە، گرنگیدانە بە وەرگێڕانی پێچەوانە لە بازنەیەکی نیشتیمانی دوور لە شەخسەنەو کروپی پاوانخواز، نمونەی ئەو پڕۆژانەی لەزۆرێك لە وڵاتانی دونیا کاری لەسەر ئەکرێ و ئاستێکی باشیان بۆیەوە، نمونەی ناوەندی ئەنمائی نەتەوەیی، کە توانیویانە تەبەنی پڕۆژەیەك بکەن بەناوی (مشروع مطاع الصفدی للینابیع) بەهاوکاری گروپێك لە رۆشنبیرانی عەرەب (جۆرج ئەبی ساڵح و د. کەمال ئەستەفان و د. بەدرەدین عرودکی)، تەنانەت لێگۆی سەر کتێبەکانیشیان لە جیهاندا ناسراوە.

تیرۆربەرهەمی فکری توندڕەوی یە!! … عبدالرحمن رسول

تیرۆریزم بزوتنەوەیەکی کونەپەرستانەودژبەسەرجەم جوانییەکانی مرۆڤایەتییە,تیرۆر هەڵقوڵاوی فەلسەفەوئایین وبیروباوەڕی توندڕەوی

و□□جحی□,تیر□ریزم دژبەعەق□ وگەشەی عەق□ وسەرجەم
بەهرەوتوانامر□قایەتییەکانە,تیر□ریزم هەموو پلان وهەنگاو□کی
ک□نەپەرستانەودژبەمر□قایەتی دەن□ت ب□□□گری ولەمپەردانان لەگەشەی
ئازادی □ادەرب□ین وئازادی سەماوهە□پەرک□ وشایی وگ□رانی
وشان□وگەشەی هونەری ش□وەکاری وپەیکەرتاشی وهونەرووەرزشه
ج□راوج□رەکان کە خ□شی وئاسوودەیی وسوود بەمر□ڤەکان
دەبەخشن,تیر□ریزم لەگە□ گەشەکردنی لەهەرشو□ن
وناوچەوو□ا ت□کدائەمانە هەمووی لەناودەبات,هەموو هەو□□کدەدات
تیر□ریزم ب□شکستە□نان بەگەشەودەرکەوتنی هەرجو□ەوگەشەیەکی
عیلمانیەت وشارستانیەت لەک□مە□گاکاندا,پلانی ج□راوج□ر□□کد□خات
ب□ل□ناوبردنی ک□لتووروسوون□ت ودابون□ریتی پ□ک□و□گونجاندن
وب□رنام□□□ژی د□کات ب□ل□ناوبردنی ئاشتی پ□ک□و□ژیانی خ□□کانی
خاو□ن ئایین و ن□ت□و□و□گ□ز□جیاواز□کان.ئەگەرب□ی بکر□ت ئەم جیهانە
دەکاتە جیهان□ك ئاو□تە بەک□نەپەرستی و□ەجحی وگە□انەوەی
ک□مە□گا ب□سەدەتاریکەکانی ناوە□است وب□رب□ر□ت وک□یلای□تی,کەهەرچی
جیاوازی فکری وئایینی وفەلسەفەی زانست وزانیاری
وبیروباوە□وب□چونەجیاوازییەکانە ناه□ل□ت تەنهایاساودەستووری
ک□نەپەرستی ودژەبەشەری ئایینی بەز□ر بەب□ گە□انەوەوپرسکردن
ب□□اوب□چوونی خە□ك ئەم ه□زەک□نەپەرستە
ئەودەستوورەک□نەپەرستەبەز□ر دەسەپ□نن خە□کی ک□مە□اگا□ا پ□چی
چەوسانەوەوسوکایەتی ج□راوج□ردەکەن.کەواتە تیر□ر وبزوتنەوەی
تیر□ریزم تەنها سوودلەتوند□ەوی وەرناگر□ت بە□کوبەش□کی
کاریگەرودانەب□اوی توند□ەوییە,سەرچاوەی فەلسەفەی توند□ەوی لەگە□ا
تیر□روبزوتنەوەی تیر□ریەك سەرچاوەویەك بناغەی فکری وفەلسەفییە
ئەویش لەناوبزوتنەوەی ئایینی وناسی□نالیستی داج□گیربووە و□ەگی
داکوتراوە,هەرب□یەشە دەو□ەتەفاشی ودیکتات□رەکان وه□زوحیزب وگروپە
ج□راوج□رەکان لەژ□رپ□وپاگەندەی پیر□زی ئایینی ونەتەوەییدا
وز□رجار تەیافەگەری وعەشائیریدا دەرگاکانی توند□ەوی ودژەبەشەری
بەرەو□ووی ک□مە□گای خ□یان ک□مە□گاکانی تری جیهان
دەکەنەوە,هەمووهەو□□ك ئەنجام دەدەن س□ لەهیچ هەنگاو□ك ناکەنەوە
هەتاوەکو بەپ□ی ق□ناغەکان ب□ئامانجەتوند□ەوی وک□نەپەرستی
ودواکەوتوەکان

هەنگاوبن□ن,دووبارەوچەندەها بارەفکروب□چوونەدواکەوتوودژەئینسانییە
کان ئارایشت دەدر□ت ودەمەزەنددەکر□تەوە.بزوتنەوەی ک□نەپەرستی
هەرگیز ناتوانن خ□یان دابب□ن لە توند□ەوی چونکە هەمووکات و
هەمووق□ناغ□ك وهەمووسەردەم□ك بەهەرە□کاروبیانو□کەوەب□ت توند□ەوی
وفەلسەفەی توند□ەوی وب□چون وبیروباوە□ی توند□ەوەی وهە□سوکەوتی

توندڕەوی وگفتوگۆی توندڕەوی وهەڕەشەی کوشتن یان هەڕەشەی …وجنێوو پێچەوانەی تەواوەبە مرۆڤایەتی ومرۆڤدۆستی وخۆشەویستی وئازادی وژیانێکی سیکۆلاروشارەستانی ویاساکانی دیموکراسی ومەدەنی وسەردەمی یە.لەمێژوویی مرۆڤایەتی چەندین نمونەی جۆراوجۆری توندڕەوی لەدژی مرۆڤایەتی ئەنجامدراوە نەك بەرامبەرمرۆڤەکان بەڵکوئەوەندە ڕەجی ودواکەوتوبون تەنانەت دژی بەرهەمەعەقڵی یەکان وزانستی یەکانیش نەك توندوتیژبوون بەڵکو سەرجەمیان سووتاندن ولەناوبردوون ,ڕۆژی 10ی شوبات مەغۆلەکان بەسەرکردایەتی هۆلاکۆ لەساڵی 1258زایینی کاتێك شاری بەغدادیان داگیرکرد,گەورەترین ناوەندی شارەستانی مرۆڤایەتییان لەوسەردەمەدا سووتاندو وێرانکرد,چەندین ڕۆژ گەرماوەکانی بەغدادیان پێ گەرم کردن,مێژوونوسی فەرەنسی لۆمبارد لەباسی بەربەریەتی مەغۆلەکاندا نووسی وتی کەڕەنگی ڕووباری دیجلەلەلایەك سووربووبەخوێنی مرۆڤەکان ولەلایەکیش ڕەش بووبوولەڕەنگی مەرەکەبی ئەو کتێبانەی فڕێدرابوونەڕووباری دیجلەوە.لەسەردەمی قۆناغی ئێستاشدا ئەوەی کە ڕێکخراوی تیرۆریستی ئیسلامی داعش دەی کات لەم سەردەمەدازۆر خەراپترە لەمەغۆلەکان ,لەدوایی وەرگرتنی دەسەلات لە شاری موسڵ وچەندناوچەیەکی تری عێراق و سووریا بەخەراپترین جۆروشێوازمرۆڤەکانی چەوساندنەوەومافەسەرەتایی وبنەڕەتیەکانی مرۆڤی پێشێلکردوئەوانەی کە خاوەن ئایینی جیاوازبوون وئیسلام نەبوون بەشێکی زۆریان بەئاشکراسەردەبڕین وئازاردەدان,بەشێکی زۆرلەژنان کچان دەکرانەجارییە وخزمەتکاری خۆیان ,بەبێ گەڕانەوەبۆخواستی کچەیان ژنەکە کاری جنسی وسێکسیان لەگەڵ ئەنجام دەدان یاخودکڕین وفرۆشتنیان پێدەکردن,بەشێوازی جۆراوجۆرئازاریان دەدان ودەیان دەچەسانەوە,پیاوان وگەنجانیان سەربڕیون یان ئەندامی نێرینەیان بڕیون کاتێك پێیان گووتن وەرن ببن بەموسوڵمان ئەوانیش ڕەتیان کردۆتەوە,هەرچی شوێنی پیرۆزی یەزیدی ومەسحی و دیینەکانی جیاوازلەئیسلام هەیە هەموویان وێران کرد وڕووخاند,مۆزەخانە وشوێنەهونەری وشانۆوپەیکەرتاش ووێنە هونەری یەکان سەرجەمیان شکێنران وسووتان ووێرانکاران,ڕۆژانە لەژێردەسەڵاتی کونەپەرستانەی داعش خەڵك گوللەباران کراوسەربڕدرا,ڕێکخراوی تیرۆریستی داعش لەئایدایاوفکروفەلسەفەی ئیدارەییدابەڵایخۆیان پشت بەسەرچاوەکانی ئیسلام دەبەستن وسەرچاوەی بنەڕەتیشیان قورئانە,ئەوجۆرەڕێکخراووگرووپ وحیزبانە لەهەرشوێنێك گەشەبکەن ئەو ناوچەوکۆمەڵگایە نەك بەرەودواوەدەگێڕنەوە بەڵکوهەرچی بنەمایی ئینسانی جوان وشارەستانی ومرۆڤایەتییە لەناودەبەن,ئەوەی لەئاکاروئەفکاری ڕێکخراوی تیرۆریستی داعیشیش نزیکە کە دەوڵەتی

ئیسلامی ئێرانەکە بەهەمان شێوەوجۆر بەدەستووروویاساکۆنەپەرستەکانی بەڕاوبۆچوونی بەرپرسانی ڕژێمی سێدارەی ئیسلامی ئێران بێدەستووروویاساکان سەرچاوەی بنەڕەتی وسەرەکییان قورئانە ودەوڵەتەکەیان ئیسلامییە هەربۆیە هیچ ڕاوبۆچون وتێڕوانینی ترقبوڵناکرێت,هەربۆیە هاوشێوەی مەغۆلەکان وڕێکخراوی داعش,مرۆڤەکان دەچەوسێنێتەوەوئازاردەدات ومافەکانی مرۆڤ پێشێل دەکات,ڕژێمی کۆنەپەرستی ئیسلامی ئێرانە لەبەرامبەر خەڵکی ئێران بەگشتی وکۆمۆنیست وئازادیخوازویەکسانیخوازان و ژنان و گەنجان ولاوان بەتایبەتی زۆرخەراپترە لەمەغۆل وڕێکخراوی تیرۆریستی داعشی ئیسلامی کە ڕۆژانە گەنجان ولاوان وژنان وڕۆژنامەنووسان وئازادیخوازویەکسانیخوازان بەبیانوی جۆراوجۆر لەسێدارەدەدات,هەمووساڵێك ئەوڕژێمەدژەبەشەرییە بەپێی ڕاگەیاندن و ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ وڕێکخراوەمەدەنییەکان لەپێشەوەی سەرجەم ئەو ولاتانەیە کەیاسای کۆنەپەرستانەودژی بەشەری لەسێدارەدانی تێدابەڕێوەدەچێت,کەواتە ڕژێمی سێدارەی ئیسلامی ئێران یەکەمین ولاتە بێسەرکوتی ئازادییەکان وئازادی ڕادەربڕین ومافەئینسانییەکان,ئەوڕژێمە پڕاوپڕەلەیاسای کۆنەپەرستانەی توندوتیژی کەڕۆژانەبەرامبەرخەڵکی زەحمەتکێش وکرێکاروژنان وکچانی عاشقی ئازادی وهونەرمەندوشانۆکاروڕۆژنامەنووس

وخوێندکارومامۆستاوفەرمانبەروئازادیخوازویەکسانیخوازان بەکاردەهێنێت وزۆربێڕحمانەئازاریان دەداودەیان چەوسێنێتەوەیان بەرەوزیندانەکان وپەتی سێدارەڕاپێچیان دەکات بەئاشکرالەسێدارەیان دەدات.ڕژێمی کۆنەپەرستی تورکیاکەماوەی چەندین ساڵەحیزبێکی ئیسلامی بەناوی پارتی دادوگەشەپێدانی تورکیادەوڵەتی تورکیائیدارەدەدات وبەڕێوەدەبات,ڕۆژانەمافەمەدەنی وئینسانییەکان وئازادی ڕادەربڕین وئازادی ڕاگەیاندن لەپاشەکشەدان لەئێستاڕۆژانەهەواڵی داخستنی تەلەفیزیۆن وڕادیۆوڕۆژنامەوگۆڤارێك ئەبیسترێت,تەنانەت تەلەفیزیۆنی مناڵانیش دادەخات کەبەزمانی کوردی پەخشی بەرنامەکانی خۆی بڵاودەکردەوە,ڕۆژانەسوپاوپۆلیس دەچەنەسەرماڵی کەسانی سیاسی وڕۆشنبیروئازادیخوازویەکسانیخوازبەبیانوی جۆراوجۆرڕاپێچی زیندانەکانیان دەکات وئەشکەنجەوئازاریان دەدات,دەوڵەتی تورکیایی ئیسلامی ڕۆژانە هێرش دەکاتەسەرناوچەکوردنشینەکان وگوندوشاروشارۆچکەکانیان بۆمبباران دەکات وێراندەکات کەزۆرجارچەندین ژن ومنداڵ دەبنەقوربانی یان کەم ئەندام دەبن وبریندارەدەبن,لەژێرسایەی ئەودەسەڵاتەئیسلامییە کۆمەڵگای تورکیاڕۆژانە لەپاشەکشەدایەلەپرۆسەی بەمەدەنی کردن وشارەستانی کردن ودیموکراسی کردندا ,یاساسیکۆلاروشارەستانییەکان بەپێی پلان

وبەرنامە کاری لەسەردەکرێت بۆ پاشەکشەپێکردن وگۆڕینیان بەیاسای کۆنەپەرستانەی دژە بەشەری نادیموکراسیيانەوفاشیيانە بەکورتی لەتورکیادا ڕۆژانەخەڵك توندوتیژی بەرامبەرئەنجام دەدرێت.کۆمەڵگای عێراق بەدرێژایی چەندین ساڵە بەهۆی هەبوونی دەسەڵات وسیستەمێکی ناسیکۆلار ونامەدەنی,بەهۆی هەبوونی سیستەمێکی کۆنەپەرست ودواکەوتوانە ڕووبەڕووی توندوتیژی بۆتەوە,سیستەم ودەستووری عێراق سیستەم ودەستوورێکە زۆر نیزیکە لەئێران,هەی مەنە وکاریگەری دەسەڵاتی ئێران زۆربەباشی هەستی پێدەکرێت زۆرجار وادەزانیت لەژێردەسەڵاتی دەوڵەت ویاساکانی ڕژێمی ئێران دایە کۆمەڵگای عێراق,هەربۆیە لەعێراقدا ناتوانێت هیچ هەنگاوێکی شارەستانی ودیموکراسی بەرەوپێشەوەبچێت,بەگشتی سیاسیەکانی عێراق لەڕووی سیاسی وئایدۆلۆژیەوەسەربەخۆنین سەرجەم هێزوحیزبەکانی ناودەسەڵات سەربەخۆنین وناتوانن سەربەخۆیانە هەنگاوی ئایندەی دیاری بکەن,هەربۆیەش ناتوانن زاڵبن بەسەرکێشەوقەیرانەئەمنی وئاسایشی وئابووری و.... هیتد پاش چەندین هەڵبژاردن تائێستانەتواندراوە ئەمنیەتی وئاسایشی شاری بەغداد کەپایتەختی عێراق وچەندین شاروشارۆچکەوگوندودێهات بپارێزرێت سەرەڕای هەبوونی سووپاوپۆلیس وئاسایش وچەکداری جۆراوجۆر لەژێرناوی جۆراوجۆردا,ڕۆژانە تەقینەوە وکۆمەڵکوژی لەناوبازاروشوێنەگشتی یەکانی خەڵك بەردەوامەکە هاوڵاتی عێراق دەبنەقوربانی. بەدرێژایی دەسەڵاتی حیزبی بەعس خەڵکی عێراق کرایە قوربانی سیاسەتە قەومی وناسیونالیستی یەفاشی یەکەی حیزبی بەعسی کە بەهەزاران کەس بوونەقوربانی وفشاری جۆراوجۆر وتوندوتیژی وجۆراوجۆربەرامبەرنەتەوەی غەیرەعەرەب وئایینی غەیرەئیسلام ,واتە وانەی خاوەن ئایین نەتەوەی جیاوازبوون هەمیشە دەچەوسانەوە وسوکایەتییان پێدەکرا,لەخەڵکی کوردزمان بەهەزاران کەس ئەنفالکرا وبەهەزاران گوندوشارۆچکەی,خەڵکی ئازادیخوازویەکسانیخوازلەسەردەمی ڕژێمی بەعس زیندانی دەکران یاخود لەسێدارە وگوللەباران دەکران,بەکورتی لەسەردەمی 35ی ساڵەی فەرمانڕەوای حیزبی بەعس کۆمەڵگای عێراق زۆرترین توندوتیژی وکوشتنی تێدا ئەنجامدرا,لەدوای ڕووخانی ڕژێمی بەعس وهاتنەسەرکاری حکومەتی تازە هەتاسەردەمی ئێستا بەهۆی خەراپی بەڕێوەبردنی عێراقەوە دیسان کۆمەڵگای عێراق ڕاپێچی شەڕوئاوارەیی ونائەمنیەتی وکوشتن وتوندوتیژی جۆراوجۆر کراوەیە.لەباشووری کوردستان زیاترلە25ساڵ دەسەڵات وسیستەم لەلایەن حیزبەقەومی وئیسلامیەکانەوە بەڕێوەدەچێت,پاش چەندین هەڵبژاردن وبەڵێن دان بەخەڵك کەچی ڕۆژبەڕۆژلەپاشەکشەدایە لەڕووی کارگێڕی ئیداری ولەڕووی پاراستنی ئاسایش وئەمنیەتی ڕۆژنامەنووسان وچالاکوانی سیاسی

ومەدەنی,بەدرێژایی دەسەڵاتی یەکێتی وپارتی بەچەندین هەزارلەژنان وکچان ڕەشەکوژکران یان سووتان وخنکێندران بەشێکی زۆری تاوانباران هەردادگایش نەکران,لەهەرێمی باشووری کوردستان بەچەندەها ڕۆژنامەنووس وچالاکوانی سیاسی وهەڵسووڕاوی کۆمۆنیست وئازادیخوازویەکسانیخوازتیرۆرکران کەمترین کەسیش لەتاوانباران دادگایی نەکراو,لەهەرێمی باشوری کوردستان ڕۆژانەگەشەبەفەرهەنگ وفکروسونەتی کۆنەپەرستی دەدرێت کەبەئاشکرا هاندەرێکی کاریگەرەبۆگەشەی توندوتیژی وتوندڕەوی وتیرۆرلەگەڵ ئەوەشدا لەئێستاحکومەت وسیستەم لەقەیران وکێشەی گەورەیی بێکاری ونەبوونی خزمەتگوزاری گشتی وەکوپێویست ونەبوونی گەشەی بەرهەمهێنانی ناوخۆیی و..هیتدڕۆژبەرۆژئەم قەیران وکێشانەی لەسەرکەڵەکەدەبێت,ناڕەزایی وبێزاری خەڵك لەوجۆرەسیستەمە دواکەوتوەزیاتردەبێت بەکورتی لەژێرسایەی دەسەڵات وسیستەم وحکومەتی باشووری کوردستان هەنگاوبەهەنگاو وسات دوای سات لەپاشەکشەدایەلەچەسپاندنی مافەکانی مرۆڤ وئازادی ڕادەربڕین ویاسامەدەنی وسیکۆلار ودیموکراس وشارەستانییەکاندا .لەسووریاش بەهۆی بەردەوامی سیستەمی دیکتاتۆری حیزبی بەعسی فاشی قەومی کەبێتەهۆکارێك بۆبەردەوامی زیاتربوونی شەڕی ناخۆو تەقینەوەو کوشتن وئاوارەیی ونەپاراستنی ئەمنێت وئاسایشی خەڵك کۆمەڵگایی سووریا وێرانتردەبێت ورێژانە گرووپ وڕێکخراوی کۆنەپەرستی توندڕەوسەرهەڵدەدات,توندوتیژی وکوشتن زیاتردەبێت,ئەوەی لەڕۆژئاوای کوردستان دەگوزەرێت ژیانی خەڵك زۆرنالەبارە خەڵکی لەگەڵ ئەوەی دەبێت شانبەشانی ئازادیخوازان شەڕلەدژی تیرۆریستان بکات لەهەمانکاتدا دەبێت لەخەمی پەیداکردنی بژێوی ڕۆژانەوئاوەدانکردنەوەی شاروگوندەکانیانبن.کۆمەڵگای ئەردەن ویەمەن وبەحرێن وسعودیە وولاتانی تری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەهەمان شێوەی وڵاتانی عێراق وتورکیاوئێران وسووریا بەهۆی هەبوونی سیستەمی قەومی وئایینی بەردەوام گیرۆدەی گەشەی توندوتیژی وسەپاندنی یاساکانی کۆیلەیی وچەوساندنەوەو دژەئینسانین هەربۆیە لەسەرجەم ئەووڵاتانەشدا هەروەك عێراق وباشووری کوردستان وسووریا وتورکیا و…هیدمەجال وکارئاسانی گەشەی تیرۆریزم فەراهەم کراوە.ئەم دەوڵەتانەی کەلەڕۆژهەلاتی ناوەڕاست هەن وەکودەوڵەت ناتوانن دژی تیرۆروتیرۆریزم بن لەبەرئەوەی هەرخۆیان دەرگاکانی تیرۆریزم دەکەنەوە,سیستەم وجۆری دەوڵەتداری وئیدارەدانیان بەجۆرێکە کەبەشێکی زۆر کاریگەرن بۆگەشەی فەرهەنگ وبیروباوەڕوفکروفەلسەفەی تیرۆروتیرۆریزم,هەرگیزناتوانن پاشەکشەبکەن لەم جۆرەپابەندبوونەیان بەفکروسیستەم وئایدیای کۆنەپەرستی وڕەجعی

تیرۆرەوە چونکەهەرکاتێك ئەودەوڵەتەکۆنەپەرستانە پاشەکشە بکەن
لەمەبدەئوفەلسەفەی ئیداریی ئەم جۆرەی کەهەیانە
ئەوابەدڵنییایەوەخۆیان تووشی رکودوهەرەسی ئیداری وحکومداری دەبن
چونکە هەرلەسەرەتاوەبناغەی حکومدارییان لەسەربنەماوفەلسەفەی
دواکەوتووکۆنەپەرستی وتافەگەری ودژەئینسانی بووە
هەرلەبەرئەوەشەهەرگیزئەوڕژێمەکۆنەپەرستەوفاشی یە قەومی ودینییانە
لەناوەڕێکدادژایەتی توندوتیژی وتیرۆرناکەن ئەوەی
کەلەشێوازوڕاگەیاندنەکانیشداجارجارباسی دەکەن تەنهالەپێناوی
بەرژەوەندییەتایبەتی ودەوڵەتی وحکومداری خۆیانە
تەواودوورەلەبەرژەوەندییە ئینسانییەکان.لەلایەن ڕژێمی ئیسلامی
ئێران ڕۆژانە گەنجان وژنان وڕۆژنامەنووسان وڕۆشنبیران لەسێدارە
دەدرێن ئەی ئەمەتیرۆرنییە؟ڕۆژانە خەڵکی ناڕازی بەوڕژێمە
سەرکوتگەرەبەبیانوی جۆراوجۆردەخرێتەزیندانەکانەوە لەسەرجەم
مافەئینسانییەکانیش بێبەشدەکرێت وئەشکەنجەو ئازاری
جۆراوجۆردەدرێن ئەی ئەمە توندوتیژی نییە؟بێگومان بەبۆچوونی من
هیچ جیاوازیێك نییە لەنێوان ڕێکخراوی تیرۆریستی ئیسلامی داعش
وسیستەمی کۆماری ئیسلامی سێدارەی ئێران هەردووکیان تیرۆریستن
ڕژێمی کۆنەپەرستی ئیسلامی ئێران بەدرێژایی بەڕێوەبردنی دەسەڵاتی,
بەهەزاران لەژنان وپیاوانی کۆمۆنیست وئازادیخوازویەکسانیخواز
ولاوان وڕۆژنامەنووسان و ئۆپۆزیسیۆنی ئێرانی لەناوخۆیی ئێران
لەسێدارەداوە یاخودلەباشووری کوردستان وعێراق ودەوڵەتانی
ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست وئەوروپا تیرۆرکردووە, بەشێکی زۆری
ڕێکخراووحیزب وگرووپەئیسلامی یە توندڕەوتیرۆریستی یەکان لەلایەن
ڕژێمی ئیسلامی ئێرانەوە هاوکاری کراوون وبەردەوام هاوکاری دەکرێن
نموونە زۆرە ناردنی هاوکاری بۆئیسلامی توندڕەوەکانی عێراق و
ئەفغانستان وپاکستان وبەحرێن ویەمەن وئەردەن و میسروتونس
و…هیتدبێیەناکرێت جیاوازی هەبێت لەگەڵ تیرۆریزم.دەوڵەتی
تورکیابەهۆی فەرمانڕەوایی ئیسلامی یەکانەوە وڕوایی
ڕۆژانەدرێژەبەسەرکوت وئیستبدادوچەوسانەوەی خەڵکی دەدات
لەهەمانکاتدالەپێناوی پاراستنی بەرژەوەندییەکۆنەپەرستەکانی دا
زۆرجارهاوکاری زۆرباشی ڕێکخراوی تیرۆریستی ئیسلامی داعش دەکات
وهاوکاری هیزەتوندڕەوەکانی ناوچەکەدەکات بێگومان ئەوهەنگاوانەی
تورکیابەئاراستەی هاوکاریکردنی تیرۆریستان هێزەتوندڕەوەکان
بەشێکی زۆرگاریگەرەبۆگەشەی وەعشیگەری ولۆمپێلیزم وبەگەڕخستنی
قەسپخانە لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست وپاشان لەوڵاتانی تری جیهان
.هەربۆیە پێویستە لەگەڵ دژایەتی کردنی تیرۆروتیرۆریزمدا دژایەتی
سەرجەم هەنگاوەکۆنەپەرست ودژەبەشەرییەکانی دەوڵەتانی ئێران

وتورکیاوسیستەم ودەوڵەتانی تریش بکرێت ناکرێت بەهیچ شێوەیەك وبەهەربیانوێکەوەبێت چاوپۆشی لەهەرهەنگاوپیلانی کۆنەپەرستانەودژەئینسانی بکرێت کەبەهەرهۆوهۆکارێك بێت هاوکاروپشتیوانی گەشەی فکروفەلسەفەی توندڕەوی وتیرۆرن ئەمەش لەپێناوی بەرگرتن بەسەرجەم کۆمەڵکوژی وتەقینەوەوسەربڕین وکوشتن وسوکایەتییەکان بەئینسانەکان.بەپابەندبوون بەفەلسەفەوبیروباوەڕی ئینسانی وئازادیخوازی ویەکسانیخوازی وسیکۆلاریستی ومەدەنی وشارەستانی دەبێت یەکەمین هەنگاوەبۆدژایەتی کردنی توندوتیژی وتیرۆریزم,پێویست دەکات گەشە بەفەلسەفەی ئینسان دۆستی بدرێت ئێمەناکرێت تەنهالەڕووسەربازی وچەکداری دژایەتی تیرۆربکەین ووسەرکەوتوش نابین لەبەرئەوەلەداهاتوودائەگەری سەرهەڵدانەوەی ڕێکخراوی تیرۆریستی هەیەکاتێك کارنەکرێت وهەنگاونەدرێت بۆکەم کردنەوەولەناوبردنی بیروباوەڕی توندڕەوی,ئەبێت ئەوەبزاندرێت سەرکەوتنەکانی سەربازی وچەکداری کاتین.دەبێت هەمووئینسانێك ئەوەباش بزانێت کەتەقینەوەوکوشتن وسەربڕین وئاوارەیی ووێرانکردنەکانی ئەمڕۆیی ڕێکخراوی تیرۆریستی ئیسلامی داعش بەرهەمی تازەنییەبۆمرۆڤایەتی کەهەرلەخۆیەوەدروست ببوێت وگەشەی کردبێت لەبەرئەوەی ڕێکخراوی تیرۆریستی ئیسلامی داعش بەرهەمی چەندین ساڵەی ڕابەران وپێشەوایانی مەلاوعناصروموبەلیخانی ئیسلامی بووە کەلە مزگەوت وزانکۆوپەیمانگا وخوێندنگاکان بەناوی کردنەوەی بەشی ئایینی وئیسلامی ولەکەناڵەجۆراوجۆرەکانی ڕاگەیاندنی بیستراو وبیندراوە وئازادانەدەرگایان بۆکراوەتەسەرپشت بۆبڵاوکردنەوەی تەبلیغاتی ژەهراوی توندڕەوی ودژەبەشەری ودژەئینسانی دەوڵەت وحکومەتەکان خۆیان کارئاسانیان بۆکردوون ودامەزرێندراون وپارەومووچەی مانگانەیان بۆتەرخان کردوون بەشێکی زۆریش لەکۆمەڵگەدا کەگەنجان ولاوانن خوێندنی زانکۆوپەیمانگاکان تەواودەکەن بەڵام بێکارن.ئەوەبەرهەمی دەوڵەتەقەومی وئیسلامی یەکانە وسەرمایەداری یە لەپێناوپاراستنی دەسەڵاتیان دەرگابۆفەلسەفەوبیروباوەڕی کۆنەپەرستی وڕەجعی ودژئینسانی دەکەنەوە,ئەوەبەرهەمی ئەوکۆمەڵگایانەیەکەتائێستائایین لەدەوڵەت جیانەکراوەتەوە,یان ئایین لەپەروەردەوخوێندن جیانەکراوەتەوە,مەلاوعناصرانی ئایینی بەردەوام کارئاسانیان بۆدەکرێت هەتاوەکو تەدەخول بکەن لەزۆرینەی بوارەکانی کۆمەڵگاداکەلەڕاستی دا بەگشتی سەرجەم بوارەکان ئەرکی سیستەمی حکومەتە کە بەرنامەڕێژی بکات بۆچارەسەروچالاککردنی سەرجەم بوارەکان بەپشت بەستن بەپسپۆڕی وکارگێری ئیداری پێشکەوتوو.